

HAMLETIA
MAASTIKUARHITEKTUUR

Hamletia OÜ

reg. nr 11044992

Kastani 8, 50410 Tartu

minea@maastikuarhitekt.ee

+372 5690 0694

LUUNJA VALLA HAJAASUSTUSE VÄÄRTUSLIKU AJALOOOLISE MILJÖÖGA ALADE VÄLJASELGITAMINE NING KAITSE- JA KASUTUSTINGIMUSTE VÄLJATÖÖTAMINE

UURING

töö nr: U2-2022

versioon: 01

asukoht: Luunja vald, Tartu maakond

tellij: Luunja vallavalitsus

projekti koostaja: Minea Kaplinski-Sauk

minea@maastikuarhitekt.ee

+372 5690 0694

Tartu 2023

1.	ÜLDOSA	5
1.1	TÖÖ EESMÄRK	5
1.2	UURINGUALA ÜLEVAADE.....	5
1.2.1	Uuringuala asukoht ja funktsionaalsed seosed	5
1.2.2	Uuringuala kaitse- ja kasutustingimused olemasolevates dokumentides	7
2.	METOODIKA.....	9
2.1	VÄÄRTUSTE KÄSITLEMINE UURINGUS	9
2.2	UURINGU I ETAPP: ASUSTUSE AJALOOOLISE KUJUNEMISE KAARDISTAMINE	11
2.2.1	Uuringu I etapi sisu ja läbiviimine	11
2.2.2	Algandmed.....	11
2.2.3	Metoodika.....	12
2.2.4	Andmemudel	14
2.3	UURINGU II ETAPP: VÄÄRTUSTE KAARDISTAMINE JA VÄÄRTUSLIKE ALADE MÄÄRAMINE.....	14
2.3.1	Uuringu II etapi sisu ja läbiviimine	14
2.3.2	Algandmed.....	14
2.3.3	Metoodika.....	15
2.3.4	Andmemudel	16
2.4	UURINGU III ETAPP: KAITSE- JA KASUTUSTINGIMUSTE VÄLJA TÖÖTAMINE.....	17
2.4.1	Uuringu III etapi sisu ja läbiviimine	17
2.4.2	Algandmed.....	17
2.4.3	Metoodika.....	17
3.	VÄÄRTUSTE ANALÜÜS	18
3.1	RÕÕMU KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS	18
3.1.1	Ülevaade	18
3.1.2	Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur	20
3.1.3	Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused.....	21
3.1.4	Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest.....	22
3.2	LOHKVA KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS.....	23
3.2.1	Ülevaade	23
3.2.2	Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur	27
3.2.3	Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused.....	29
3.2.4	Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest.....	31
3.3	VEIBRI KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS.....	32
3.3.1	Ülevaade	32
3.3.2	Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur	34
3.3.3	Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused.....	35
3.3.4	Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest.....	37
3.4	KABINA KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS.....	38
3.4.1	Ülevaade	38
3.4.2	Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur	40

3.4.3	Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused.....	41
3.4.4	Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest.....	42
3.5	MURI KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS.....	43
3.5.1	Ülevaade	43
3.5.2	Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur	47
3.5.3	Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused.....	48
3.5.4	Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest.....	50
3.6	PÕVVATU KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS	51
3.6.1	Ülevaade	51
3.6.2	Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur	53
3.6.3	Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused.....	55
3.6.4	Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest.....	57
3.7	SAVIKOJA KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS	58
3.7.1	Ülevaade	58
3.7.2	Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur	60
3.7.3	Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused.....	61
3.7.4	Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest.....	63
3.8	KAKUMETSA KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS.....	63
3.8.1	Ülevaade	63
3.8.2	Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur	66
3.8.3	Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused.....	67
3.8.4	Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest.....	69
3.9	PILKA KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS.....	69
3.9.1	Ülevaade	69
3.9.2	Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur	72
3.9.3	Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused.....	74
3.9.4	Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest.....	75
3.10	KÕIVU KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS.....	76
3.10.1	Ülevaade	76
3.10.2	Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur	78
3.10.3	Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused.....	79
3.10.4	Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest.....	81
3.11	SÄÄSKÜLA KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS	82
3.11.1	Ülevaade	82
3.11.2	Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur	83
3.11.3	Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused.....	85
3.11.4	Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest.....	86
3.12	SIRGUMETSA KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS.....	86
3.12.1	Ülevaade	86
3.12.2	Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur	88
3.12.3	Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused.....	89
3.12.4	Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest.....	91
3.13	POKSI KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS.....	92

3.13.1 Ülevaade	92
3.13.2 Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur	93
3.13.3 Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused	94
3.13.4 Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest	96
3.14 VIIRA KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS	96
3.14.1 Ülevaade	96
3.14.2 Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur	97
3.14.3 Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused	98
3.14.4 Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest	100
3.15 PAJUKURMU KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS	101
3.15.1 Ülevaade	101
3.15.2 Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur	102
3.15.3 Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused	103
3.15.4 Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest	105
4. UURINGU TULEMUSED	106
4.1 KOKKUVÕTE UURINGUALA VÄÄRTUSTEST VÕRRELDES I ETAPIS KÄSITLETUD ALAGA	106
4.2 ETTEPANEK KAITSTAVATE ALADE MÄÄRAMISE PÕHIMÕTETE OSAS	106
4.3 ÜLDISED ETTEPANEKUD KAITSE- JA KASUTUSTINGIMUSTE OSAS	107
4.3.1 Miljööväärtuslikud alad	107
4.3.2 Väärtuslik maastik	108
4.3.3 Ajaloolised hajaasustusega külad	109
4.4 ETTEPANEK VÄÄRTUSLIKU MAASTIKU PIIRI KORRIGEERIMISEKS	111
4.5 ETTEPANEKUD MILJÖÖVÄÄRTUSLIKE ALADE MÄÄRAMISEKS	112
4.5.1 Vanamõisa asundus	112
4.5.2 Muri tee ajalooline grupp	113
JOONISED	115
Joonis 1. Uuringute tulemuste koondkaart Luunja vallas	115
Joonis 2. Miljööväärtusliku ala ettepanek: Vanamõisa asundus	116
Joonis 3: Miljööväärtusliku ala ettepanek: Muri tee ajalooline grupp	117

UURINGU SELETUSKIRI

KOOSTAJA: MAASTIKUARHITEKT MINEA KAPLINSKI-SAUK

1. ÜLDOSA

1.1 TÖÖ EESMÄRK

Uuringu eesmärgiks on analüüsida ja anda ülevaade Luunja valla hajaasustatud külade asustuse ja maakasutuse kujunemisest ja arengust: selgitada välja nii tüüpilised kui erandlikud asustusmustrid ja ehitustavad, hinnata praeguse maastikumustri sarnasus traditsioonilisega ja anda ülevaade maastike muutumisest.

Uuringuala hõlmab Luunja valla hajaasustatud territooriumi, mis jääb väljapoole ala, mida käsitleti Hamletia OÜ töös U1-2022¹. Uuringuala täpset ulatust vaata seletuskirja joonis 2.

Uuringuga antakse sisend üldplaneeringusse, selgitades välja, millised hajaasustatud piirkonnad vääriksid eraldiseisvat kaitset ning kirjeldades erinevate külade kaupa konkreetsele piirkonnale omast plaani- ja maastikustruktuuri ning maastikusse talletunud väärtusi.

Uuringu aluseks on hetkel kehtivad Tartumaa maakonnaplaneering 2030+ ning Luunja valla üldplaneering. Arvestatud on EELISe pärandkultuuri andmekihi ning riiklike kultuurimälestistega.

1.2 UURINGUALA ÜLEVAADE

1.2.1 Uuringuala asukoht ja funktsionaalsed seosed

Luunja vald asub Tartu maakonna idaosas ning piirneb läänest Tartu linna ja idast Emajõe Suursooga. Valla lõunapiiri moodustab Emajõgi. 2022. aasta seisuga elab Luunja vallas 5378 inimest². Valla keskuseks on Luunja alevik, ent kõige rahvarohkemad alad vallas on vahetult Tartu linnaga piirnevad külad, kuhu on laienenud linnaline tiheasustus.

Funktsionaalses mõttes on Luunja valla lääneosa tihedalt seotud Tartu linnaga ning seelses valla piirkonnas toimub ka kõige aktiivsem elamuehitus. Valla ida- ja põhjapoolne osa on selgelt maalise ja hajaasustatud iseloomuga, kus ainsa tiheasustuspiirkonnana eristub teistest Kavastu küla keskus endise mõisasüdame ja kolhoosikeskuse ümber.

Uuring annab ülevaate Rõõmu, Lohkva, Veibri, Kabina, Savikoja, Muri, Põvvatu, Kakumetsa, Pilka, Kõivu, Sääsküla, Sirgumetsa, Poksi, Viira ja Pajukurmu külade asustuse ajaloolist arengut. Üldiselt on ajaloolise asustuse kujunemise analüüsi hõlmatud Luunja valla üldplaneeringus määratletud hajaasustatud alad, ent

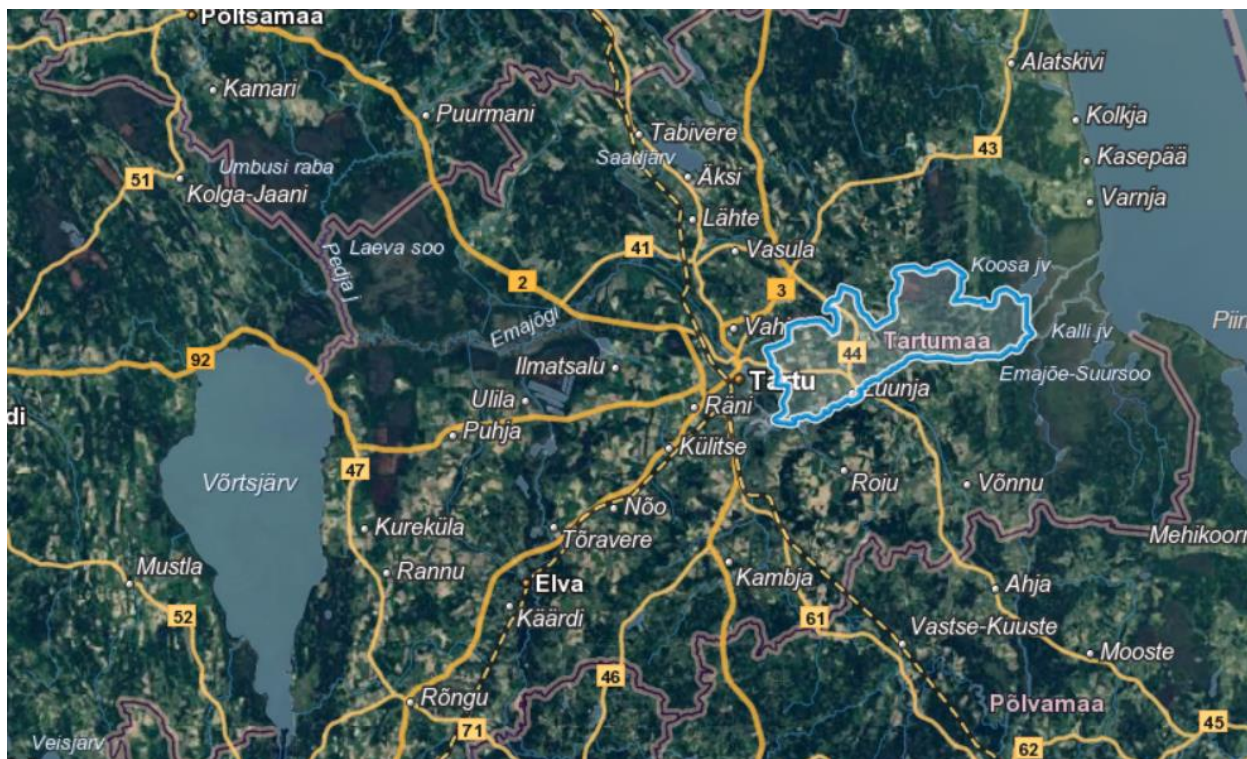
¹ Kaplinski-Sauk, M. 2022. Luunja valla väärtusliku maastiku „Emajõgi Luunjast Kastreni“ täpsustamine ning kaitse- ja kasutustingimuste väljatöötamine“. Hamletia OÜ, töö nr U1-2022

² Statistikaameti statistika andmebaas, vaadatud 15.02.2023. Kättesaadav:

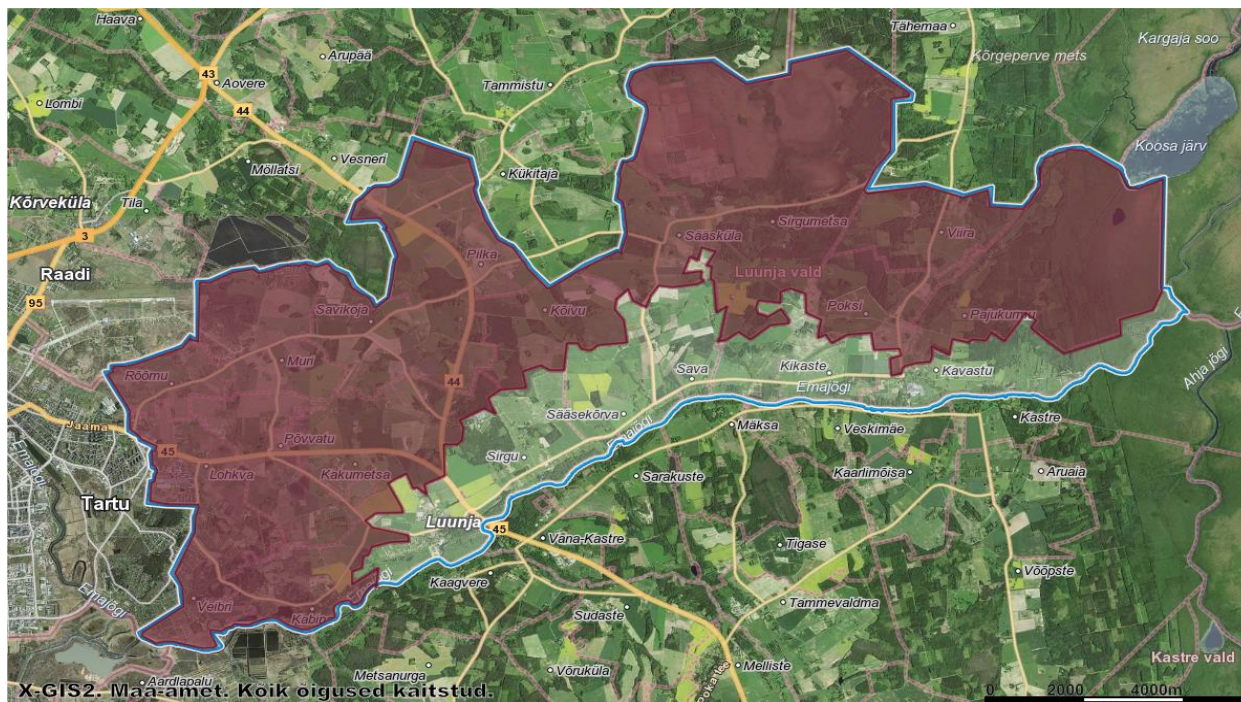
https://andmed.stat.ee/et/stat/rahvastik_rahvastikunaitajad-ja-koosseis_rahvaarv-ja-rahvastiku-koosseis/RV0240

täiendavalt on ära märgitud tänastele tiheasustusaladele jäävad ajaloolised hooned ja talukohad ning mõningad tiheasustatud asumid, millele on omane kas mitmekesisem ajalooline genees või mis suhestuvad nende lähedusse jäävate ajalooliste piirkondadega.

Kuivõrd tegu on jätku-uuringuga Hamletia OÜ tööle U1-2022, mis andis ülevaate Luunja aleviku ning Luunja valla Sirgu, Sääsekõrva, Sava, Kikaste ja Kavastu külade kujunemisest, ei ole nimetatud asustusüksuste ajaloolist analüüsi käesolevasse uuringusse kaasatud. Küll aga on töös arvestatud eelmise uuringu tulemusi ning järeltõlget ja kasutatud sama metoodilist tausta.

Joonis 1. Luunja valla paiknemine. Aluskaart: Maa-ameti geoportaal, 2022

Joonis 2. Uuringuala ulatus Luunja vallas. Uuringusse on hõlmatud Rõõmu, Lohkva, Veibri, Kabina, Savikoja, Muri, Põvvatu, Kakumetsa, Pilka, Kõivu, Säasküla, Sirgumetsa, Poksi, Viira ja Pajukurmu külad. Aluskaart: Maa-ameti geoportaal, 2022

1.2.2 Uuringuala kaitse- ja kasutustingimused olemasolevates dokumentides

Uuringuala idaosasse, Poksi ja Viira külade territooriumile on 2006. aastal kehtestatud **Tartumaa maakonnaplaneeringu teemaplaneeringu „Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused“** alusel määratud potentsiaalne väärtuslik maastik P1 „Põdra-Tähemaa-Viira“. Väärtustena on nimetatud kohas välja toodud maastikus astangute ja kaldavallide reana jälgitavat Peipsi-äärse madaliku ja lainjalt tasandikulise Kagu-Eesti lavamaa piiri ning suhteliselt hästi säilinud talumaastiku struktuuri, mis on aga osaliselt võssa kasvanud.

Tartumaa maakonnaplaneeringus 2030+ on väärtuslik maastik P1 välja toodud kui probleemne ala, mis väärib tähelepanu mingi tajutava eripärase objekti poolest, kuid mille ümbrus erilist esteetilist väärtust ei evi. Välja on toodud, et tegu on suhteliselt hästi säilinud talumaastiku struktuuriga, mis on aga võssa kasvanud. Väärtuste säilimise eeldusena on nimetatud talukohtade taasasutamist ajaloolist substantsi väärtustavate elanike poolt („küla taassündi“).

Hetkel kehtivas **Luunja valla üldplaneeringus** (kehtestatud 26. juuni 2008. aasta määrusega nr 8-1) on väärtusliku maastiku määramise aluseks 2006. aastal kehtestatud Tartumaa maakonnaplaneeringu teemaplaneeringus välja toodud maakondliku tähtsusega väärtusliku maastiku ala M4 „Emajõgi Luunjast Kastreni“. Üldplaneeringus on nimetatud väärtusliku maastiku ala aga oluliselt laiendatud, hõlmates sellesse suur osa valla hajaasustatud territooriumist Kakumetsa, Savikoja, Kõivu, Säasküla, Sirgumetsa, Viira, Pajukurmu, Sirgu, Säasekõrva, Sava, Kikaste ja Kavastu külades. Eristatud on väärtuslikku hajaasustatud maastikku ning Emajõe-äärsetele aladele jäävaid väärtuslikke miljööväärtusega alasid.

Väärtuslike maastike kaitsetingimused on üldplaneeringus alljärgnevad:

- vältida luhtade ja põllumaade võsastumist;
- keelatud on metsamaade raadamine ja lageraie;
- säilitada traditsioonilist maakasutust ja maastikustruktuuri (ka asustusstruktuur ja teedevõrk);
- mitte lubada ehitustegevuse laienemist maastikuliselt esteetilistes ja ökoloogiliselt tundlikes paikades;
- väärtuslikel maastikel lubada uusehitisi vaid punktides 7-10 määratud korras jälgides, et hooned kannaksid endas piirkonda sobiva hoonestuse põhimõtteid ja arhitektuurseid suundumusi või miljööväärtuslikul alal, alale iseloomulikke arhitektuurseid suundumusi;
- kaldaäärsetel reformimata riigimaadel ja kinnistatud maade detailplaneerimisel tuleb katastriüksuste moodustamisel ette näha eraldi liiklusmaa katastriüksused olemasolevatele veekoguni viivatele teedele;
- kaldaäärsete maa-alade detailplaneeringute koostamisel moodustada avalikult teelt kaldani viivale teealusele maale liiklusmaa krunt ja määrata see avalikult kasutatavaks;
- täpsemad hooldussoovitused ja piirangud tuleb määrata maastikuhoolduskavade alusel;
- planeeritud on säilitada ilusad kaugvaated planeeringu joonisel nr 2 (ehitustingimused) märgitud kohtades ja ulatuses;
- plaanis on säilitada olemasolevad pargid ning puiesteed ja planeerida puiesteid täiendavalt kohalike maanteed ja tänavate äärde.

Kokkuvõtvalt on uuringuala idapoolses osas asuvat Viira küla maakonnaplaneeringus ja sellega seotud 2006. aasta teemaplaneeringus käsitletud potentsiaalse, ent ka probleemse väärtusliku maastikuna. Seejuures jääb arusaamatuks väide, mille alusel on tegu hästi säilinud talumaastiku struktuuriga, mis samas on võsastunud – maastikustruktuuri sisulisest küljest ei saa kõlvikute ning avatud-suletud alade muutumist lugeda hästi säilimiseks.

Luunja valla hetkel kehtivas üldplaneeringus on mindud teist teed ning hõlmatud enamik valla hajaasustusest ühtlase väärtusliku maastiku klassifikatsiooni alla. Kuna seejuures on kaitse- ja kasutustingimused aga väga üldsõnalised ning puudub analüüs selle kohta, mis on väärtuste määramise alus, on kaitse sisu pigem ebaselge, sest kaitstes kõike ühetaoliselt ja väga laiade kategooriatena, on raske teha konkreetseid kohaspetsiifilisi otsused.

2. METOODIKA

2.1 VÄÄRTUSTE KÄSITLEMINE UURINGUS

Eesti planeerimispraktikas hakati asunduspärandi ja maastike süstemaatilisele väärtustamisele tähelepanu pöörama ligikaudu 20 aastat tagasi, kui 2001. aastal valmis väärtuslike maastike määramise metoodika³. Mõni aasta hiljem hakati väärtuslike maastike kõrval määratlema ka miljööväärtuslikke alasid, mida algselt seostatud tugevalt linnalise keskkonnaga⁴, ent mis 2011. aasta juhendmaterjaliga⁵ laienesid ka maapiirkondadesse.

Väärtuslike maastike metoodikat võib tänase päevani lugeda kõige ülevaatlikumaks Eesti maastikulist kultuuripärandit käsitlevaks materjaliks, ent juhendil on siiski ka mitmeid puuduseid. Esiteks on metoodikas ette nähtud korraga käsitleda väga erinevat tüüpi väärtuslikkust (kultuurilis-ajaloolised, esteetilised, looduslikud, identiteediväärtused ning rekreatiiv-turismipotentsiaal), mis võivad mitmes mõttes olla teineteisega vastuolus (näiteks ajalooliste põllu-rohumaade taastamine vs võsastunud või metsa kasvanud alade väärtus rohekoridoride ja teatud tüüpi elupaikadena; kohalike kogukondlik identiteeditunne vs selle rakendamine turismitööstuse hüvanguks). Teiseks suureks puuduseks on metoodika tulemuste esitlemise vorm, kus terve suuremastaabilise ala kohta kirjeldatakse kõiki väärtuseid üldiste märksõnade abil, täpsustamata väärtuste ruumilist paiknemist, ulatust või konkreetseid iseloomulikke tunnuseid, mistõttu väärtuste täpne sisu jääb avatuks erinevatele interpretatsioonidele.

Maapiirkonna miljööväärtuste juhend⁶ on teine ülevaatlik metoodiline materjal, millele suurematest linnalistest keskustest väljapool on väärtuste määramisel võimalik tugineda. Metoodika taustal tuleb aga arvestada, et selle koostamine jääb 2015. aasta eelsesesse perioodi, mil miljööväärtuste mõiste oli kehtivas planeerimisseaduses avatud läbi miljööväärtusliku *hoonestusala* mõiste. Seetõttu paneb ka miljööväärtuste määramise metoodika proportsionaalses mõttes suurema rõhu hoonestuse inventeerimisele, mainides suisa, et hajaasustuses on miljööväärtuslikkuse (hoonestusala kontekstis) määramine ebaotstarbekas, sest ei teki arhitektuurseid vaadeldavaid grupe. Kuigi metoodika analüüsib miljööväärtuste teemat terviklikumalt ning toob välja erinevate lähenemisviiside poolt- ja vastuargumente, jääb lõpuks siiski kõlama soovitus kasutada hajaasustuses miljööväärtuste asemel väärtuslike maastike määramise võimalust ning samas seada miljööväärtuslikele aladele suhteliselt ranged arhitektuursed kaitse- ja kasutustingimused.

Nagu aga eelnevalt välja toodud, on hetkel kehtivas planeerimisseaduses miljööalade väärtuslikkus hoonestusest kui sellisest lahti seotud, mistõttu ei ole päriselt õigustatud ei väärtuslike maastike ega maapiirkonna miljööväärtuste juhendmaterjali täpne järgimine. Samuti tasub arvesse võtta seda, kuidas senine väärtuste praktika reaalsuses on töötanud ning otsida variante, kuidas jõuda tulemusliku lõpplahenduseni.

³ Kristiina Hellström, „Väärtuslike maastike määratlemine: metoodika ja kogemused Viljandi maakonnas“ (Tallinn, 2001), <https://erb.nlib.ee/?kid=15402514>.

⁴ Lilian Hansar, „Miljööväärtused linnas“, 2004.

⁵ Kristiina Hellström ja Maie Kais, „Miljööväärtused maapiirkonnas“, 2011.

⁶ Hellström ja Kais.

Käesoleva töö metoodilises pooles on seetõttu olemasolevate juhendmaterjalidega küll arvestatud, ent tehtud teatud muudatusi vastavalt autori teadustööle^{7,8,9}, ja kogemustele Valga valla hajaasustuse miljööväärtuslike alade määramisel¹⁰. Piir väärtusliku maastiku ja miljööala vahel on nii mõneski mõttes õrn, mistõttu töö metoodika on üles ehitatud laiapõhjaliselt ning nii, et kaardistatud saaksid nii iseloomulikud miljööväärtuslikud grupid kui maastiku laiem väärtustepagas alates loodusväärtustest kuni pärandkultuurini. Kuivõrd nii väärtuslike maastike kui miljööväärtuste osas on uuringuobjektiks aga siiski kultuurmaastik, mille juures on möödapääsmatult oluline inimese ja maastiku omavaheline suhe, moodustab uuringu selgroo piirkonna asustusstruktuuri analüüs, mis annab ülevaate sellest, kuidas maa-ala on tervikuna kujunenud.

Uuringu oluliseks lähtekohaks on Eesti asustatud maastike kujunemise ajalooline etapilisus mille järgi ajaloolises aegreas on võimalik rääkida kruntimiseelsetest maastikest (kuni ca 1850), kruntimisjärgsetest maastikest (ca 1850-1919), asundusaegsetest maastikest (1919-1940) ning NSVL-aegsetest maastikest (1940-1991). Igale nimetatud asustusajaloolisele etapile on omased konkreetsete plaani- ja maastikustruktuurilised põhimõtted, samuti arhitektuursed ja ehituslikud tavad, mis tulenevad vastava ajajärgu inimeste utilitaarsetest võimalustest ja vajadustest. See annab omakorda aluse asustusstruktuuriliste väärtuste autentse säilivuse hindamiseks ning pakub olulise taustsüsteemi kogu ala mõistmiseks ning sinna aegade jooksul ladestunud väärtuste hindamiseks.

Väärtusliku maastikuna on uuringus kokkuvõtvalt määratletud maa-ala, kus eksisteerivad erinevad, üksteist toetavad väärtuste kihistused ning kus läbi ilusa maastiku, pärandkultuuri, loodus- ja kultuuriväärtuste ning nende kõigiga seotud identiteedi- ja turismipotentsiaali tekib ühtne maastikuline tervik. Väärtusliku maastiku piiri määramisel on seejuures väärtuslikku, maalilisena mõjuvat asustusstruktuuri küll arvestatud, ent see ei ole olnud ala väärtuse primaarne või teistest väärtusklassidest olulisem tasand.

Miljööväärtuslikku hajaasustatud alana on uuringus käsitletud ala, kus hästi säilinud plaanistruktuur (ehk õuede, krundipiiride, teede, kõlvikute paiknemine) toetab ala tajumist ajastutüüpilise näitena Eesti konkreetse perioodi talumaastikust. Hoonestust väärtustatakse hajaasustuse miljööväärtuse komponendina ennekõike selle maastikulise asetuse ja arhitektuurse mahu osas, pidades silmas, et hajaasustatud territooriumil ei ole arhitektuursete detailide vaadeldavus üldjuhul primaarne.

Arvestades seda, et uuring annab sisendi Luunja valla uue üldplaneeringu koostamiseks, on lisaks konkreetsetele metoodikaga seotud väärtuskategooriatele täiendavalt hinnatud seda, kust jookseb vallas piir ajalooliste hajaasustusega piirkondade ning selliste alade vahel, kus arendussurve tõttu on kunagine plaani- ja maastikustruktuur oluliselt muutunud. Kuigi ajaloolised hajaasustusega piirkonnad ei ole uuringu

⁷ Minea Kaplinski-Sauk, „Using Qualitative Map Analysis to Determine the Evolution of Spatial Structures in Rural Villages. Case Study of Hageri Village in Estonia (1691-2019)“, *Acta Architecturae Naturalis* 5 (31. detsember 2019): 15–36.

⁸ Minea Kaplinski-Sauk, „Ülevaade Eesti külastruktuuride kujunemisest ajalooliste maareformide valguses“, *Acta Architecturae Naturalis* 6 (2020): 60–89.

⁹ Minea Kaplinski-Sauk, Nele Nutt, ja Kotval Zenia, „Forthcoming: How Estonian village structures have evolved: a study into the morphological form of Estonian villages from 1700s until present day. Case study of Paduvere and Vaimastvere.“, *Journal of Baltic Studies*, 2022, <https://www.etis.ee/Portal/Publications/Display/aff45136-774e-43e6-a74b-06ba3c445061>.

¹⁰ Nele Nutt, Minea Kaplinski-Sauk, ja Rinaldo Rütli, „Valga valla miljööväärtuslike alade määratlemine ning alade väärtustamiseks kaitse- ja kasutustingimuste väljatöötamine“ (Tartu: Tallinna Tehnikaülikool Tartu Kolledž, 2021 2020).

kontekstis käsitletavat eraldi väärtuskategooriana, on tegu piirkondadega, kus on põhjendatud üldplaneeringu ehitustingimuste seadmine teatavatel ühtsetel alustel.

2.2 UURINGU I ETAPP: ASUSTUSE AJALOOLISE KUJUNEMISE KAARDISTAMINE

2.2.1 Uuringu I etapi sisu ja läbiviimine

Uuringu I etapi eesmärgiks oli koostada vektorandmetena (punktobjektidena) andmekogu uuringuala asustusstruktuuri kujunemisest, andes ülevaade hävinud ja säilinud hoonete/talukohtade kujunemise ajaperioodist. Hooned/talukohad on andmekogusse märgitud vastavalt nende esinemisele erinevatel ajaperioodidel, milleks on:

- tsaariaeg;
- esimese Eesti Vabariigi aeg;
- NSVL aeg;
- tänapäev.

2.2.2 Algandmed

Uuringu I etapi andmekogu loomiseks töötati läbi järgnevad Maa-ameti ajaloolised digiteeritud rasterkaardid, mis katavad uuringuala täielikult ja kajastavad erinevate ajaperioodide olukorda:

- Tsaariaegne üheverstane topograafiline kaart (edaspidi verstakaart) mõõtkavas 1:42 000 aastast 1893-1913: kajastab hoonestuse ja talukohtade esinemist enne Eesti Vabariiki;
- Eesti Vabariigi topokaart (edaspidi EW topokaart) mõõtkavas 1:50 000 aastast 1935-1939: kajastab hoonestust ja talukohtade esinemist enne Nõukogude okupatsiooni;
- NSVLi katastrikaart mõõtkavas 1:10 000 aastast 1978-1989: kajastab hoonestust ja talukohtade esinemist vahetult enne taasiseseisvumist.

Selleks, et hinnata ajaloolise hoonestuse ja talukohtade säilivust ning täpset asukohta võrreldi ajaloolistel kaartidel kujutatud olukorda ETAKi (Eesti topograafia andmekogu) vektorandmetega tänapäeval olemasolevate hoonete kohta.

Ajaloolise olukorra paremaks mõistmiseks ning täpsustamiseks kasutati vajadusel veel alljärgnevaid andmekogusid ning kaarte:

- Eesti Põhikaart (2022) mõõtkavas 1:10 000 (koos katastripiiridega);
- Eesti Vabariigi aegne skeemiline katastrikaart 1:10 000, 1930-1944;
- Google Maps Street View;
- NSVL-aegsed fotoplaanid;
- Ehitisregister.

Muud vektorandmed:

- ETAK hooned (vundament, vare, tootmis- või kõrvalhoone), seisuga september 2022;
- ETAK teed, sihid, raudtee, seisuga september 2022;
- kaardiruudud;
- omavalitsuse piir;
- veekogud.

2.2.3 Metoodika

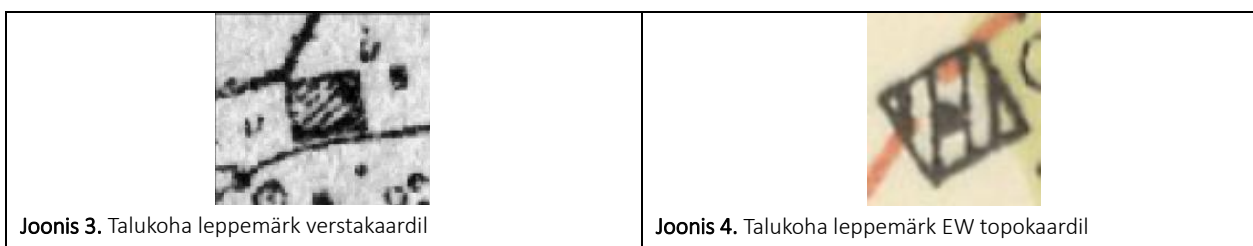
Andmekogu aluseks on olemasolevad vektorandmed ETAKist. Kaardistamise aluseks kasutati elu- ja ühiskondlike hoonete kaardikihti. Seetõttu ei käsitle uuring üksnes üksikmajapidamisi, vaid ka uuringualal paiknevaid korterelamuid ning ühiskondlikke hooneid, mis samuti annavad olulist infot asustuse ajaloolisest kujunemisest.

ETAKi andmeid võrreldi seejärel ajalooliste kaartidega, et teha kindlaks, millisest ajajärgust pärineva hoone või talukohaga on tegu. Andmed märgiti tabelisse vastavalt sellele, millistel kaartidel nimetatud hoone või talukoht olemas on. Kui hoone/talukoht ei olnud jälgitav ühelgi ajaloolisel kaardil, ent sisaldus ETAKi andmekogus, arvestati, et tegu on pärast taasiseseisvumist rajatud majapidamisega. Kui ajaloolisel kaardil oli markeeritud üks talukoht, ent tänapäeval on vanale õuealale märgitud mitu eluhoonet, tähistati ajalooliseks majapidamiseks neist reeglina vaid üks.

Võimalusel võrreldi kaardiandmeid ka Ehitisregistrisse kantud hoonete esmase kasutuselevõtu aastaga, ent erisuste korral peeti tõsemaks kaardiandmete infot, sest Ehitisregistris on eriti vanemate hoonete dateerimisel palju vigu.

Ainult ajaloolistel kaartidel esinevad talukohad märgiti uute vektorobjektidena (punktobjektid). Kui talukoht on esinenud mõne vanema kaardi peal, kuid mitte tänasel, siis lisati see võimalusel (kui tuvastati kas vareme, haljastatud endise õue või hoonete olemasolu) NSVL-aegsele 1950. aasta fotokaardile, millel kujutatud objektid ühtivad väga hästi tänapäevase asukohaga. Kui talukohta enam fotokaardilt tuvastada ei olnud võimalik, siis lisati see verstakaardile.

Talukohta sümboliteina on nii verstakaardil (joonis 3) kui EW topokaardil (joonis 4) kasutatud viirutatud hulknurka. Kuna ajaloolised kaardid sisaldavad aga möödapääsmatult erinevaid mõõdistusvigu ning ebatäpsusi, tuli hoonete ja talukohtade asukoha täpsemaks määramiseks tugineda ka teistele objektidele nagu kõrval- ja tootmishooned, vared ning vundamendid. Geomeetrilised vead verstakaardi ja ETAKi andmete vahel olid maksimaalselt ligikaudu paarsada meetrit, EW topokaardi ja ETAKi vahel ca 100 m

Sõltuvalt sellest, millistel kaartidel hooned/talukohad olemas on ning kas nad esinevad ka ETAKi andmebaasis, tekkis kahe uuringu (uuringud U1-2022 ja U2-2022) koondtulemina 12 eri tüüpkategooriaga tabel, mis jaguneb omakorda kolmeks suureks seisundit kirjeldavaks allüksuseks: säilinud, hävinud ning taastatud hooned/talukohad (Tabel 1).

Erandlikuks kujunes ETAKi andmete ebatäpsuse tõttu kategooria tähisega 8, kus ETAKis on hooned veel markeeritud olemasolevateks, ent tänapäevasel põhikaardil on nimetatud asukohas vaid vared. Kategooria 8 hoonete-talukohtade osas lisati vastav täpsustus andmekogu tabelis 'selgituse' lahtrisse.

Tabel 1. Hoone/talukoha tüübid

Majapidamise seisund	Kategooria	Hoone/talukoha esinemine kaardil (- ei esine; + esineb)				Kirjeldus
		Tsaariaeg	I Vabariigi aeg	NSVL aeg	ETAK	
SÄILINUD	1	-	-	-	+	Hoone/talukoht, mis on rajatud pärast taasiseseisvumist
	2	-	-	+	+	Hoone/talukoht, mis on rajatud NSVLi ajal
	3	-	+	+	+	Hoone/talukoht, mis on rajatud I Eesti Vabariigi ajal
	4	+	+	+	+	Hoone/talukoht, mis on rajatud tsaariajal
HÄVINENUD	5	-	+	+	-	I Vabariigi aegne hoone/talukoht, mis on hävinenud pärast NSVL perioodi
	6	+	+	+	-	Tsaariaegne hoone/talukoht, mis on hävinenud pärast NSVL perioodi
	7	+	+	-	-	Tsaariaegne hoone/talukoht, mis on hävinenud pärast I Vabariigi perioodi
	8	-	+	+	+/-	I Vabariigi aegne hoone/talukoht, mis on hävinenud pärast taasiseseisvumist (olemas ETAKis, ent kaasaegsel põhikaardil vaid vared)
	9	+	-	-	-	Tsaariaegne hoone/talukoht, mis on hävinenud enne I Vabariiki
	10	-	+	-	-	I Vabariigi aegne hoone/talukoht, mis on hävinenud pärast I Vabariigi perioodi
TAASTATUD	11	+	+	-	+	Tsaariaegne hoone/talukoht, mis on NSVL perioodil maha jäetud, ent hiljem taastatud
	12	-	+	-	+	Vabariigiaegne hoone/talukoht, mis on NSVL perioodil maha jäetud, ent hiljem taastatud

2.2.4 Andmemudel

Käesoleva jätku-uuringu (U2-2022) andmestik asub andmetabelis nimega Digiteeritud_hoonestus_Luunja_II.tab ja samanimelises *shapefile*'is.

Tabel 2. Hoonete/talukohtade säilivust kajastava andmetabeli selgitus

Välja nimi	Andmetüüp	Kirjeldus
ID	Täisarv	Hoone/talukoha unikaalne kood
ETAK_ID	Täisarv	Andmeväli etak_id ETAK andmestikust
Tüüp	Tekst (30)	Hoone liik
Aadress	Tekst (254)	Andmeväli ads_lahiaadress ETAK andmestikust
Asustusüksus	Tekst (254)	Asustusüksuse nimi
Selgitus	Tekst (254)	Lisamärkmed objekti kohta
Kategooria	Lühike täisarv	Hoone/talukoha tüüp vastavalt seletuskirja tabelile 1
Tsaariaeg	Tõeväärtus	F kui hoone puudub, T kui esineb tsaariajal
Wabariik	Tõeväärtus	F kui hoone puudub, T kui esineb vabariigi ajal
N6ukogude_aeg	Tõeväärtus	F kui hoone puudub, T kui esineb NSVL ajal
T2napäev	Tõeväärtus	F kui hoone puudub, T kui esineb tänapäeva ETAK andmetes

2.3 UURINGU II ETAPP: VÄÄRTUSTE KAARDISTAMINE JA VÄÄRTUSLIKE ALADE MÄÄRAMINE

2.3.1 Uuringu II etapi sisu ja läbiviimine

Uuringu II etapi eesmärgiks oli anda ülevaade uuringuala väärtustest asustusüksuste kaupa. Uuringu II etapi aluseks oli I etapi raames koostatud andmekogu hoonete/talukohtade säilivusest. Analüüsi käigus teostati iga küla kohta kvalitatiivne kaardianalüüs, mille käigus töötati läbi ajaloolised kaardid, Maa-ameti pärandkultuuri kaardirakendus ning kultuurimälestiste ja looduskaitsealuste objektide kohta käiv info. Pärast kaardianalüüsi läbiviimist teostati kogu uuringualal välitööd. Analüüsi lõpptulemusena fikseeriti väärtuslike alade võimalikud piiriettepanekud.

Uuringu II etapp viidi läbi oktoobris 2022.

2.3.2 Algandmed

Uuringuala väärtuste välja selgitamiseks tugineti uuringu I etapi käigus koostatud andmekogule (Digiteeritud_hoonestus_Luunja_II.tab), mis annab ülevaate säilinud, hävinud ja taastatud hoonetest/talukohtadest.

Külade asustuse kujunemise täiendavaks uurimiseks kasutati erinevaid ajaloolisi, nii suure- kui väiksemõõtkavalisi kaarte. Uuringu II etapi juures leidsid kasutust alljärgnevad kaardikogud, mis on kättesaadavad kas Rahvusarhiivis või Maa-ameti kaardirakenduses:

- **Rootsiaegsed kaardid 17-18. sajandist** mõõtkavas ligikaudu 1:8000 kuni 1:10 000, mis kujutavad maakasutuskõlvikuid ning teede ja hoonete või hoonekomplekside asetust.
- **Tsaariaegsed mõisakaardid 19.-20. sajandist** mõõtkavas ligikaudu 1:5000, mida asuti valdavalt koostama pärast 1804. aasta talurahvaseaduseid, millega fikseeriti rendilepingu tingimused maaomanike ja talupidajate vahel. Kuna kaardid on koostatud enne talude kruntimist, ei ole kaartidel kujutatud krundipiire, küll aga kõlvikuid, teid ning hooned.

- **Tsaariaegsed kruntimiskaardid.** Seoses kruntimisprotsessiga (ehk endiste küla ühismaade jaotamisega eraldi talukruntideks), asuti koostama uusi kaarte, mis lisaks kõlvikutele, teedele ja hoonetele näitasid ka uute talukruntide piire. Oluline on välja tuua, et kruntimõõtmine oli pikaajaline protsess ning ka 19. sajandi lõpust ja isegi 20. sajandi algusest võib leida mõisakaarte, kust talupiirid puuduvad.
- **Eesti Vabariigi skeemiline katastrikaart (1931-1944)** mõõtkavas 1:10 000. Kaart kujutab ühtsetel, geodeetiliselt põhinstatud alustel omaaegseid krundipiire ning teede, osati ka hoonestuse asetust.
- **ENSVL-i fotoplaanid (1942-1991)** mõõtkavas 1:10 000. Kaardid joonistati üles ortofotode põhjal, mistõttu annavad nad väga hea ülevaate hoonete ja teede olemasolust ning maakasutusmustrist vahetult Eesti Vabariigi lõpu järgsel perioodil ehk ajal, mil Nõukogude Liidu ümberkorraldused ei olnud veel jõudnud asundusaegset maastikku oluliselt muuta.
- **Maa-ameti tänapäevane ortofoto ja põhikaart**
- **Maa-ameti pärandkultuuri kaardirakendus ja EELISE pärandkultuuriobjektide infoleht**
- **Maa-ameti kultuurimälestiste kaardirakendus ja Kultuurimälestiste registri andmebaas**
- **Maa-ameti looduskaitse kaardirakendus ja Keskkonnaportaali register**

2.3.3 Metoodika

2.3.3.1 Uuringuala väärtuste kvalitatiivse analüüsi teostamine

Uuringuala väärtuste väljaselgitamiseks viidi läbi kvalitatiivne analüüs asustusüksuste kaupa. Analüüsi eesmärk oli saada tervikpilt küla ajaloolisest kujunemisest, seejuures iseloomulikest plaani- ja maastikstruktuuri elementidest ning küla tänaseks vaadeldavatest väärtustest.

Esmalt koguti kokku ja sorteeriti kõik kättesaadavad¹¹ ajaloolised kaardimaterjalid nii Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemis¹² kui Maa-ameti geoportaali ajalooliste kaartide rakenduses¹³. Kaartide otsing toimus nii koha- kui nimepõhiselt (sh kõik „Eesti kohanimeraamatu“ järgsed ajaloolised nimekujud) Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemis¹⁴ ning koordinaatide põhiselt Maa-ameti geoportaali ajalooliste kaartide rakenduses¹⁵. Lisaks ajaloolistele kaartidele koguti Maa-ameti pärandkultuuri, kultuurimälestiste ja looduskaitse kaardirakenduste abil kokku info asustusüksuse territooriumile jäävatest olulistest kaitsealustest või ajaloolise tähtsusega objektidest ning tutvuti asjakohaste kirjalike allikmaterjalidega.

Järgnevalt teostati kvalitatiivne kaardianalüüs, mille abil analüüsiti küla ajaloolise struktuuri kujunemist ning selle seost tänaseks säilinud kaitsealuste või pärandkultuuriliste objektidega. Selleks võrreldi ajaloolistel kaartidel kujutatud plaani- ja maastikstruktuuri ning tähelepanuväärseid üksikelemente

¹¹ Analüüsis kasutatavate kaartide valikukriteeriumi oluliseks komponendiks oli nende digitaalne kättesaadavus, kuivõrd käesoleva uuringu ajaraam ei oleks võimaldanud täiendavate arhiiviuuringute läbiviimist. Kuigi see tähendas, et osade asustusüksuste puhul ei olnud võimalik leida kogu territooriumi katvaid kaarte kõigist huvipakkuvatest ajalooperioodidest, siis erinevate hilisemate kaardimaterjalide, samuti talukohtade ajaloolist kujunemist kirjeldava andmekihi toel oli võimalik kõikide külade ajaloolise struktuuri ülesehitusest konstrueerida piisavalt tõepärane ülevaade.

¹² Rahvusarhiivi kaartide infosüsteem. 2022. Kättesaadav: <http://www.ra.ee/kaardid/index.php/et>

¹³ Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus. 2022. Kättesaadav: <https://geoportaal.maaamet.ee/est/Kaardirakendused/Ajaloolised-kaardid/Ajalooliste-kaartide-rakenduse-kirjeldus-p157.html>

¹⁴ Rahvusarhiivi kaartide infosüsteem. 2022. Kättesaadav: <http://www.ra.ee/kaardid/index.php/et>

¹⁵ Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus. 2022. Kättesaadav: <https://geoportaal.maaamet.ee/est/Kaardirakendused/Ajaloolised-kaardid/Ajalooliste-kaartide-rakenduse-kirjeldus-p157.htm> |

tänapäevase olukorra ning I etapis koostatud asustuse kujunemist kirjeldava andmemudeliga. Väärtuste kaardistamisel lähtuti uuringu väärtuste käsitlemise põhimõtetest (vt peatükk 2.1), pidades silmas ka Eesti kultuurmaastike kujunemise iseloomulikke etappe ja neile omaseid arhitektuurseid, maastikustruktuurilisi ning plaanilahenduslikke põhimõtteid.

Kokkuvõtvalt toodi iga asustusüksuse kohta välja:

- Ülevaade konkreetse paiga ajalooliselt kujunemisest, seehulgas olulistest daatumitest, erineval ajaperioodil lisandunud kihistustest ning tänapäevasest olukorrast;
- Asustusüksuse olemasolev ajalooline kihistus, seehulgas ajalooliste objektide, huviväärsuste ning maa-ala plaanistruktuuri kujunemine ning säilivus;
- Asustusüksuse maastikuline iseloom, seehulgas maastikustruktuuri muutumine ajas, olemasolevad loodusväärtused ning looduskaitsealused objektid.

Analüüsi koondtulemina koostati iga asustusüksuse kohta kokkuvõtte seal säilinud väärtustest, käsitledes erinevaid väärtuslike maastike metoodikast tulenevaid väärtusklasse (kultuurilis-ajalooline, esteetiline, looduslik, identiteediväärtus, rekreatiiv-turismipotentsiaal), ent mitte jagades neid mehhaaniliselt eri kategooriatesse, vaid lähenedes väärtustele laiema tervikpildina.

Ala üldiseid väärtuskirjeldusi käsitleti kui alust väärtusliku maastiku ala määramisel ja piiri ulatuse korrigeerimisel. Ala kohta käivate spetsiifiliste asustusajalooliste perioodidega seotud iseloomulikuna säilinud asustusüksuse osa fikseeriti kui potentsiaalne miljööväärtuslik ala. Ala üldist ajaloolise asustuse säilimist vaadeldi kui alust ajaloolise hajaasustatud piirkonna määramiseks üldplaneeringus.

2.3.3.2 Välitööd kaardianalüüsi käigus kogutud väärtuste kinnitamiseks

Selleks, et kinnitada üle kaardianalüüsi käigus kogutud väärtuste tajutavus maastikus, viidi oktoobris 2022 kolme päeva vältel läbi välitööd kogu uuringuala piires. Välitööde käigus külastati kõiki uuringualasse hõlmatud asustusüksusi ning sõideti läbi enamik piirkonda jäävatest avalikest teedest, dokumenteerides olukorda fotode ja märkmete abil.

Välitööde käigus vaadeldi maa-ala tervikuna, pöörates tähelepanu kõigile erinevate asustusüksuste juures välja toodud väärtustele. Välitööde tulemusena täiendati vajadusel väärtuste kirjeldusi asjakohaste märkustega ning täpsustati tajutava miljöö olulisi komponente.

2.3.3.3 Väärtusliku maastiku ala piiri ning miljööväärtuslike alade ettepaneku vormistamine

Kaardianalüüsi ja välitööde lõpptulemusena anti hinnang ala võimalikele väärtuslikele piirkondadele. Välitööde alusel arvati mõningad potentsiaalsed miljööväärtuslikud alad lõppvalikust välja, kuivõrd koha peal ei ole iseloomulikud grupid maastikus piisavalt hästi jälgitavad.

Väärtusliku maastiku ja miljööväärtuslike alade piiriettepanekud, samuti ajaloolise hajaasustusega piirkonna võimalikud piirid kanti geoinfosüsteemi tabelisse.

2.3.1 Andmemudel

Andmestik asub andmetabelis nimega Väärtuste_ettepanek_Luunja_II.tab ja samanimelises *shapefile*'is.

2.4 UURINGU III ETAPP: KAITSE- JA KASUTUSTINGIMUSTE VÄLJA TÖÖTAMINE

2.4.1 Uuringu III etapi sisu ja läbiviimine

Uuringu III etapi eesmärgiks oli leida parim lahendus II etapi tulemusena kaardistatud väärtuste kaitseks.

Uuringu III etapp viidi läbi novembris ja detsembris 2022.

2.4.2 Algandmed

Väärtusliku maastiku ja miljööväärtuslike alade kaitse-kasutustingimuste ning ajalooliste hajaasustusega alade ehitustingimuste määramisel olid aluseks uuringu I ja II etapi käigus kogutud andmed ja kaardid, samuti kehtiva Tartumaa maakonnaplaneeringu 2030+ põhimõtted väärtuslike maastike säilimise tagamiseks.

2.4.3 Metoodika

Väärtusliku maastiku ning miljööväärtuslikuks hinnatud alade kaitse- ja kasutustingimuste väljatöötamisele läheneti ühe tervikuna, püüdes tingimused üles ehitada mitte üksteist kordavalt, vaid loogiliselt täiendavalt. Põhiliseks läbivaks eesmärgiks on tagada nii kohalike elanike kui maa-ala külastajate huvide kaitse ning võimalikult avalikud otsustusprotsessid, mille juures jääks rangete kriteeriumite asemel oluline roll kaalutusotsustele.

Miljööväärtuslike alade kaitse- ja kasutustingimuste juures on esmatähtis tajutava miljöö oluliste komponentide säilimine, pidades seejuures silmas nii alade plaani- kui maastikustruktuuri iseloomulikke elemente. Uute majapidamiste loomist ei keelata, ent selleks, et kaitsta kohalike elanikke ja juba välja kujunenud struktuuri, tuleb selle osas lähtuda miljööala kirjelduses välja toodud põhimõtetest ning koostada detailplaneering. Miljööalade juures ei ole fikseeritud rangeid arhitekturseid kriteeriume, ent on välja toodud tingimused uute hoonete mahtudele ja vormidele. Miljööala ajastutüüpilistest vormidest mahtudest on seejuures võimalik eristuda, kuid sel juhul tuleb otsustusprotsess viia läbi avalikult, et taas anda kohalikule kogukonnale õigus oma ümbruse visuaalses kujunemises kaasa rääkida.

Väärtusliku maastiku kaitse- ja kasutustingimuste juures on esmatähtis säilitada ala terviklik tajutav miljöö, võttes arvesse väga erinevaid väärtusklassse. Üldpõhimõttena on väärtusliku maastiku alal oluliseks on peetud teavitust, tähistamist ning avalike huvide eest seismist. Kuivõrd asustusstruktuuriliselt paremini säilinud asustusüksuste osad on ette nähtud lugeda miljööväärtuslikeks aladeks, on tingimused uute majapidamiste rajamiseks väärtusliku maastiku piires mõneti leebemad, ent vajavad siiski alati maastikulise ja arhitekturse lahendust sobivust hindavat analüüsi. Uute ehitiste püstitamine on välja toodud soovitude järgimise korral suuremate piiranguteta, erilahenduste soovi korral tuleb otsustusprotsess viia läbi avalikult.

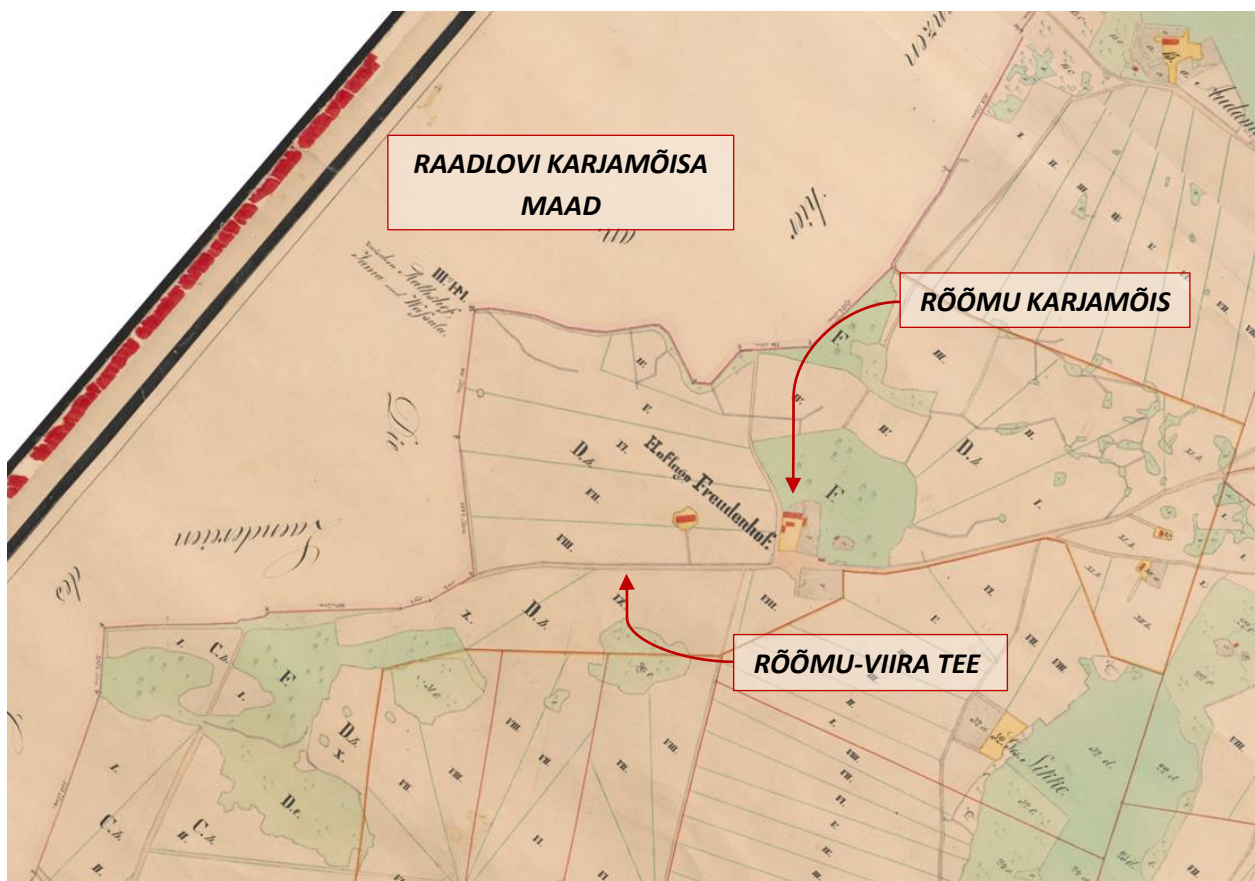
Ajalooliste hajaasustusega alade ehitustingimuste juures on oluline anda ülevaade sellest, kuidas on lihtsate ja loogiliste tingimuste abil võimalik säilitada välja kujunenud maastiku põhiomadused ehk toetada piirkonna eripärase asustusmustris säilimist ennekõike taluõuede paigutuse ning ehitiste mahtude ja vormide osas. Üldiste soovitude järgimise korral on võimalik uusi majapidamisi ja ehitisi rajada piiranguteta. Erilahenduste soovi korral on eelduseks vaadete analüüsi läbiviimine.

3. VÄÄRTUSTE ANALÜÜS

3.1 RÕÕMU KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS

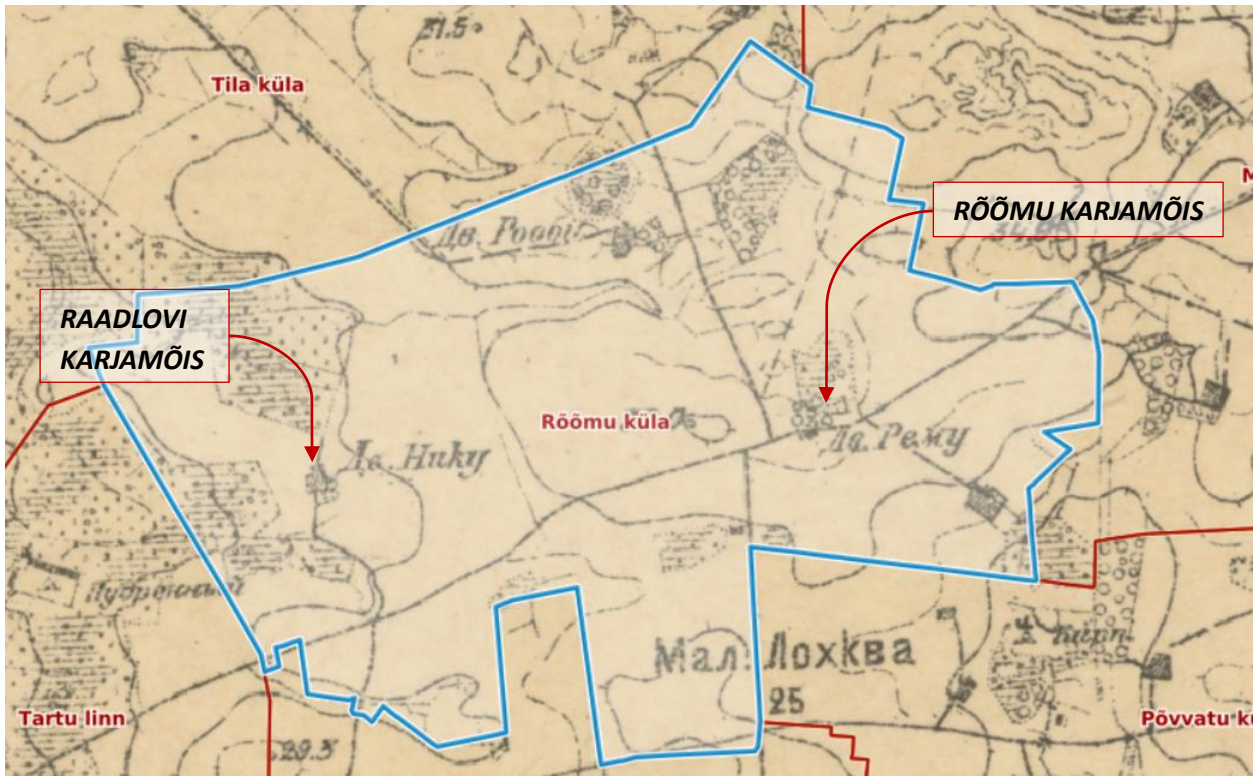
3.1.1 Ülevaade

Rõõmu küla jääb Luunja valla lääneosasse ning piirneb Tartu linnaga. Alates 17. sajandi II poolest on Rõõmu (*Freudenhof, Römo*) kuulunud karjamõisana Vasula mõisa koosseisu. Tänapäevase küla territooriumile jääb lisaks ajaloolise Jaama mõisa Raadlovi (*Radlowi*) karjamõis (küla lääneosas) ning üksikud ajaloolise Väike-Lohkva küla hajatalud (küla kaguosas). I Eesti Vabariigi perioodil rajati Rõõmu karjamõisa maadele asundustalud, mille ümber omakorda pärast taasiseseisvumist on kerkinud suuremad ja väiksemad uuselamurajoonid.

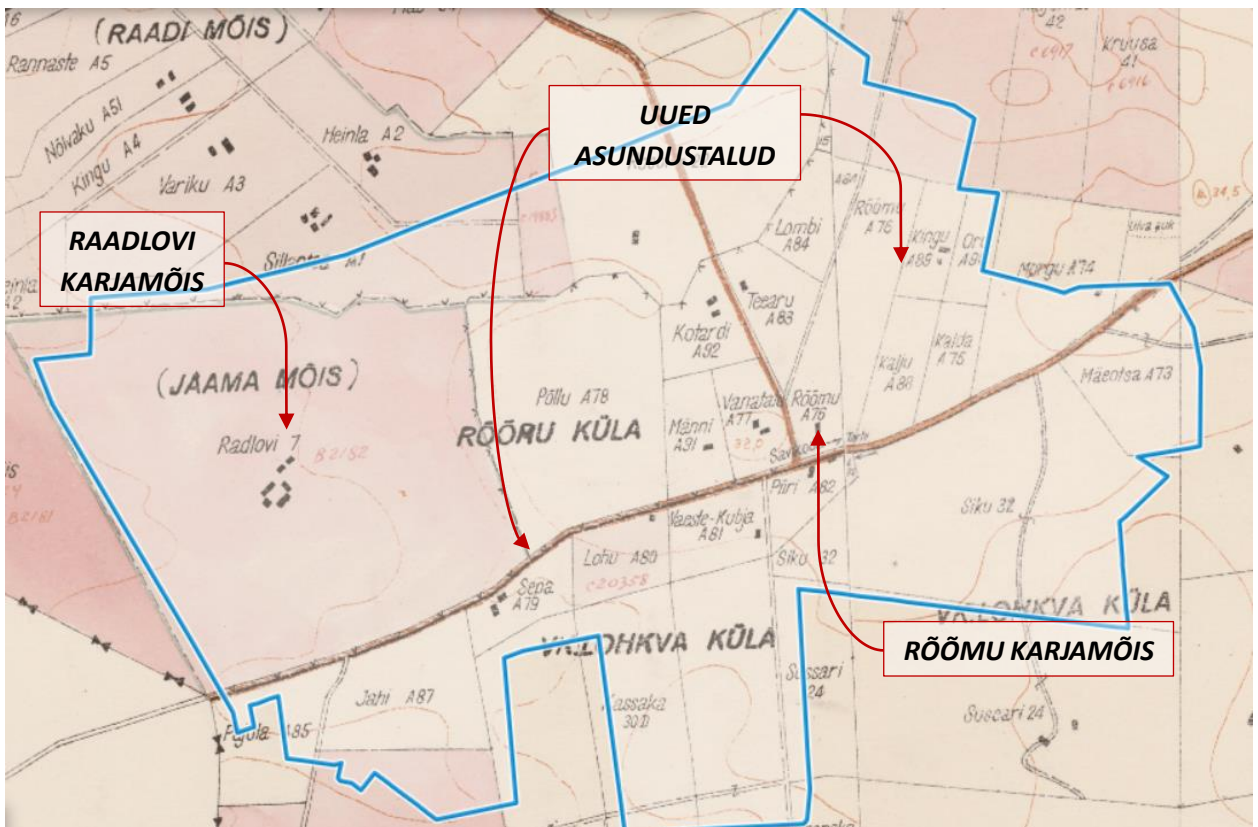
Joonis 5. Vasula mõisa maad aastal 1865-1866. Kaardi keskel on näha Rõõmu karjamõis ja seda ümbritsevad mõisa põllumajandusmaad ning talud. Tänapäevase Rõõmu küla koosseisu kuuluvad ka ajalooliselt Jaama mõisa Raadlovi karjamõisale kuulunud maad Rõõmu karjamõisa südamest läänes.

Charte der zu dem privaten Gute Wassula gehörigen Hoflage Annenhof und Freudenhof nebst den Dörfern Gross und Klein Lofkad.
EAA.2072.5.487 leht 1

Joonis 6. Rõõmu küla 1904. aastal. Kuna tegu on tsaariaegse kaardiga, mil mõisasüdameid ümbritsev kultuurmaa kuulus mõisnikele, on karjamõisate ümber näha vaid üksikuid talukohti.

Üheverstane kaart, 1894-1922. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

Joonis 7. Rõõmu küla 1937. aastal. Endiste karjamõisate maadele on kerkinud rohkelt uusi asundustalusid.

Skeemiline katastrikaart 1931-1944. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

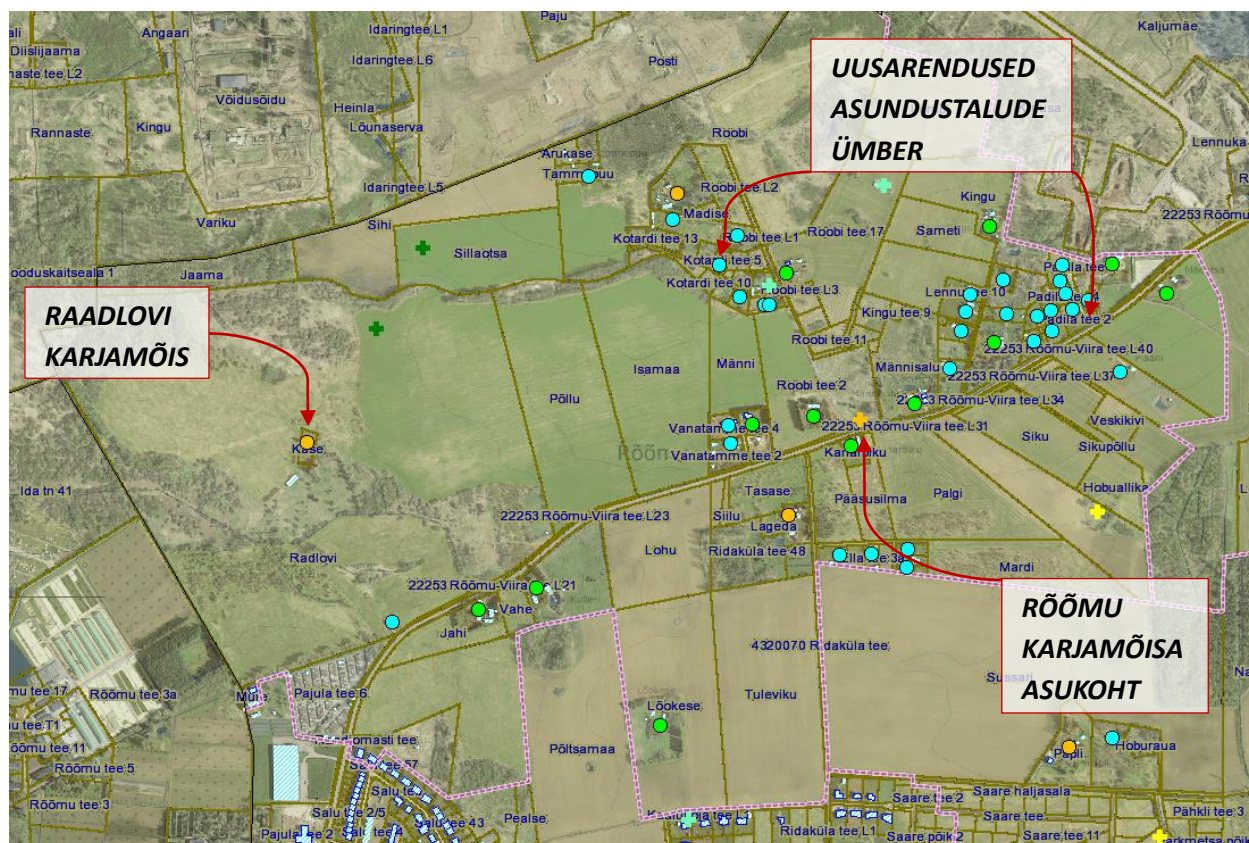
3.1.2 Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur

Rõõmu küla on kujunenud kahe ajaloolise kõrvalmõisa, Raadlovi ja Rõõmu ümber. Kuivõrd enne asundusperioodi oli tüüpiline, et mõisakeskuste ümber paiknes mõisate kultuurmaa ning põlised külatalud jäid sellest veidi eemale, on ka Rõõmu küla tsaariaegne kihistus üsna napp ehk tänase küla maadele jäävad vaid üksikud ajaloolise Väike-Lohkva küla hajatalud. I Vabariigi perioodil, 1920. aastatel rajati mõisatelt võõrandatud maale, ennekõike Rõõmu mõisasüdame ümber rohkelt uusi asundustalusid.

Nõukogude perioodil külasse olulisi lisandusi ei kerkinud, ent pärast taasiseseisvumist on külas hoogustunud ehitustegevus. Kuivõrd Rõõmu küla asub vahetult Tartu linna läheduses, on uued arendused oma ülesehituses tüüpilised äärelinlikud uusarendused. Seetõttu ei ole küla iseloomulik ajalooline plaanistruktuur tänaseks säilinud.

Küla struktuuris on küllalt hästi ja oma algsetes trajektoories säilinud kaks sirget teekoridori, Rõõmu-Viira ja Roobi tee. Küla teedevõrk tervikuna ei ole aga ajaloolise miljöö osas tähelepanuväärne, kuivõrd puuduvad teatud ajaperioodile iseloomulikuna tajutavad teed.

Külas puuduvad riiklikud kultuurimälestised, ent Raadlovi ja Rõõmu karjamõisad on arvel pärandkultuuriobjektidena. Kuna kumbki karjamõis ei ole tänapäeval aga maastikus äratuntavalt säilinud ning ka vabariigiaegsete asundustalude maad on olulises osas jaotatud uuteks väiksemateks kruntideks, ei ole ajaloolised kihistused maastikus loetavad.

Joonis 8. Rõõmu küla asustuse kujunemine ja pärandkultuuriobjektid. Oranži täpiga on tähistatud tsaariaegsed, rohelise täpiga asundusaegsed ning helesinise täpiga pärast taasiseseisvumist püstitatud talukohad/hood. Oranži ristiga on tähistatud tsaariaegsed talukohad, mis on hävinud pärast I Eesti Vabariigi perioodi, kollase ristiga tsaariaegsed talukohad, mis on hävinud pärast NSVL perioodi, helerohelise ristiga asundusaegsed talukohad, mis on hävinud pärast I Vabariigi perioodi ning tumerohelise ristiga asundusaegsed talukohad, mis on hävinud pärast NSVL perioodi. Aluskaardina on kasutatud Maa-ameti ortofotot ja katastrikaarti, 2022

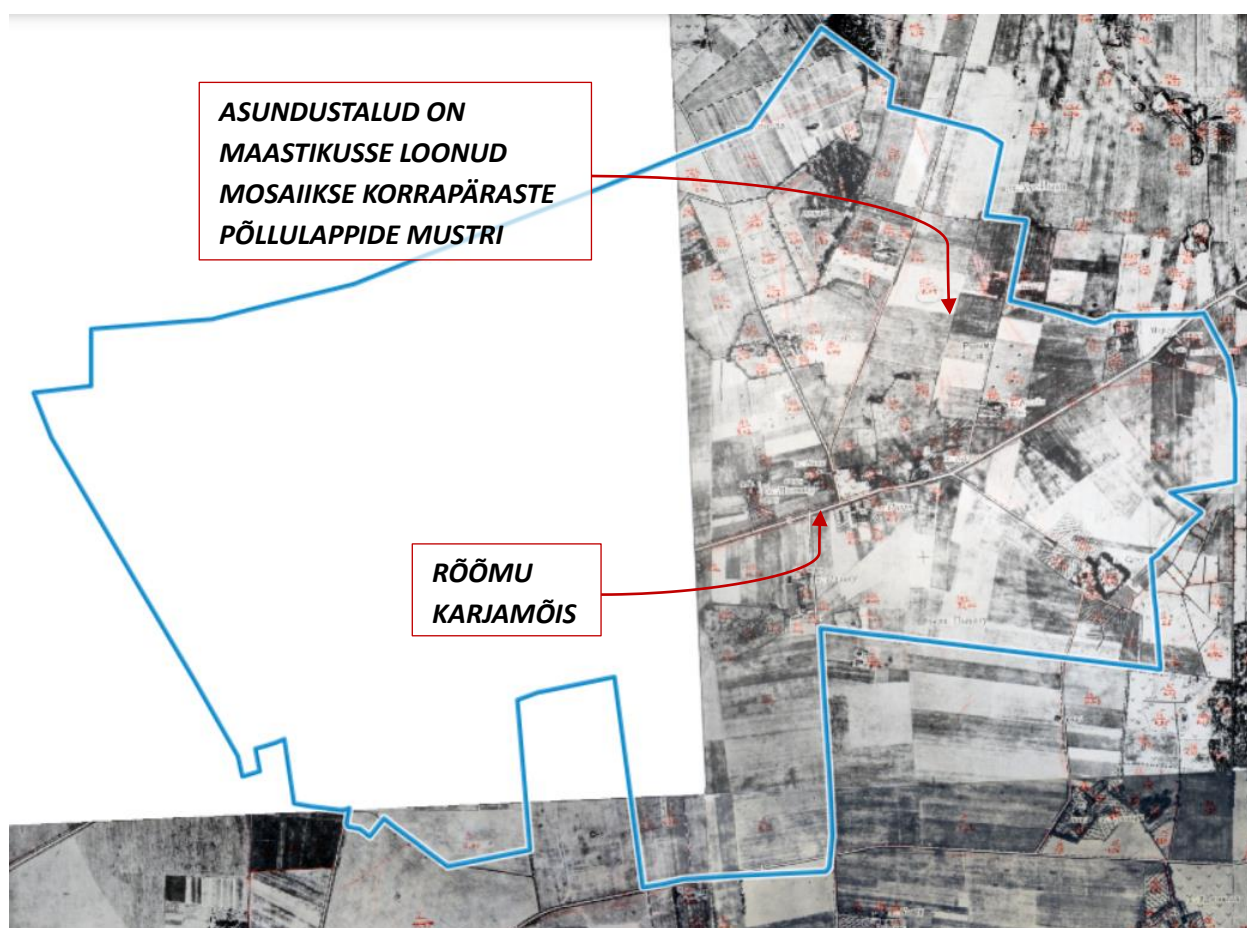
3.1.3 Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused

Rõõmu küla maastik on suhteliselt ühetasane, tõustes aeglaselt ida suunas kõrgemale. Nii Rõõmu kui Raadlovi karjamõisa keskused on seejuures paigutatud väikeste lokaalsete küngaste lähedusse: Rõõmu karjamõis küla kõrgeima künka jalamile, Raadlovi karjamõis väiksema künka tipule.

Ajalooliselt on küla olnud väga avatud: suured mõisapõllud on vaheldunud väiksemate karja- ja heinamaadega. Metsaseid alasid oli mõisamaadel vaid üksikuid, kusjuures neist üks suurem asus vahetult Rõõmu karjamõisa südame kõrval. Nõukogude perioodi alguseks oli metsaste alade ulatus veelgi vähenenud, ent avatud põllumajandusmaastik ise oli sel perioodil äärmiselt mosaiikne.

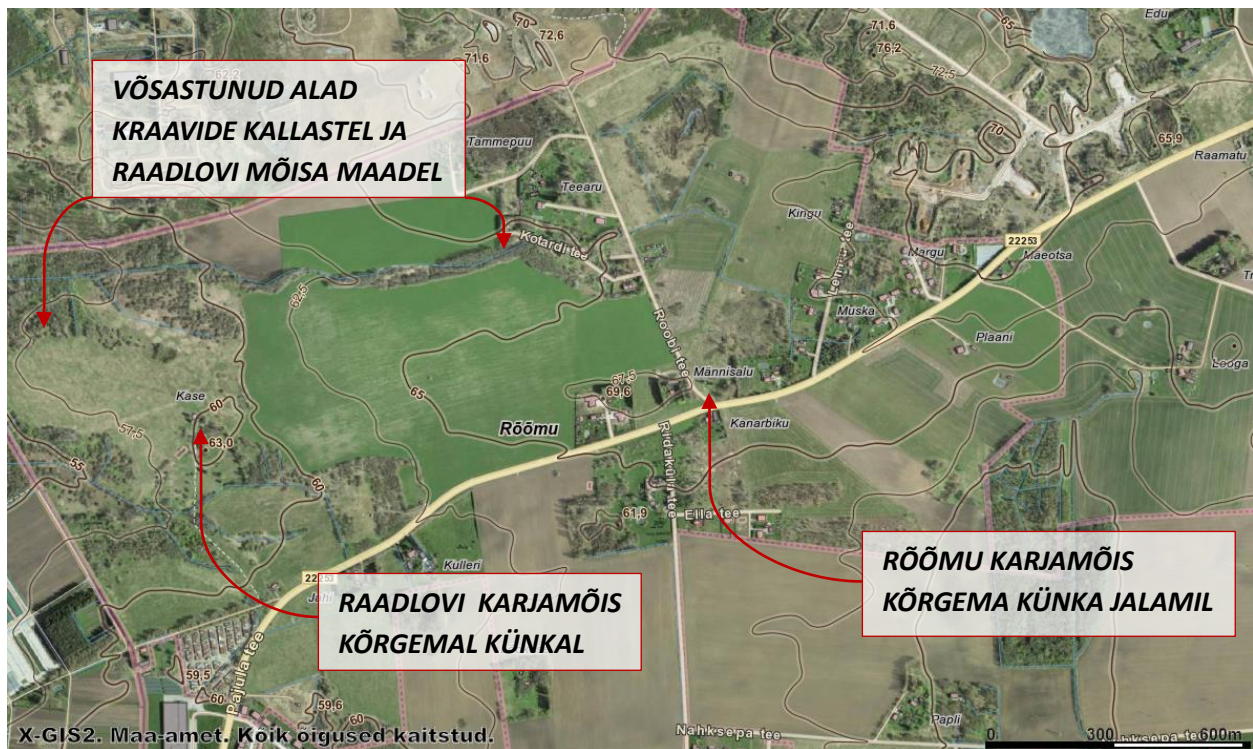
Nõukogude perioodil ja pärast taasiseseisvumist on maastiku avatud põllumajandusosa mosaiiksus oluliselt vähenenud, ent samas on taas suurenenud suletud, metsaste ja võsastunud alade osakaal. Uute elamuarenduspiirkondade ümber on kunagine põllumajandusmaastik asendunud aedlinliku miljööga.

Raadlovi karjamõisa ajaloolise keskuse ümbrus küla lääneosas on tänapäeval hõlmatud Raadi looduskaitseala koosseisu.

Joonis 9. Rõõmu küla lääneosa 1950. aasta fotokaardil (Tartu linnaga piirnevast idaosast varased fotoplaanid puuduvad). Maastik on säilitanud oma avatud iseloomu, ent mõisa põlluväljade struktuuri asemel (vt joonis 5) eristuvad kõlvikute jaotuses asundustalude korrapärasemad krundid (vt joonis 7). Metsatukk karjamõisa keskuse ümber, mis on hästi vaadeldav tsaariaegsel kaardil (vt joonis 5) on maastikust kadunud.

NSVLi fotokaart 1950. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

Joonis 10. Rõõmu küla kõrgusinfo ja maastikustruktuur. Maastik on endiselt pigem avatud, kuivõrd külas on säilinud mitmed suured põllumassiivid. Maastiku kunagine avatud mosaiiksus on vähenenud, ent selle asemel on juurde tulnud väikeseid puudetukkasid ja võsaalaseid iseäranis kraavide kallastel ning endise Raadlovi karjamõisa põllumajandusmaal. Uute elamuarenduste piirkonnas on põllumajandusmaastik asendunud aedlinliku miljööga.

Maa-ameti kaardiserver, 2022

3.1.4 Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest

Rõõmu küla väärtus peitub ennekõike selle läheduses Tartu linnale ning olemasolevas Raadi looduskaitsealas. Teised tajutavad maastikulised või ajaloolised väärtused külas puuduvad.

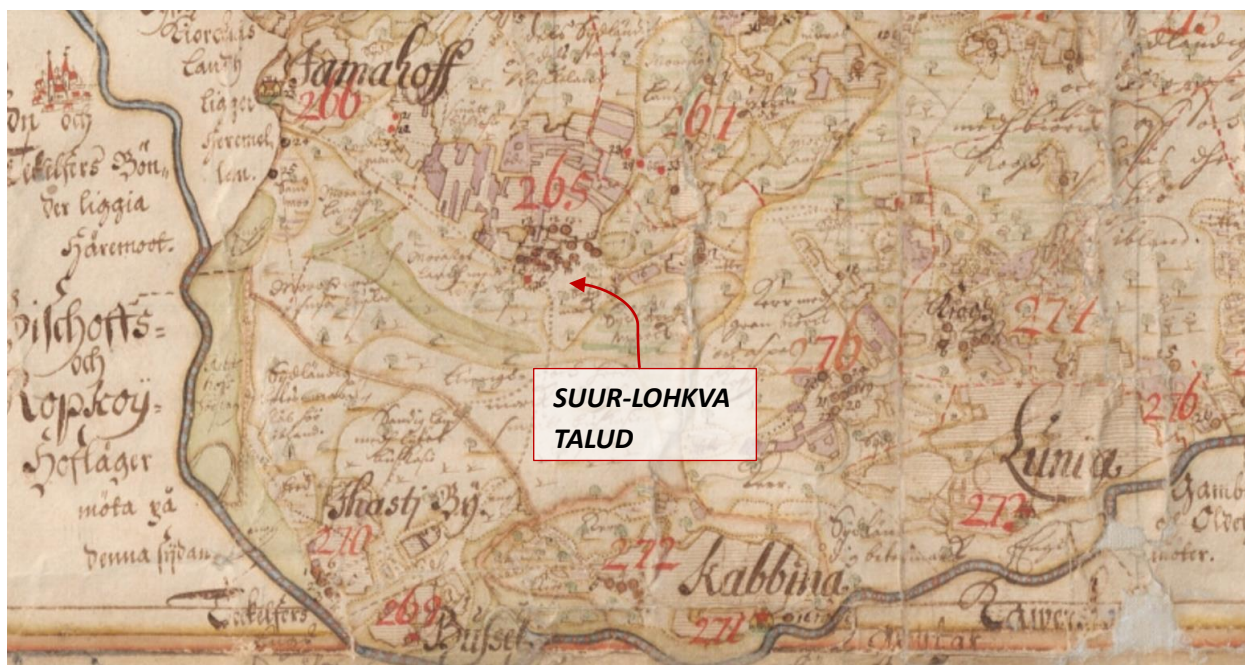
3.2 LOHKVA KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS

3.2.1 Ülevaade

Lohkva on üks vanematest kirjalikes allikates mainitud Lõuna-Eesti küladest, mille esmamainimine jääb Lovecotte nime all juba aastasse 1220. Hilisemal perioodil on Lohkva kuulunud Vasula mõisa koosseisu, kusjuures külas on eristatud lõunapoolset, tihedama struktuuriga Suur-Lohkvat (*Gross Lochkwa*) ning põhjapoolset, valdavalt hajataludest koosnevad Väike-Lohkvat (*Klein Lochkwa*). Tänapäevase Lohkva küla koosseisu jääb valdavalt ajalooline Suur-Lohkva, samas kui Väike-Lohkva on jaotunud Rõõmu, Põvvatu ja Muri külade vahel.

Kuivõrd külas on asunud tihe tsaariaegne taludevõrgustik ning selle territooriumile ei ole jäänud ühtegi mõisasüdant, on I Eesti Vabariigi perioodil Lohkvasse kerkinud vaid üksikud uued asundustalud. Küll aga toimusid küla territooriumil väga suured muudatused Nõukogude perioodil, kui sinna hakkas jõudsalt laienema Tartu linnaga seotud asustus nii korterelamute kui individuaalramute piirkondadena. Väga suurte maastikku muutvate ehitistena kerkisid Lohkvasse sel ajajärgul ka Tartu soojuselektrijaam ning Luunja sovhoosi tootmisüksused.

Pärast taasiseseisvumist on Lohkva küla tiheasustusala jätkanud jõudsat kasvamist ning küla ajalooline struktuur on veelgi enam kadunud uue linliku mustrisisse.

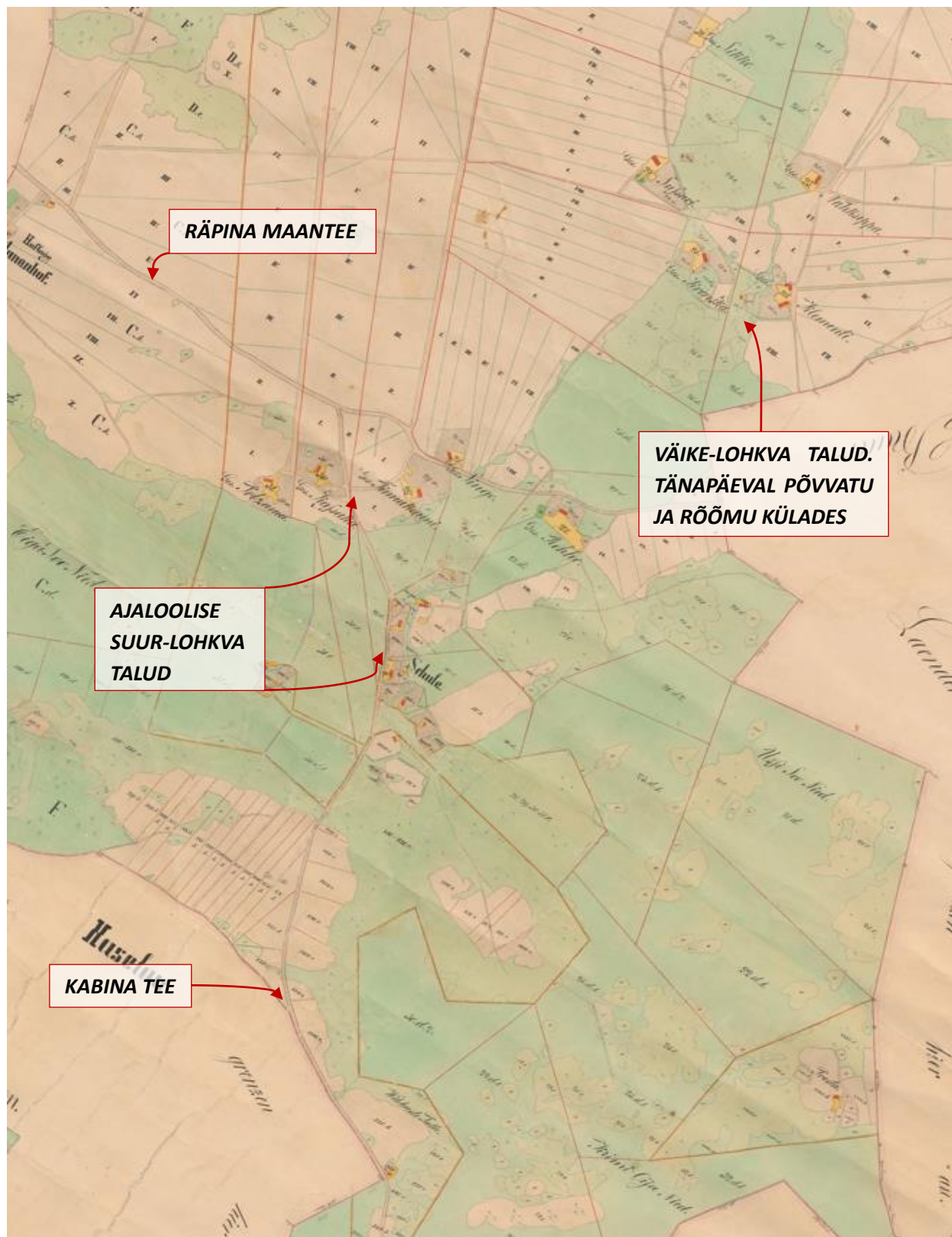

Joonis 11. Luunja valla Tartu poolne osa aastal 1684. Kaardile on märgitud 15 talust koosnev tihe Lohkva külatuumik. Fempte deels transporterad charta öfwer tredie deelen aff Dörpts lähn. EAA.308.2.68 leht 1

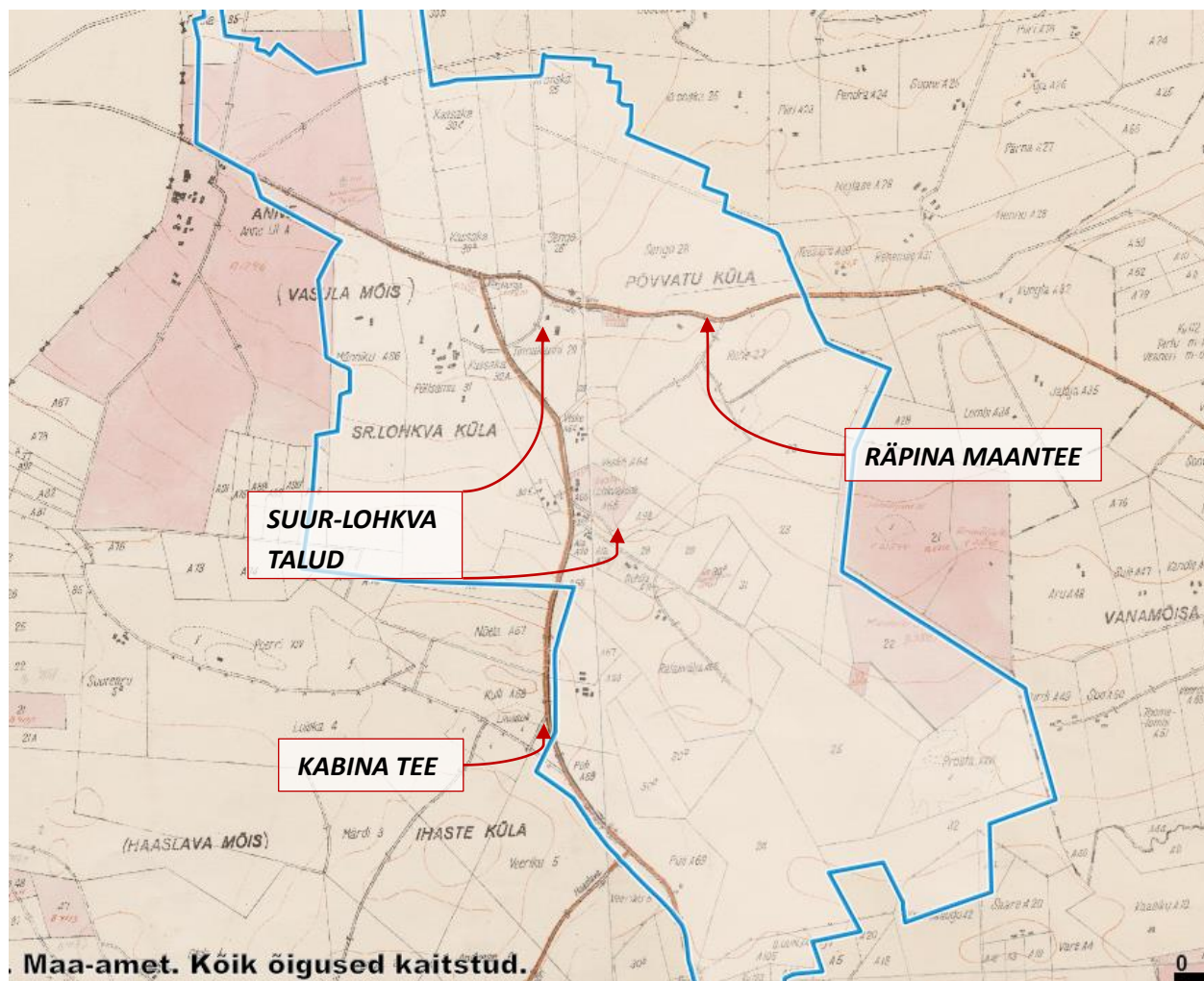
Joonis 12. Lohkva küla aastal 1819. Tegemist on kruntimisesele kaardiga, kus on näha tihe, 17 talust koosnev põlisküla, Suur-Lohkva, ning põhjapoolne hajusamate taludest koosnev Väike-Lohkva. Taludel ei ole eraldiseisvaid krunte, vaid iga talu maad koosnevad paljudest väiksematest põllusiludest. Karja- ja heinamaad on küla ühiskasutuses.

Charta öfwer Jama Hoffläger och Loffkattens Byär, uti Dorptiska Gretzen och Kirchspiel belegen sasom det till sina Aegor och Lägen heter finnes. EAA.2623.1.2033 leht 3. EAA.2623.1.2033 leht 3

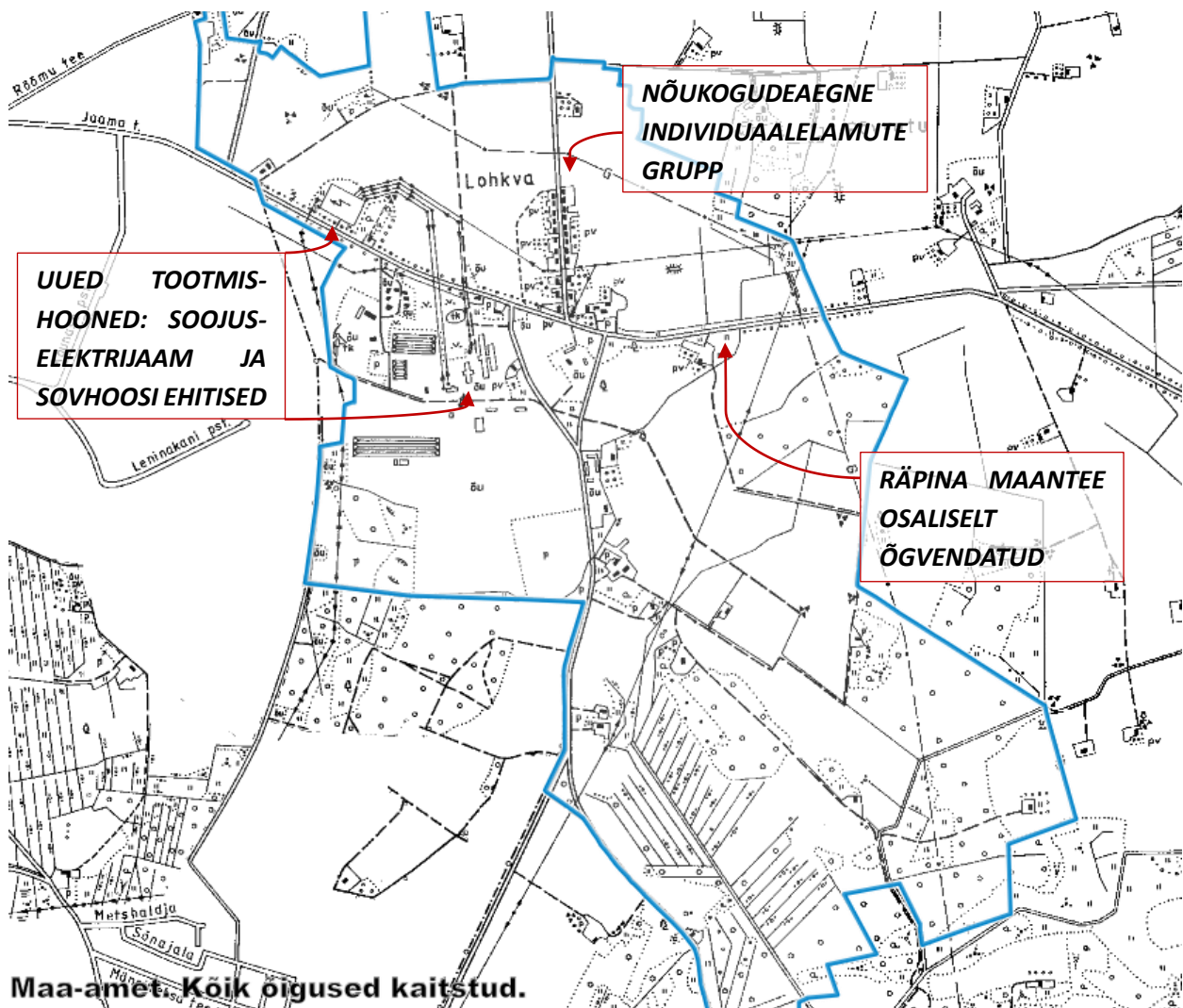

Joonis 13. Tänapäevane Lohkva küla aastatel 1865-1866. Kunagine Suur-Lohkva tihe külatuumik on tõenäoliselt seoses kruntimisega muutunud oluliselt hõredamaks. Kaardil jälgitavatele põlistaludele kuuluvad suured maavaldused ning lisaks põhikrundile ka mitu lahustükki.

Charte der zu dem privaten Gute Wassula gehörigen Hoflage Annenhof und Freudenhof nebst den Dörfern Gross und Klein Lofkad.
EAA.2072.5.487 leht 1

Joonis 14. Lohkva küla I Vabariigi perioodil. Tsaariaegseid piire on veidi muudetud, ent säilinud on õuede asukohad ning endiselt on talude maavaldused väga suured, krundid ebakorrapärsed ning koosnevad mitmetest lahustükkidest. Skeemiline katastrikaart 1931-1944. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

Joonis 15. Lohkva küla Nõukogude perioodil aastal 1989. Kuigi ajaloolised taluõued on valdavalt säilinud, on küla territooriumile kerkinud Tartu soojuselektrijaam ning mitmed Luunja sovhoosi tootmishooned. Lisaks on külasse ehitatud esimesed aedlinlikud elamurajoonid.

NSVLi katastrikaart 1978-1989. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

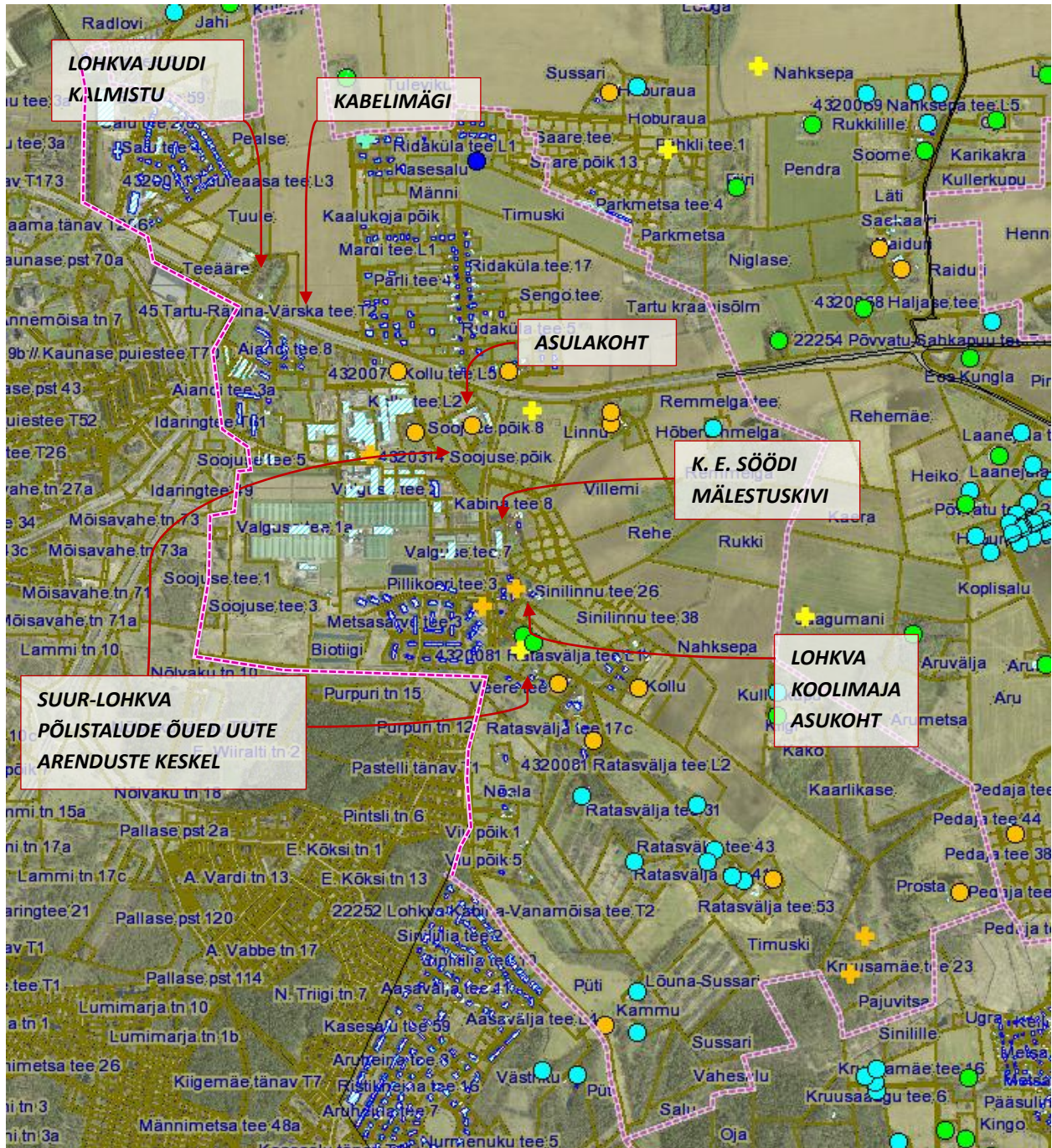
3.2.2 Olemasolev ajalooline kihistus, sh planistruktuur

Lohkva küla on väga pika ajalooga põlisküla, ent selle kunagine struktuur on tänaseks tundmatuseni muutunud. Kuigi tsariaja lõpuperioodist on vanad talusüdamed tinglikult üsna hästi säilinud, ei ole ajalooline külastruktuur maastikus loetav, sest selle ümber ja vahele on kerkinud Luunja soojuselektrijaam ning arvukalt uusi, nii NSVL-perioodi kui tänapäevaseid elamuarendusi, mis mõtteliselt seonduvad Tartu linnalise asustuse, mitte enam maalise hajaastusega.

Säilinud pärandkultuuri objektidest asub Lohkva külas luuletaja Karl Eduard Söödi mälestuskivi. Lisaks on välja toodud tänaseks hävinud Lohkva külakooli asukoht.

Ajalooline teedevõrk ei ole olnud kuigi tihe ning olulisemad teekoridorid Räpina maantee ja Kabina tee näol on säilinud ligilähedasel oma algsetes asukohtades, kuigi Räpina maanteed on aegade jooksul osaliselt õgvendatud.

Lohkva küla territooriumile küla põhjaosas jäävad kolm kultuurimälestist: muistne asulakoht, kalmistu „Kabelimägi“ ning 20. sajandist pärinev Lohkva juudi kalmistu.

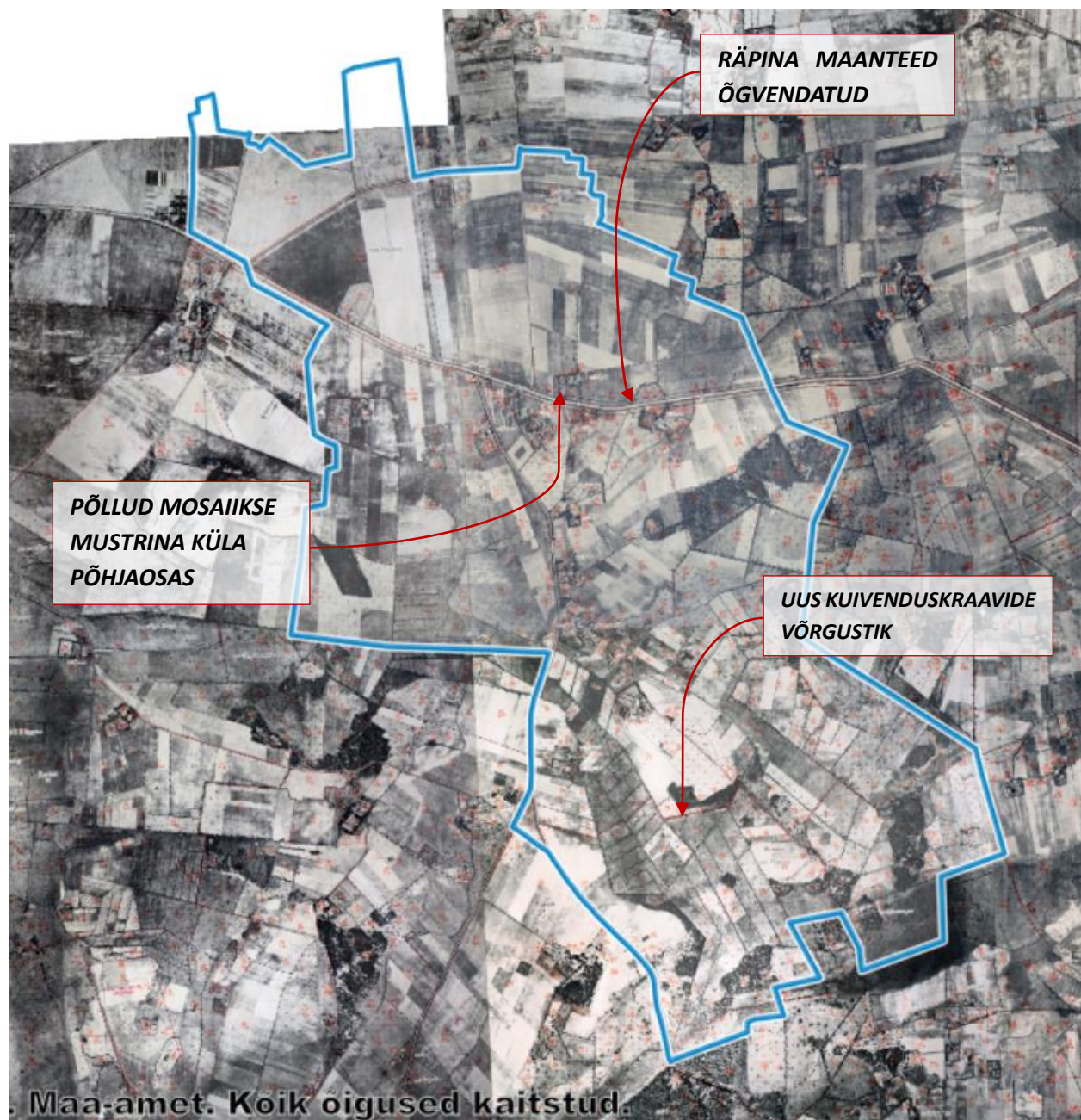
Joonis 16. Lohkva küla asustuse kujunemine ja pärandkultuuriobjektid. Lisaks ajaloolistele (tsaari- ja asundusaegsetele) taluõuedele on dateeritud üksnes need hooned/talukohad, mis jäävad tiheasustuspiirkonnast väljapoole. Oranži täpiga on tähistatud tsariaegsed, rohelse täpiga asundusaegsed ning helesinise täpiga pärast taasiseseisvumist püstitatud hooned/talukohad. Oranži ristiga on tähistatud tsariaegsed talukohad, mis on hävinud pärast I Eesti Vabariigi perioodi, kollase ristiga tsariaegsed talukohad, mis on hävinud pärast NSVL perioodi ning helerohelise ristiga asundusaegsed talukohad, mis on hävinud pärast I Vabariigi perioodi. Aluskaardina on kasutatud Maa-ameti ortofotot ja katastrikaarti, 2022

3.2.3 Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused

Lohkva küla on tasase ühtlaselt lõuna suunas langeva reljeefiga. Küla üldine reljeef peegeldub ka selle ajaloolises asustustris, kus valdavalt on talud koondunud kõrgematele aladele küla põhjaosas. Ka kõlvikuliselt jaotas maakasutus Lohkva küla mõtteliselt kaheks: küla kesk- ja lõunaosa madalamad ja niiskemad alad on olnud kasutusel valdavalt karja- ja heinamaadena (vt joonis 11) ning kõrgemat ja kuivemat põhjaosa on haritud põllumaana.

Niiskema ala paremaks kasutuselevõtuks on tõenäoliselt I Eesti Vabariigi ajal Lohkva küla lõunaosasse rajatud kuivenduskraavide võrgustik, mis on säilinud tänaseni. Kui ajalooliselt oli kraavide vaheline maa-ala kasutusel maastikuliselt avatud heina- ja karjamaadena, siis tänapäeval on kraavide ümbrus võsastunud ja küla servaaladel osaliselt ka metsa kasvanud. Suuremad põllumassiivid paiknevad ka tänapäeval küla põhja-, osaliselt keskosas, ent uute elamuarenduste ning tootmishoonete tõttu on põllumaa pindala külas oluliselt vähenenud.

Lohkva külasse, valdavalt selle kesk- ja lõunaosasse, jäävad mõningad looduskaitsealuste liikide elupaigad, ent olulisi looduskaitselisi üksikobjekte ega kaitsealaid küla territooriumile ei jää.

Joonis 17. Lohkva küla 1950. aasta fotokaardil. Kaardil on näha, et küla maastik on valdavalt väga avatud. Säilinud on ajalooline kõlvikujaotus, kus küla põhjaosas on valdavad põllumaad, ent niiskemas lõunaosas heina- ja karjamaad. Lõunaosas on vaadeldav ka tihe kuivenduskraavide võrgustik.

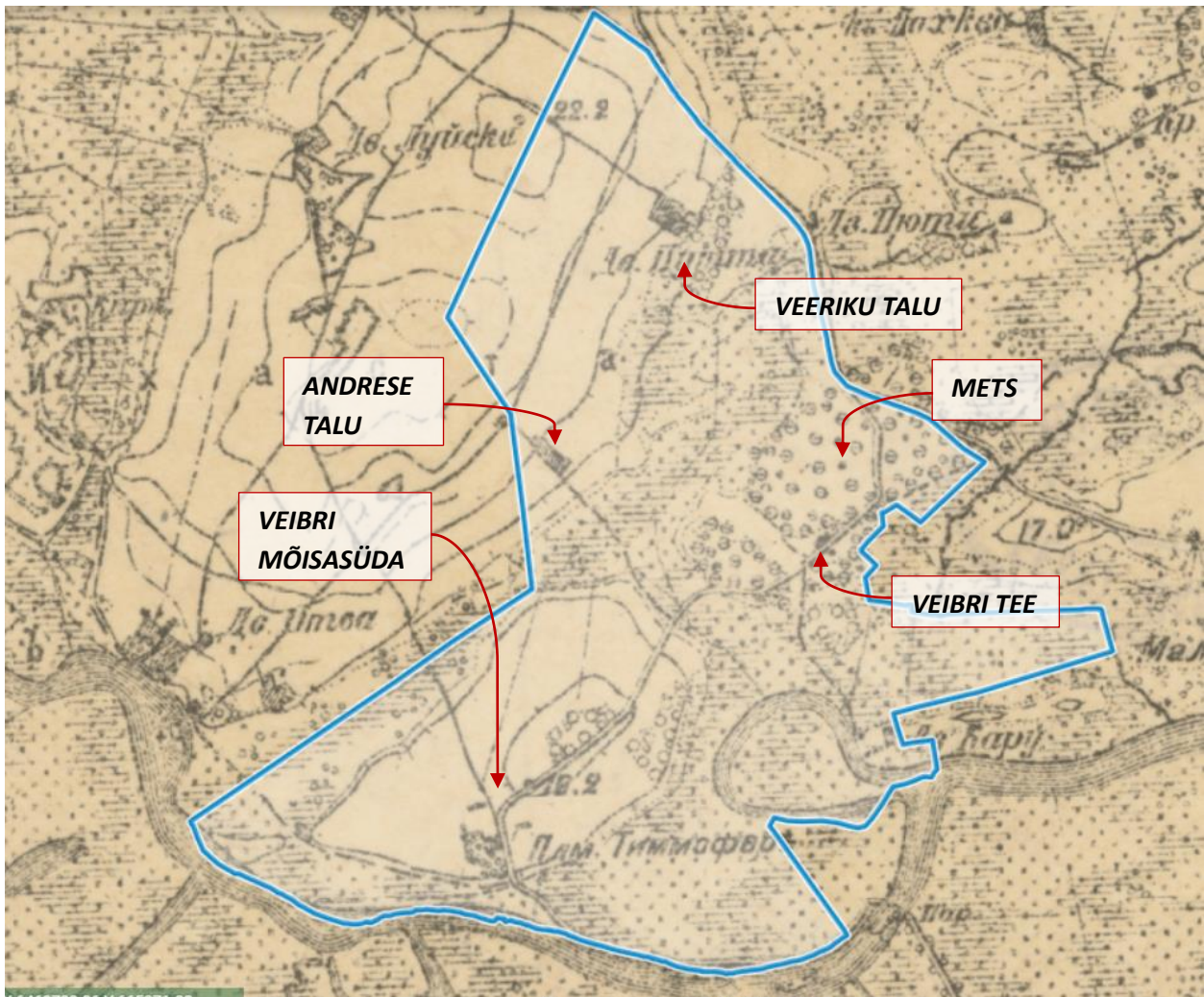
NSVli fotokaart 1950. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

3.3 VEIBRI KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS

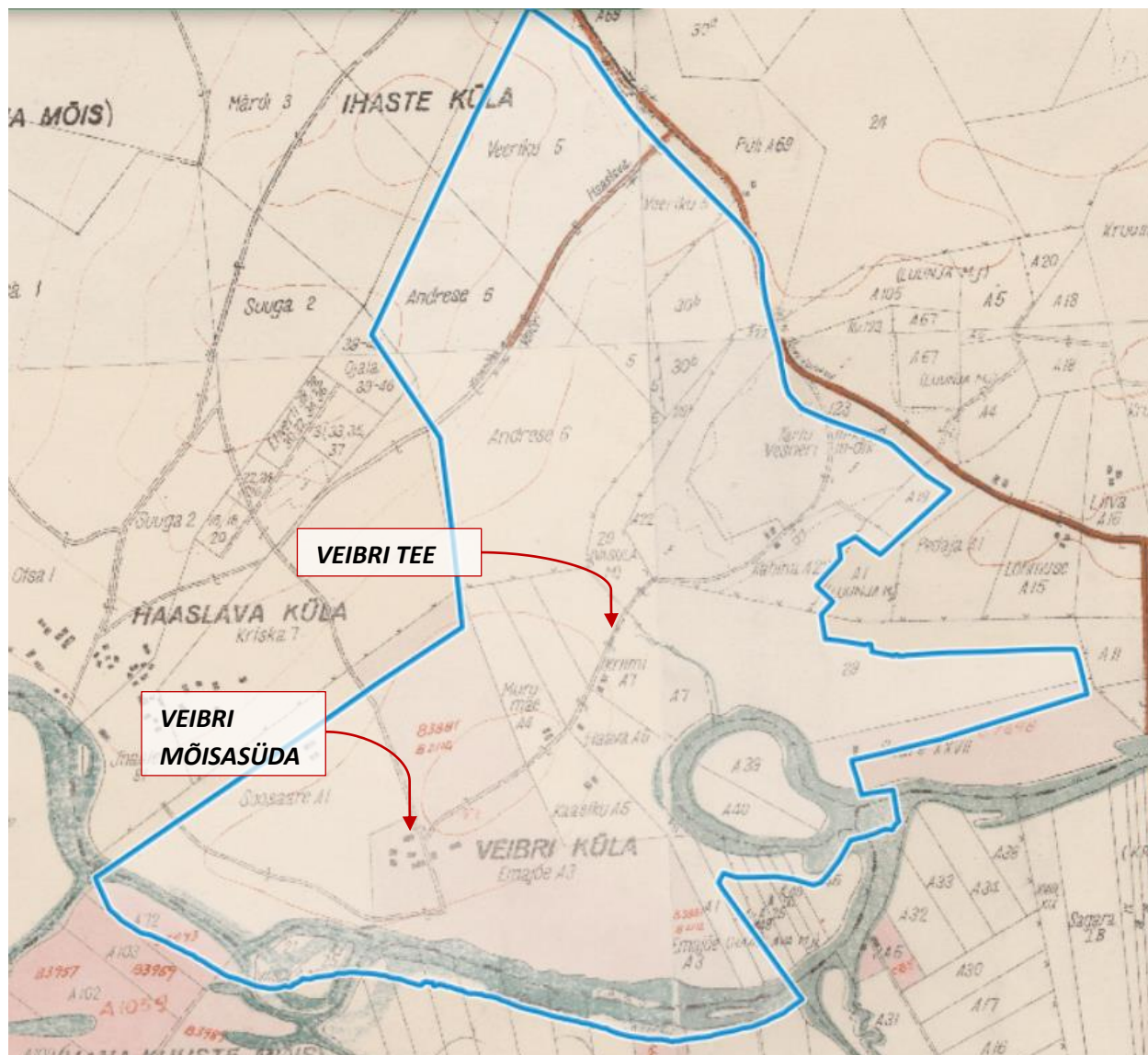
3.3.1 Ülevaade

Veibri küla on tekkinud valdavalt samanimelise, 17. sajandist pärineva mõisa ümber, ent hõlmab ka väikese osa Haaslava ja Kabina mõisa maadest. Küla piirides on paiknenud vaid üksikud tsaariaegsed põlistalud, millele I Eesti Vabariigi perioodil lisandusid mõningad asundustalud küla lõunaosas Veibri mõisasüdame läheduses.

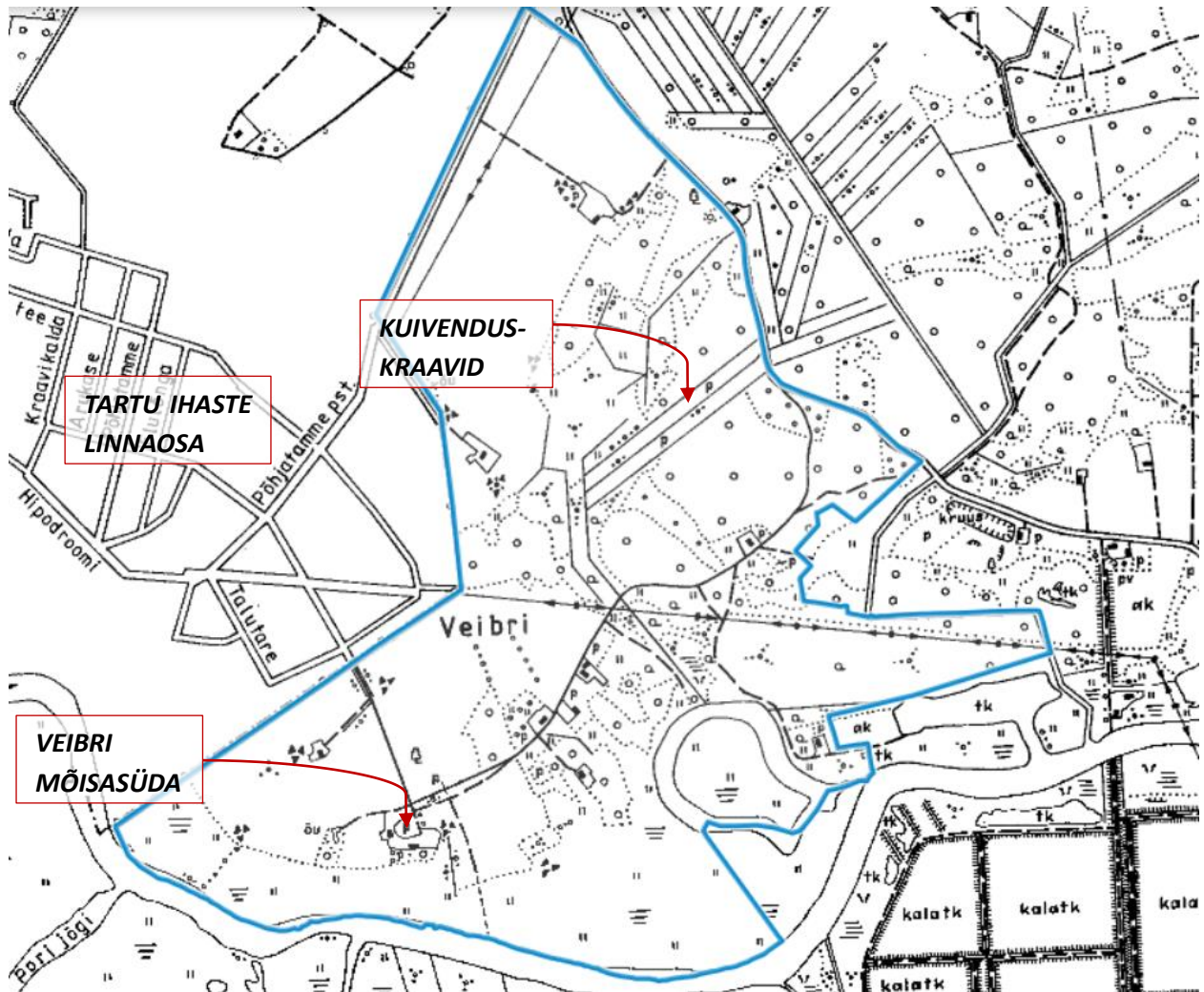
NSVL perioodil külas olulisi arenguid ei toimunud, ent pärast taasiseseisvumist on Veibri külasse, mis läänest piirneb Tartu linna lühaste linnaosaga, jõudsalt laiinenud aedlinlik elamuarendus.

Joonis 19. Veibri küla aastal 1904. Kaardil on näha Veibri mõisasüdame asukoht Emajõe läheduses, seda ümbritsev põllumaa ning jõe äärde ja küla keskosasse jäävad heinamaad ning metsakõlvikud. Küla põhjaosas on vaadeldavad ka üksikute põlistalude õued. Üheverstane kaart, 1894-1922. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

Joonis 20. Veibri küla aastal 1939. Ajaloolise mõisasüdame ümber, piki Veibri teed, on tekkinud uued asundustalud. Skeemiline katastrikaart 1931-1944. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

Joonis 21. Veibri küla aastal 1989. Külasse ei ole NSVL perioodil uusi arendusi lisandunud.
NSVLi katastrikaart 1978-1989. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

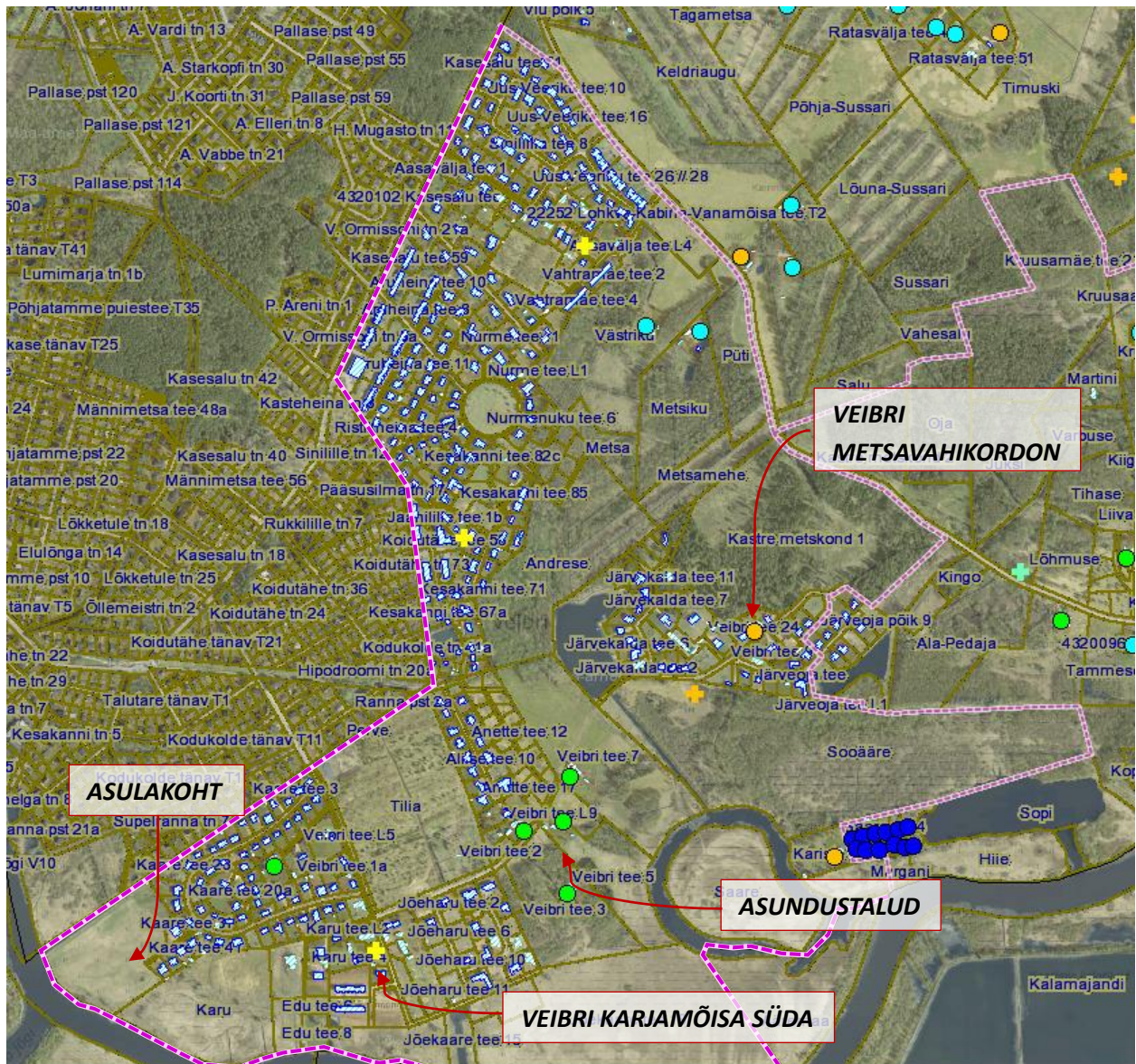
3.3.2 Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur

Tänane Veibri küla on suhteliselt väike ning seotud ennekõike Veibri mõisaga. Tsaariaegseid talusid on ajalooliselt külas olnud vähe ning need on paiknenud hajusalt tänase küla servaaladel. Veidi tihedam asustusgrupp tekkis Veibri mõisasüdame ümbrusesse I Eesti Vabariigi perioodil, mil külasse kerkis 5 asundustalu, millest enamik paigutati Veibri tee lähedusse mõisasüdamest idas.

Kui Nõukogude perioodil püsis küla suhteliselt muutumatuna, siis alates taasiseseisvumisest on Veibrisse laienenud Tartu linnaline asustus, mistõttu kunagised ajaloolised taluõued on jäänud uusarenduste keskele ning kunagised suured talukrundid on jaotatud väikesteks aedlinlikeks maatükkideks. Lisaks on tänaseks hävinud ka Veibri mõisa süda.

Ka küla teedevõrk on seoses kiire elamuarendusega oluliselt muutunud. Märkimisväärse ajaloolise teekoridorina saab välja tuua üksnes Veibri teed, mis on oma praeguses asukohas vaadeldav juba vähemalt 19. sajandist.

Küla edelanurka jääb kultuurimälestisena kaitse alla võetud muistne asulakoht. Samuti paiknevad küla territooriumil pärandkultuuriobjektid Veibri karjamõis ja Veibri metsavahikordon.

Joonis 22. Veibri küla asustuse kujunemine ja pärandkultuuriobjektid. Lisaks ajaloolistele (tsaari- ja asundusaegsetele) taluüdedele on dateeritud üksnes need hooned/talukohad, mis jäävad tiheasustuspikkonnast väljapoole. Oranži täpiga on tähistatud tsaariaegsed ja rohelise täpiga asundusaegsed talukohad, helesinise täpiga pärast taasiseseisvumist püstitatud hooned. Oranži ristiga on tähistatud tsaariaegsed talukohad, mis on hävinud pärast I Eesti Vabariigi perioodi ning kollase ristiga tsaariaegsed talukohad, mis on hävinud pärast NSVL perioodi.

Aluskaardina on kasutatud Maa-ameti ortofotot ja katastrikaarti, 2022

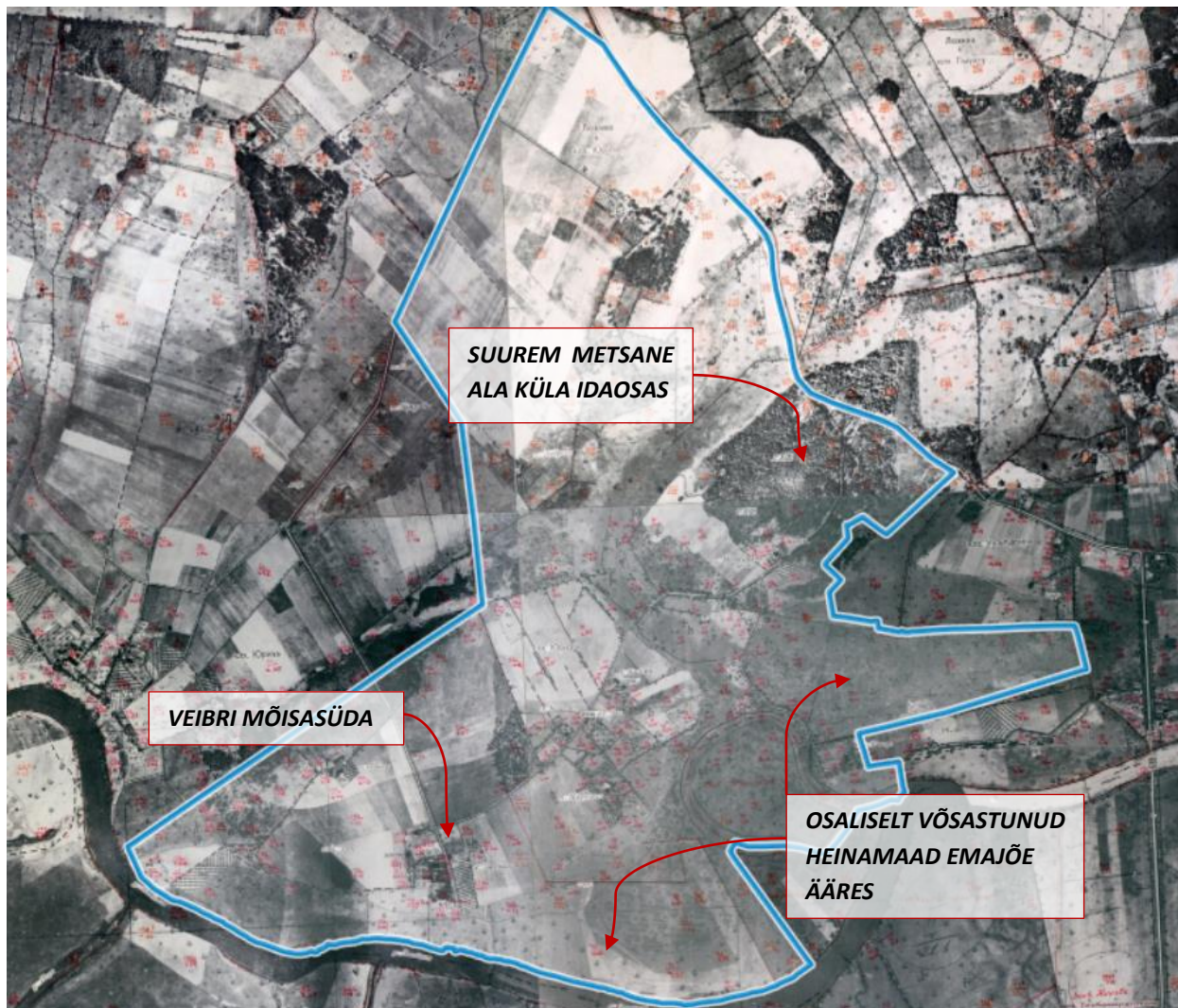
3.3.3 Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused

Veibri küla piirneb lõunast Emajõega, ent kõrguslikult on mõtteliseks maastikuliseks eraldusjooneks hoopis põhja-lõunasuunaline telg küla keskosas, millest läände jäävad kõrgemad ja kuivemad ning itta madalamad ja soisemad alad. Küla idaosa on nii tänapäeval kui ka ajalooliselt olnud metsasem, kusjuures esimesed metsatukad on sealse piirkonnas vaadeldavad juba 20. sajandi alguse olukorda kirjeldaval verstakaardil (vt joonis 19).

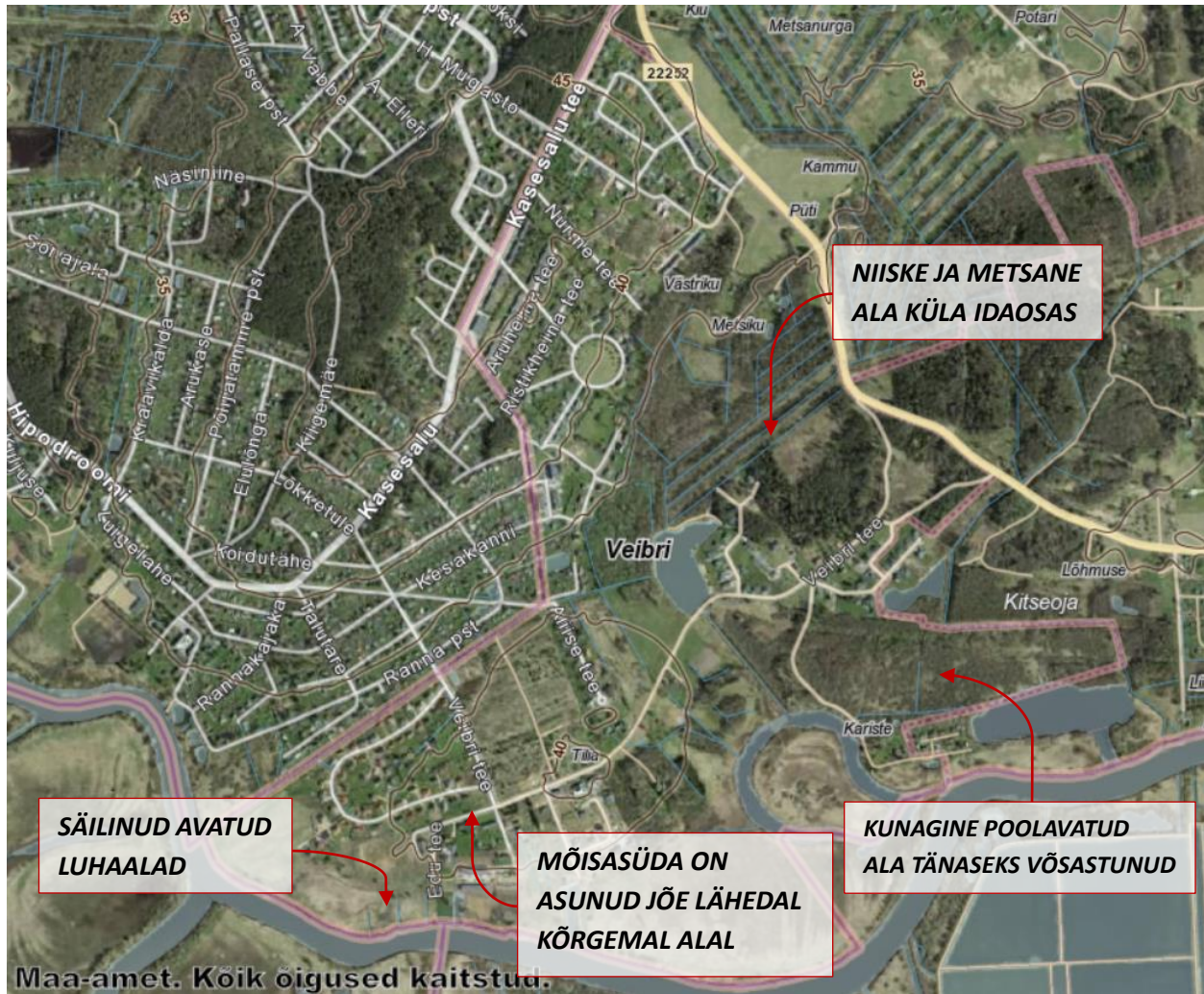
Emajõe äärne maa-ala küla lõunaosas on olnud kasutusel heinamaana ning on ka tänapäeval säilinud avatuna. Küla kaguosas on jõe lähemad alad aga aegamööda võsastunud.

Küla kõige suurema maastikulise muutuse on tinginud Tartu linnalise asustuse laienemine Veibri külasse. Kunagised avatud põllud ja heinamaad ennekõike küla lääneosas on asendunud aedlinlike tänavate ja väikeste elamukruntidega. Põllumajanduskõlvikute osakaal külas on oluliselt vähenenud, samas on aga võrreldes ajaloolise olukorraga suurenenud puistute osakaal eriti küla idapoolses piirkonnas.

Olulisi looduskaitsealasid ega looduskaitselisi üksikobjekte küla territooriumile ei jää, küll aga asuvad küla idaosas mõningate kaitsealuste liikide elupaigad.

Joonis 23. Veibri küla 1950. aasta fotokaardil. Maastik on valdavalt avatud, domineerivad põllud põhjapoolses külaosas ning heina- ja karjamaad küla lõunapoolses osas. Küla idaosas on näha metsast ala.
NSVLi fotokaart 1950. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

Joonis 24. Veibri küla kõrgusinfo ja maastikustruktuur. Eristuvad kõrgemad alad küla lääneosas ning madalamad, soisemad ja metsasemad alad küla idaosas. Aedlinlik asustus on peamiselt hõivanud küla kuivema läänepoolse osa, mis piirneb Ihaste linnaosaga. Avatud põllumajandusmaakõlvikud tänases külas praktiliselt puuduvad. Maa-ameti kaardiserver, 2022

3.3.4 Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest

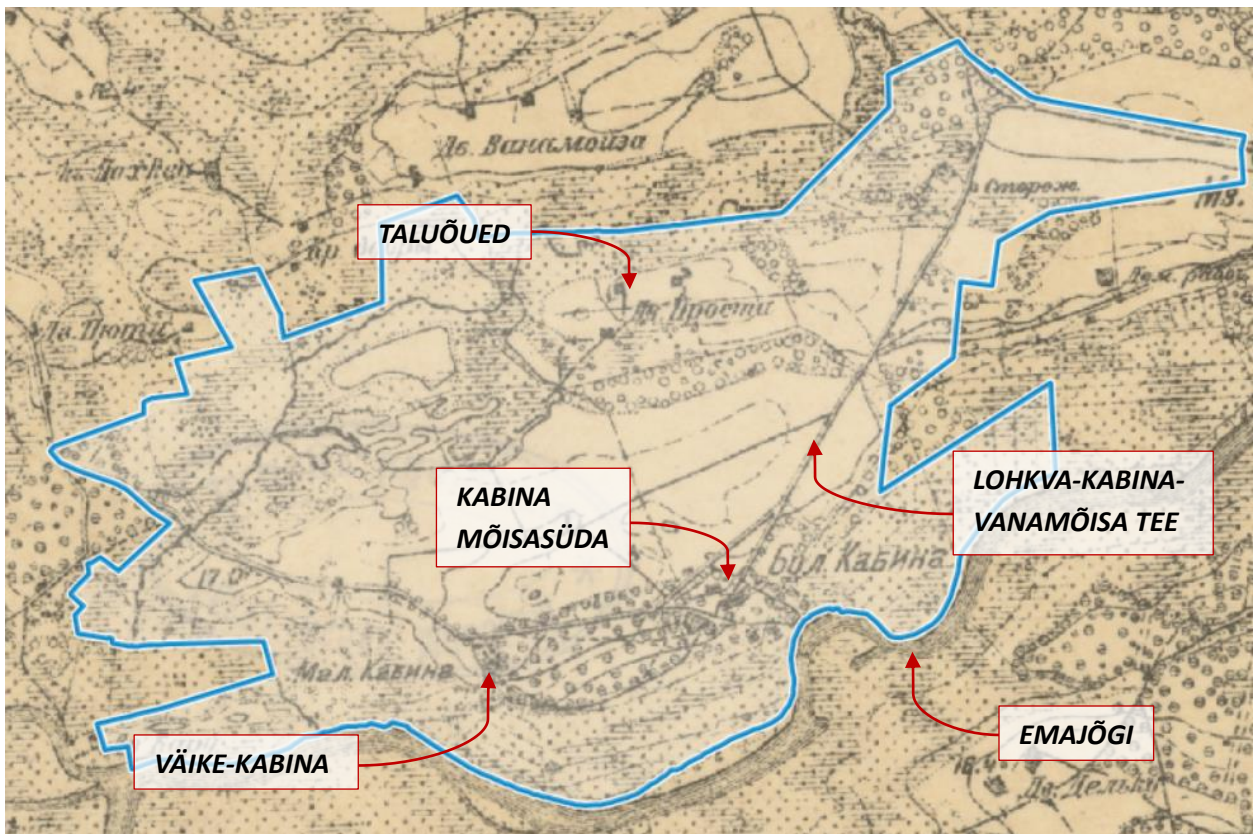
Emajõe-äärne ja linnalähedane asukoht, puhkepotentsiaaliga metsad: Veibri küla kunagised ajaloolised väärtused ei ole tugeva elamuarendussurve tõttu enam maastikus jälgitavad, ent ruumiliselt on küla soodsas ja looduskaunis asukohas Tartu linna külje all.

3.4 KABINA KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS

3.4.1 Ülevaade

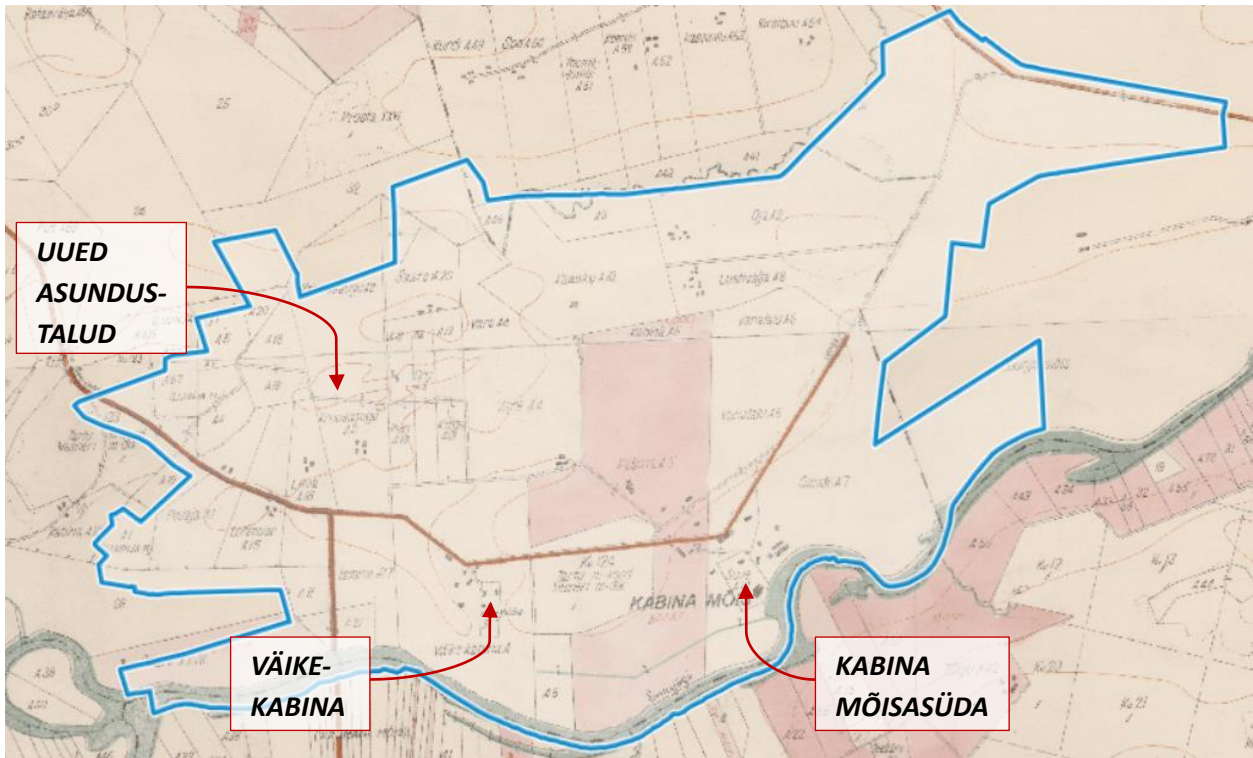
Kabina küla esmamainimine nimekujul Kabbina jääb aastasse 1584, mil küla kuulus tõenäoliselt Tammistu mõisale. 1720. aastatel rajati Kabinasse mõis, mille ümber omakord I Eesti Vabariigi ajal kerkis asundusküla. Kabina mõisast läänes asus Väike-Kabina mõis, mis on aga tänaseks hävinud ning mille asukoht on jäänud vee alla.

Nõukogude perioodil rajati kunagise Kabina mõisa südamesse pioneerilaager ning küla lääneossa mitu suvilarajooni. Pärast taasiseseisvumist on külas toimunud aktiivne ehitustegevus ning kerkinud on mitu suuremahulist uusarendust.

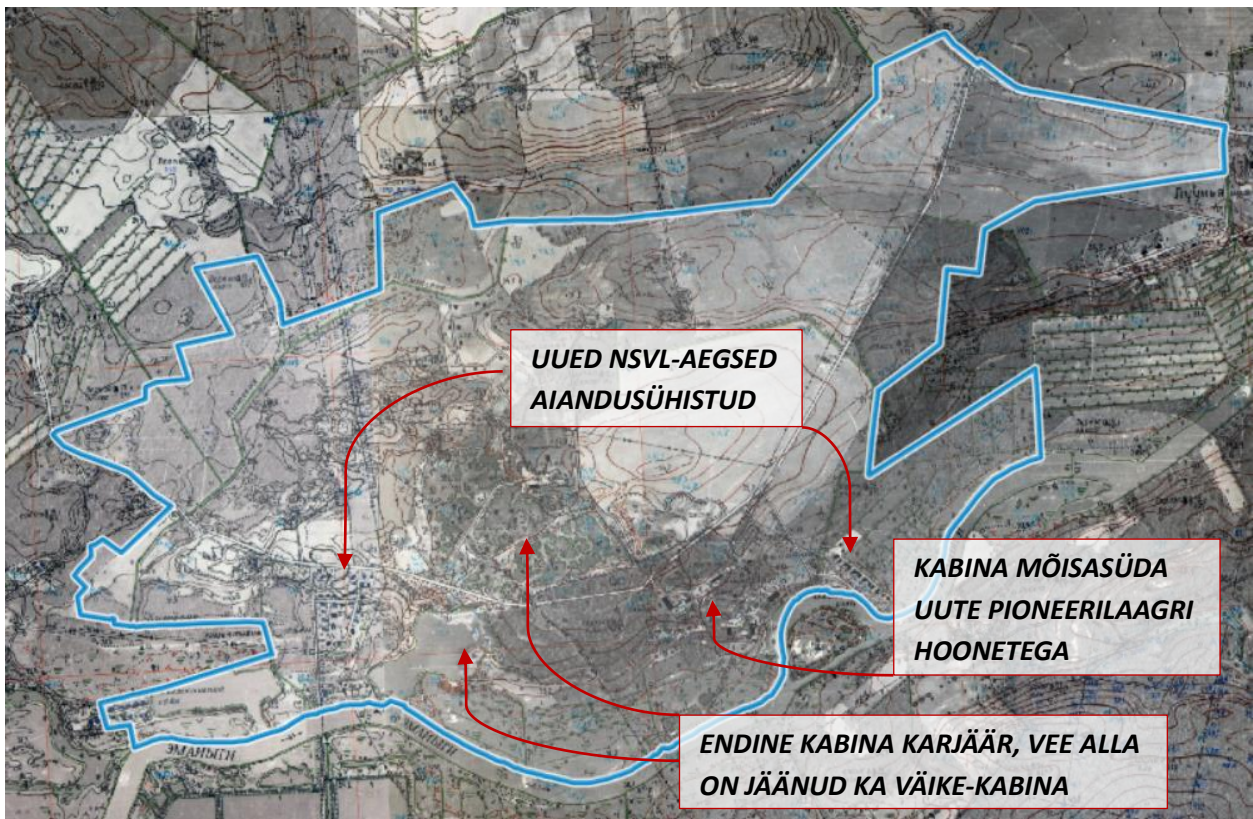

Joonis 25. Kabina küla 1904. aastal. Kuna tegu on tsaariaegse kaardiga, mil mõisasüdameid ümbritsev kultuurmaa kuulus mõisnikele, on üksikuid talukohti näha vaid küla põhjaosas.

Üheverstane kaart, 1894-1922. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

Joonis 26. Kabina küla aastal 1939. Mõisalt võõrandatud kultuurmaale on rajatud uued asundustalud, mille paigutus on suhteliselt ebakorrapärane. Skeemiline katastrikaart 1931-1944. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

Joonis 27. Kabina küla aastal 1991. Küla asundusaegsed taluõued on hästi säilinud, juurde on lisandunud mitmed uued aiandusühistud ning kunagist mõisasüdant on täiendatud pioneerilaagri hoonetega. Kunagine Väike-Kabina mõis on hävinud ning jäänud maha jäetud karjääri moodustunud veekogu alla.

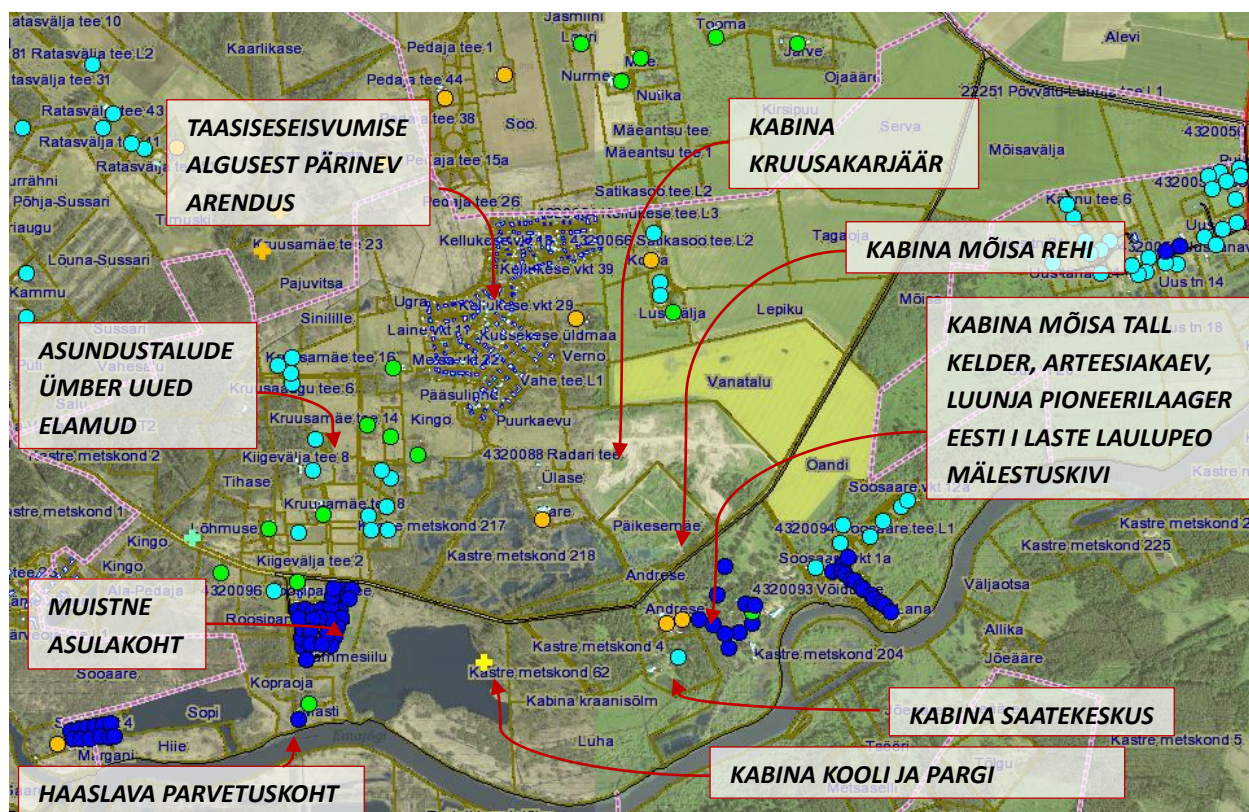
Fotoplaan 1991. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

3.4.2 Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur

Kabina küla ajalooline kihistus on valdavalt seotud kunagise Kabina mõisaga, mille maadele püstitati 1920. aastatel uus asundusküla. Kabina Emajõe-äärsetele aladele kerkis Nõukogude perioodi lõpul täiendavaõit mitu väikest aiandusühistut, samuti ehitati sel ajajärgul Kabina mõisa südamesse suur pioneerilaager. Tänapäevaks on Kabina küla erinevast perioodist pärit taluõuede asukohad ja aiandusühistud hästi säilinud, ent seoses karjääri laienduste ning uute elamuarenduste püstitamisega, on oluliselt muutunud küla lääne- ja keskosa plaanistruktuur.

Küla ajalooline teedevõrk säilis tsaariaja ja I Eesti Vabariigi lõpuperioodi vahel suuremate muutusteta ning uute, I Vabariigi aegsete asundustalude õued paigutusid valdavalt olemasolevate teede kõrvale. Nõukogude perioodi jooksul on küla teedevõrgus toimunud aga olulised muudatused, kuivõrd mitmed Lohkva-Kabina-Vanamõisa maanteest põhjas asuvad teed, mis jäid Kabina karjäärile ette, kas likvideeriti või suunati uuele trajektoorige. Oma ajaloolises trajektooris on tänapäevaks säilinud Lohkva-Kabina-Vanamõisa tee.

Küla lääneosas, endisesse karjääri kujunenud Kabina tehishärve läänekaldal asub kultuurimälestisena kaitse alla võetud muistne asulakoht. Lisaks on külas pärandkultuuriobjektidena välja toodud Kabina mõis ja selle kõrvalhooned ning arteesiakaev, militaarobjekt Kabina saatekeskus mõisa kõrval, Luunja pioneerilaager, Eesti I laste laulupeo mälestuskivi, Kabina kool ja park (hävinud), Haaslava parvetuskoht ning Kabina kruusakarjäär

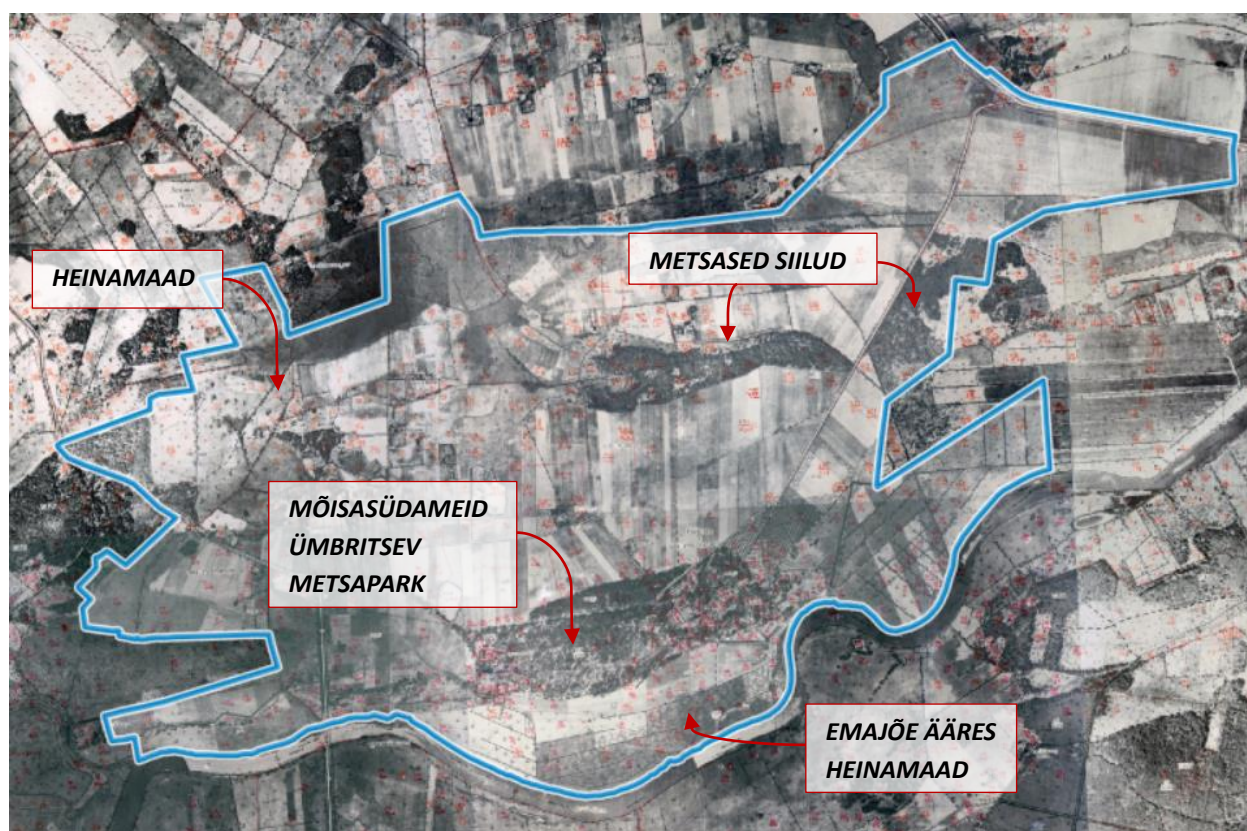
Joonis 28. Kabina küla asustuse kujunemine ja pärandkultuuriobjektid. Lisaks ajaloolistele (tsaari- ja asundusaegsetele) taluõuede on dateeritud üksnes need hooned/talukohad, mis jäävad tiheasustuspiirkonnast väljapoole. Oranži täpiga on tähistatud tsaariaegsed ja roheline täpiga asundusaegsed talukohad, tumesinise täpiga NSVL-aegsed ning helesinise täpiga pärast taasiseseisvumist püstitatud hooned. Kollase ristiga on tähistatud tsaariaegsed talukohad, mis on hävinud pärast NSVL perioodi ning helerohelise ristiga asundusaegsed talukohad, mis on hävinud pärast I Vabariigi perioodi.

Aluskaardina on kasutatud Maa-ameti ortofotot ja katastrikaarti, 2022

3.4.3 Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused

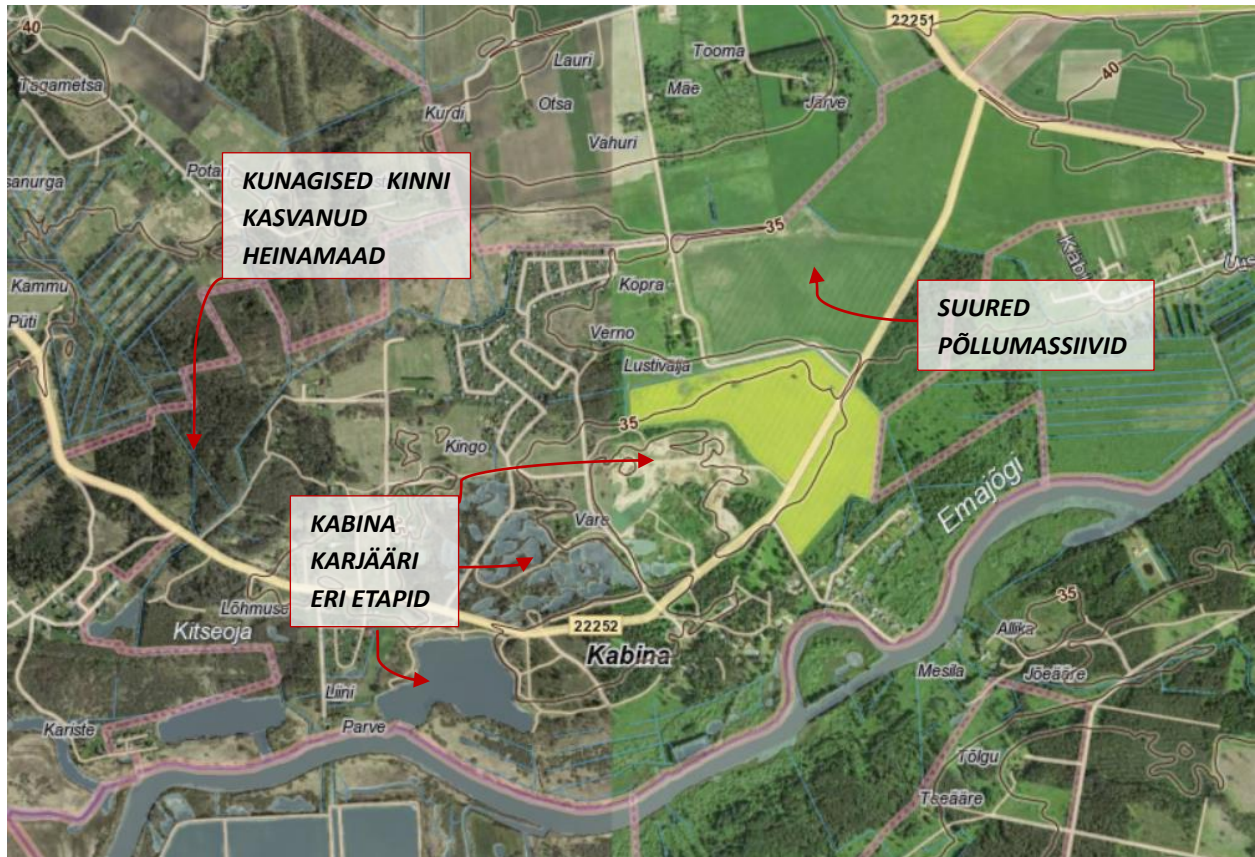
Kabina küla piirneb lõunast Emajõega ning küla madalamad alad jäävad ühelt poolt Emajõe kallastele, aga teisalt ka küla lääneosasse. Ajalooliselt on küla maastik olnud väga avatud, kusjuures tüüpiliselt on madalamatel aladel küla lõuna- ja lääneosas asunud heina- ja karjamaad ning küla kesk- ja põhjaosa kõrgematel aladel on paiknenud põllud. Ainsad suuremad puistud on asunud Kabina ja Väike-Kabina mõisasüdamete vahel ning siiludena ka küla kesk- ja kirdeosas.

Nõukogude perioodil toimusid küla maastikus suhteliselt suured muutused, mis ühelt poolt on seotud suure kruusakarjääri, aga teisalt kunagise põllumajandusmaastiku muutumisega. Küla keskosa puistu on kadunud, ent samas on küla lääneosa ajaloolistele niiskematele heinamaadele kasvanud võsa ja mets. Põllumaad on säilinud küla ida- ja kirdeosas, samas kui karjäär on enda alla võtnud olulise osa kunagisest Kabina mõisasüdamest põhjas asunud põllumaast.

Joonis 29. Kabina küla 1950. aasta fotokaardil. Küla maastik on väga avatud, kusjuures selgelt joonistuvad välja Emajõe-äärsed heina- ja karjamaad ning küla keskosa suured mosaiiksed põllud. Puistutena eristuvad mõisasüdamete vahele jääv metsapark ning mõned metsasiilud küla põhja- ja kirdeosas.

NSVLi fotokaart 1950. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

Joonis 30. Kabina küla kõrgusinfo ja maastikustruktuur. Küla keskosa maastikku on oluliselt mõjutanud kruusakarjääri tegevus. Küla lääneosa madalatele heinamaadele on kasvanud mets, avatud alad on säilinud suurte põllumassiividena küla kirdeosas. Ka uued elamuarendused on küla kunagist ilmet märkimisväärselt muutnud. Maa-ameti kaardiserver, 2022

3.4.4 Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest

Välja kujunenud ja tuntud puhkeala Kabina karjääris: Kabina karjäärist on kujunenud hinnatud puhkesihtkoht, mis on ligipääsetav ka piki Emajõe liiklevatele väikelaevadele ja paatidele.

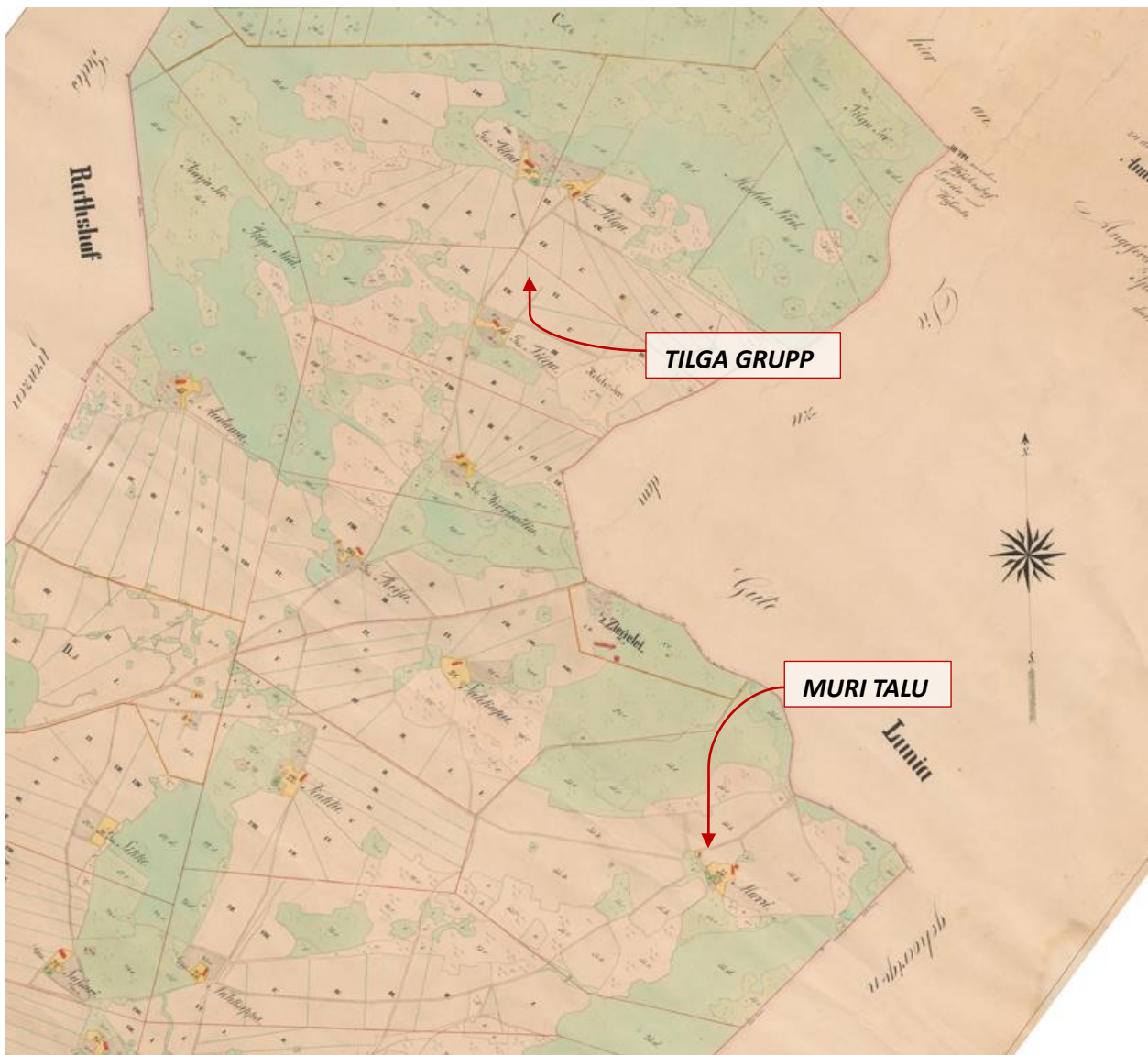
Pioneerilaager vanas mõisasüdametes: Kuigi Kabina küla maastik ja asustusstruktuur on sel määral muutunud, et kunagised ajaloolised väärtused ei mõisasüdamete ega talumaastiku osas ei ole tänasel päeval tajutavad, on külas olemas teistlaadi kihistus kunagise pioneerilaagri näol, millega on seotud paljude inimeste (lapsepõlve)mälestused.

3.5 MURI KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS

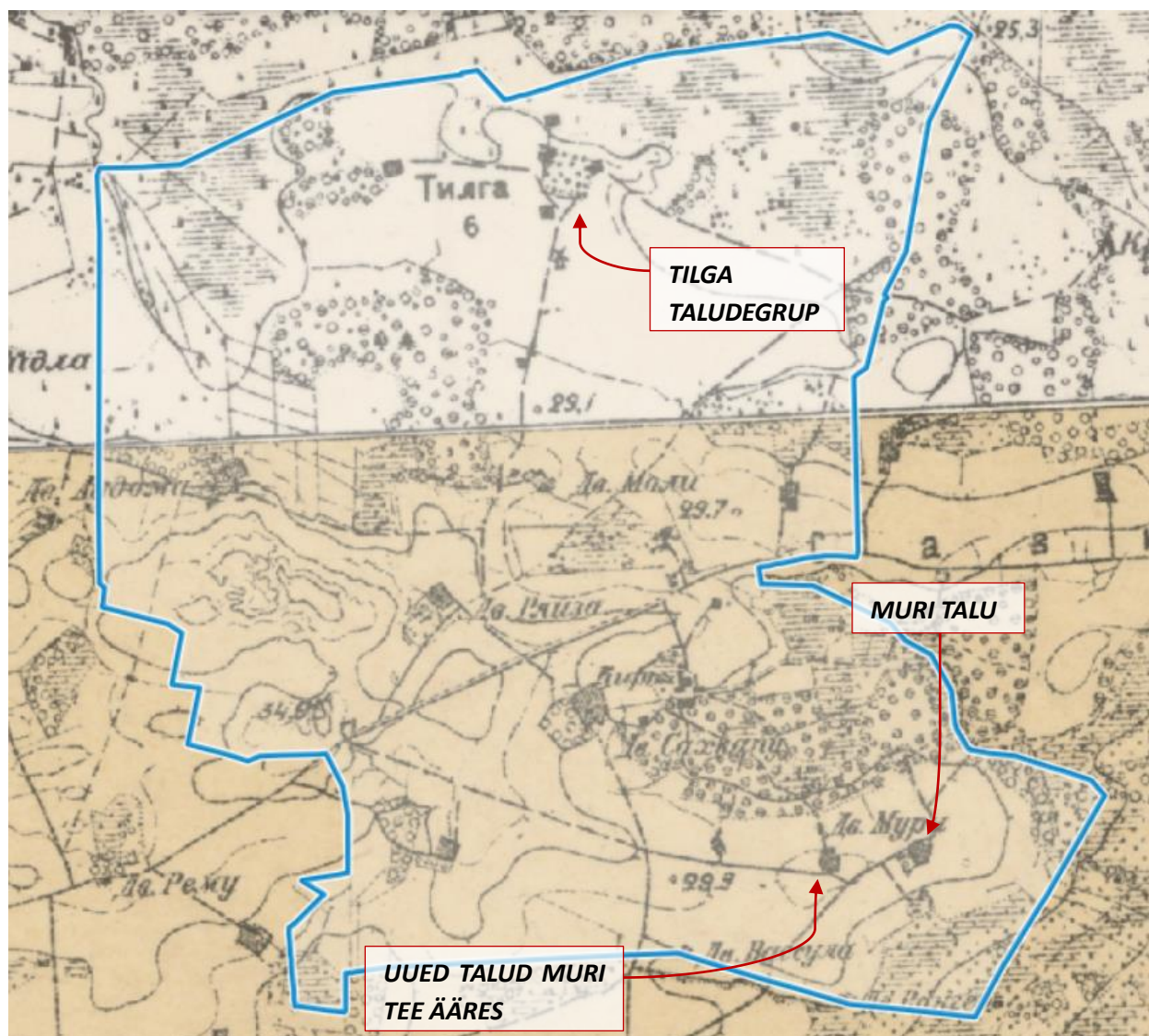
3.5.1 Ülevaade

Muri küla maad on ajalooliselt kuulunud Vasula mõisale, kusjuures nimekuju Muri on laenatud alles 1839. aastal kirjalikult mainitud Murri talult. Tegu on tsaariaegse külaga, kus asus kümnekond suurt põlistalu, mille maad paiknesid suhteliselt kompaktselt ümber taluõuede.

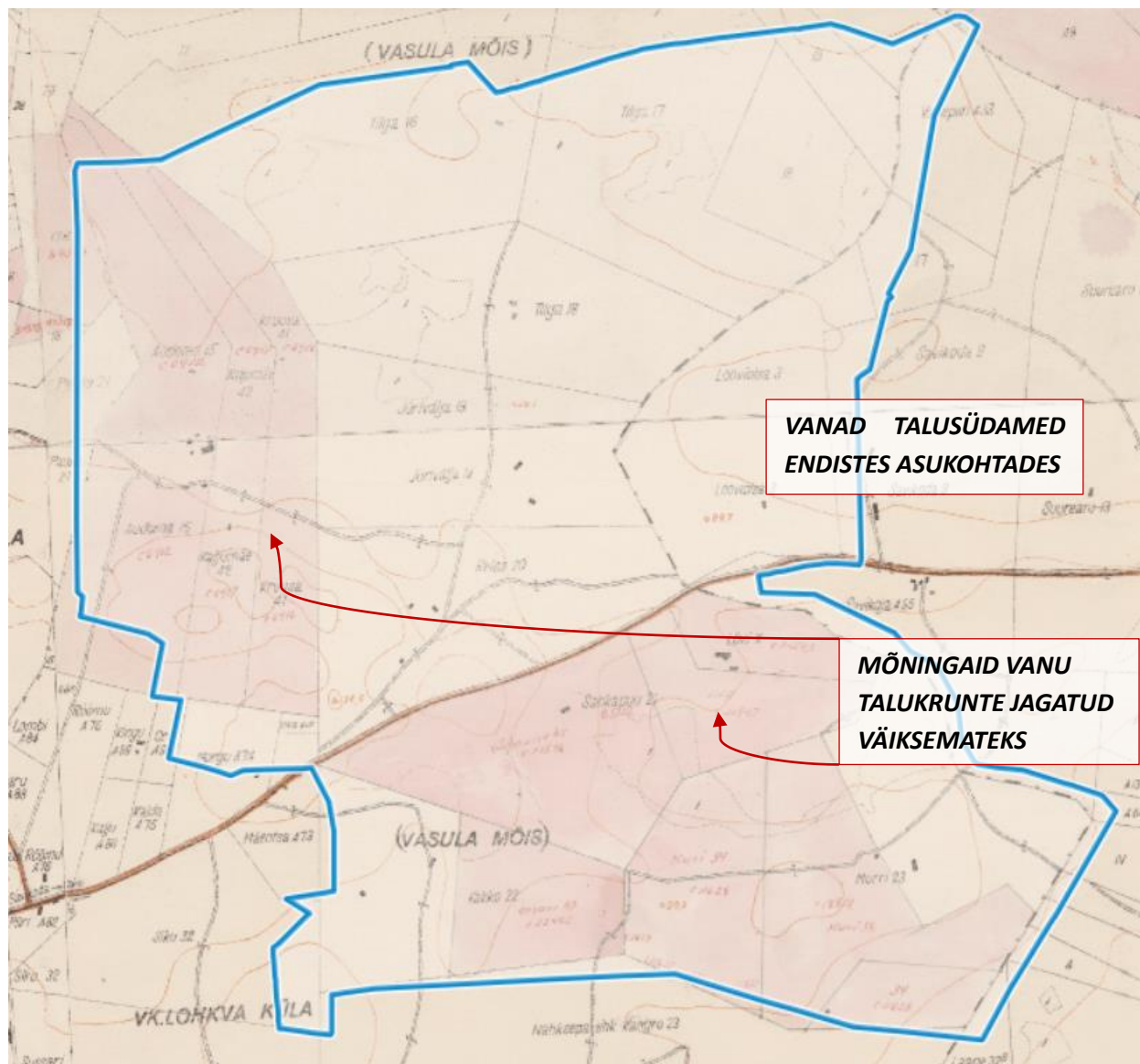
Kuivõrd tegu on ajalooliselt külaga, kus maa kuulus valdavalt põlistaludele, on asundusperioodil küla territooriumile lisandunud vaid üksikud uued talud tõenäoliselt olemasolevate maatükkide jagamise teel. Ka nõukogude perioodil ei rajatud külla olulisi lisandusi: kerkisid vaid üksikud uued majapidamised. Küll aga on küla lääneosa mõjutanud piirnevine Raadi sõjaväelennuväljaga, mille mõningad teed ja muud lennuvälja toimimiseks vajalikud struktuurid laienesid aegamööda ka Muri küla territooriumile.

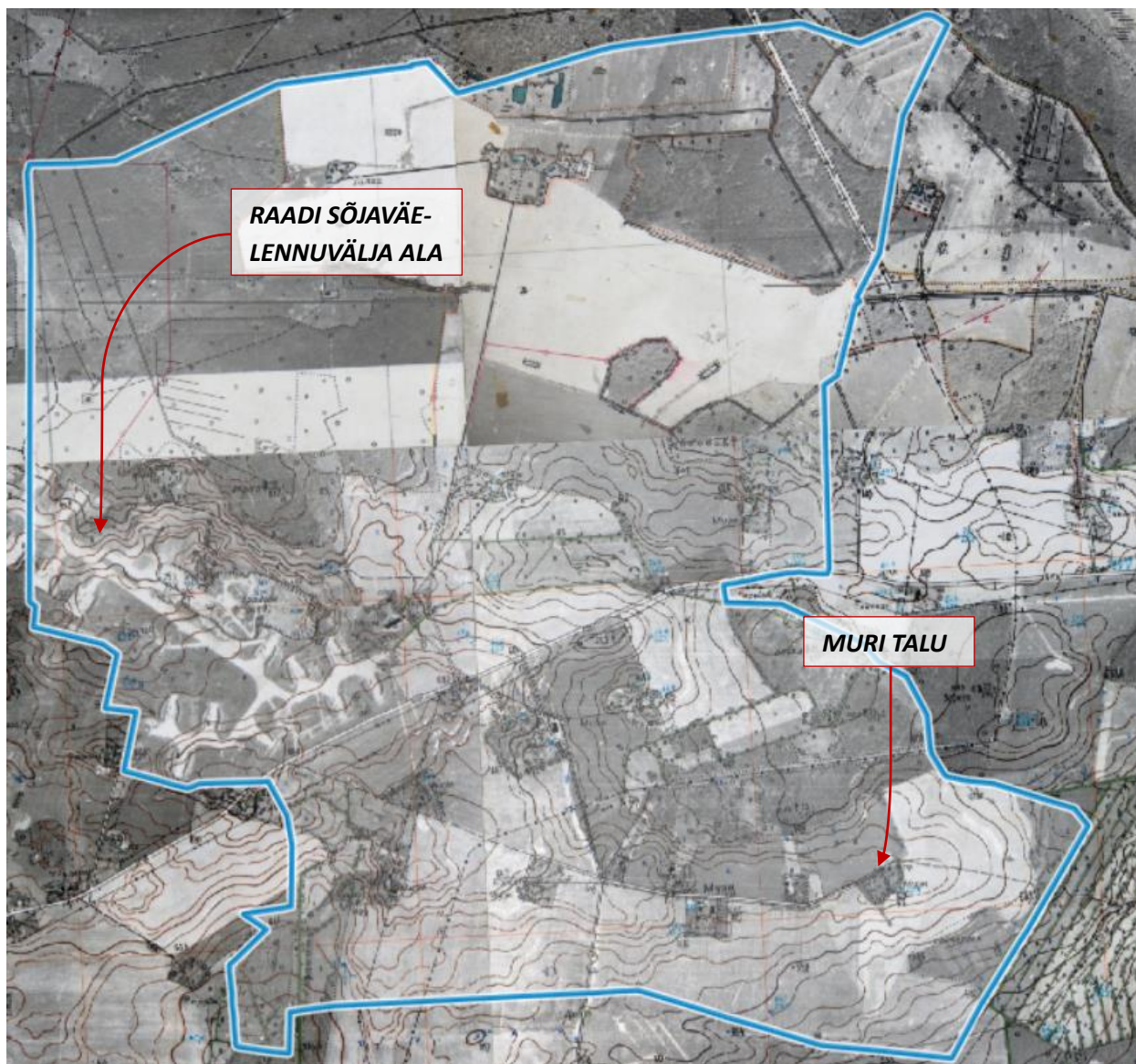
Joonis 31. Vasula mõisa maad aastal 1865-1866. Kaardil on näha tänase Muri küla koosseisu kuuluvad ajaloolised hajatalud, kusjuures üsna ebatüüpiliselt on talude maad valdavalt ühes suures tükis (ehk puuduvad eraldiseisvad lahustükid).
Charte der zu dem privaten Gute Wassula gehörigen Hoflage Annenhof und Freudenhof nebst den Dörfern Gross und Klein Lofkad.
EAA.2072.5.487 leht 1

Joonis 32. Muri küla 1904. aastal. Küla koosneb hajusalt paiknevatest taludest, mille vahel kulgeb suhteliselt tihe teedevõrk. Võrreldes 19. sajandi II poole olukorraga (joonis 31) on külasse talusid juurde tulnud. Üheverstane kaart, 1894-1922. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

Joonis 33. Muri küla 1937. aastal. Kuivõrd tegu on ajaloolise külamaaga, ei ole suurt asundust olnud võimalik küla territooriumile luua. Üksikud uued talud on tekkinud vaid vanade jaotamise teel. Skeemiline katastrikaart 1931-1944. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

Joonis 34. Muri küla 1991. aasta fotoplaanil. Talusüdamed on külas üldiselt hästi säilinud, ent küla lääneosasse on laienenud Raadi nõukogude sõjaväelennuvälja toimimiseks vajalikud teed ja struktuurid. Fotoplaan 1991. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

3.5.2 Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur

Muri küla on vana põlisküla, mille on ajalooliselt moodustanud Vasula mõisale kuulunud suured hajatalud. Tüüpiliselt on ühele talule kuulunud 50 hektarit ja rohkemgi maad, mis on asetsenud vahetult ümber talusüdame. Seetõttu on talusüdamete paigutus väga hajus ning vanade õuede vahele jäi 500 m kuni isegi 1 km.

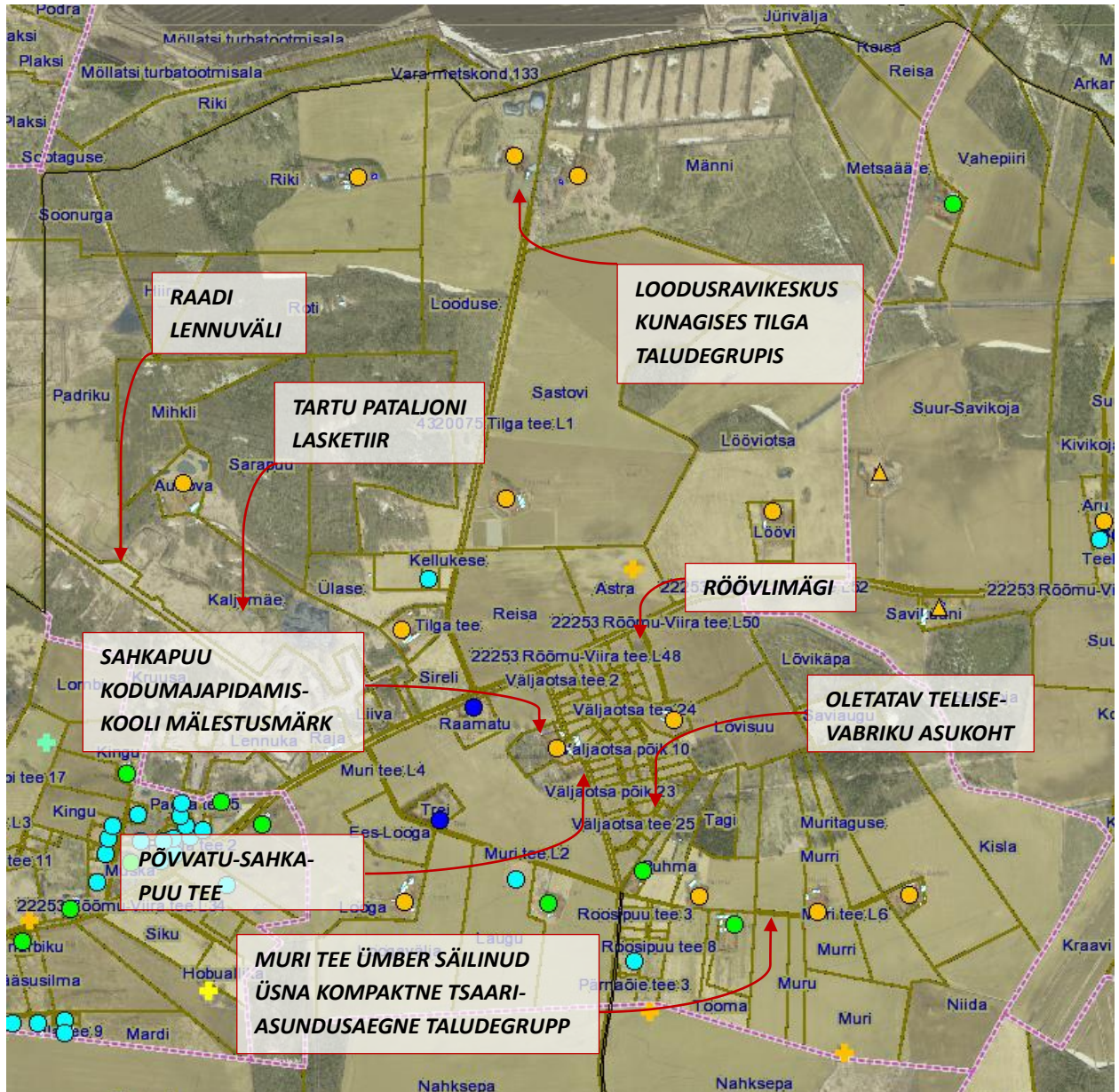
Ei asundusaegne ega nõukogude perioodi kihistus ei ole külas märkimisväärne ega eraldiseisvalt ajastutüüpiline. Küll aga on need üksikud vanade talude vahele paigutatud uuemad talud ja elamud muutnud oluliselt kunagist hajusat ja suurtest kruntidest koosnevat struktuuri.

Paremini on suuremad krundid säilinud küla põhjaosas, kuid nende paigutus ei jälgi enam tingimata algseid ja ajaloolisi piire. Kuigi taluõuede asetus on säilinud suhteliselt autentselt, mõjutab külamaastiku vaadeldavust ja tajumist suur loodusravikeskus, mis on rajatud kunagise Tilga talugrupi ühe talu asemele. Kuivõrd uus keskus on maastikku ja juurdepääsuteid osaliselt sulgenud, siis on ka kadunud loogilised kohad, kust kunagist külamaastikku vaadelda ja tajuda.

Küla lõunaosas on nii tsaari- kui asundusaegsed talukohad samuti õuedena üsna hästi säilinud, ent katastriplaani on näha uute elamuarenduste kavandamist, mis on kunagised suured krundid killustanud paljudeks väiksemateks. Ajalooliselt autentsemana mõjub Muri tee idapoolse osa äärne grupp, kus domineerivad asundus- ja tsaariaegsed talud, mille ajaloolisi maid on küll väiksemaks jaotatud, ent kuhu ajalooliste õuede vahele ei ole kerkinud uusi elamuid.

Küla teedevõrk, mis on ajalooliselt olnud küllaltki tihe, on aja jooksul oluliselt lihtsustunud. Valdavalt on kadunud üle põldude ning õuelt õuele kulgenud teed. Ajaloolistest teekoridoridest on paremini säilinud Muri tee ja Tilga tee ning Põvvatu-Sahkapuu tee.

Riiklikud kultuurimälestised Muri külas puuduvad, ent pärandkultuuriobjektidest paiknevad külas oletatav tellisevabriku asukoht, röövlimägi, Tartu pataljoni lasketiir ning Sahkapuu kodumajanduskooli mälestusmärk.

Joonis 35. Muri küla asustuse kujunemine ja pärandkultuuriobjektid. Kunagiste võimsate hajatalude õued on hästi säilinud, ent maastiku tajumist ajastule autentse miljööna raskendab taluõuede vaheline suur distants ning hilisemast perioodist pärit uued elamud. Küla keskel on täiendavalt näha uusarendusteks planeeritud maatükk, kuhu on välja mõeldud uued väikesed elamukrundid. Oranži täpiga on tähistatud tsaariaegsed ja rohelise täpiga I Vabariigi aegsed talukohad ning tumesinise täpiga NSVL-aegsed ja helesinise täpiga pärast taasiseseisvumist püstitatud hooned. Oranži ristiga on tähistatud tsaariaegsed talukohad, mis on hävinud pärast I Eesti Vabariigi perioodi.

Aluskaardina on kasutatud Maa-ameti ortofotot ja katastrikaarti, 2022

3.5.3 Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused

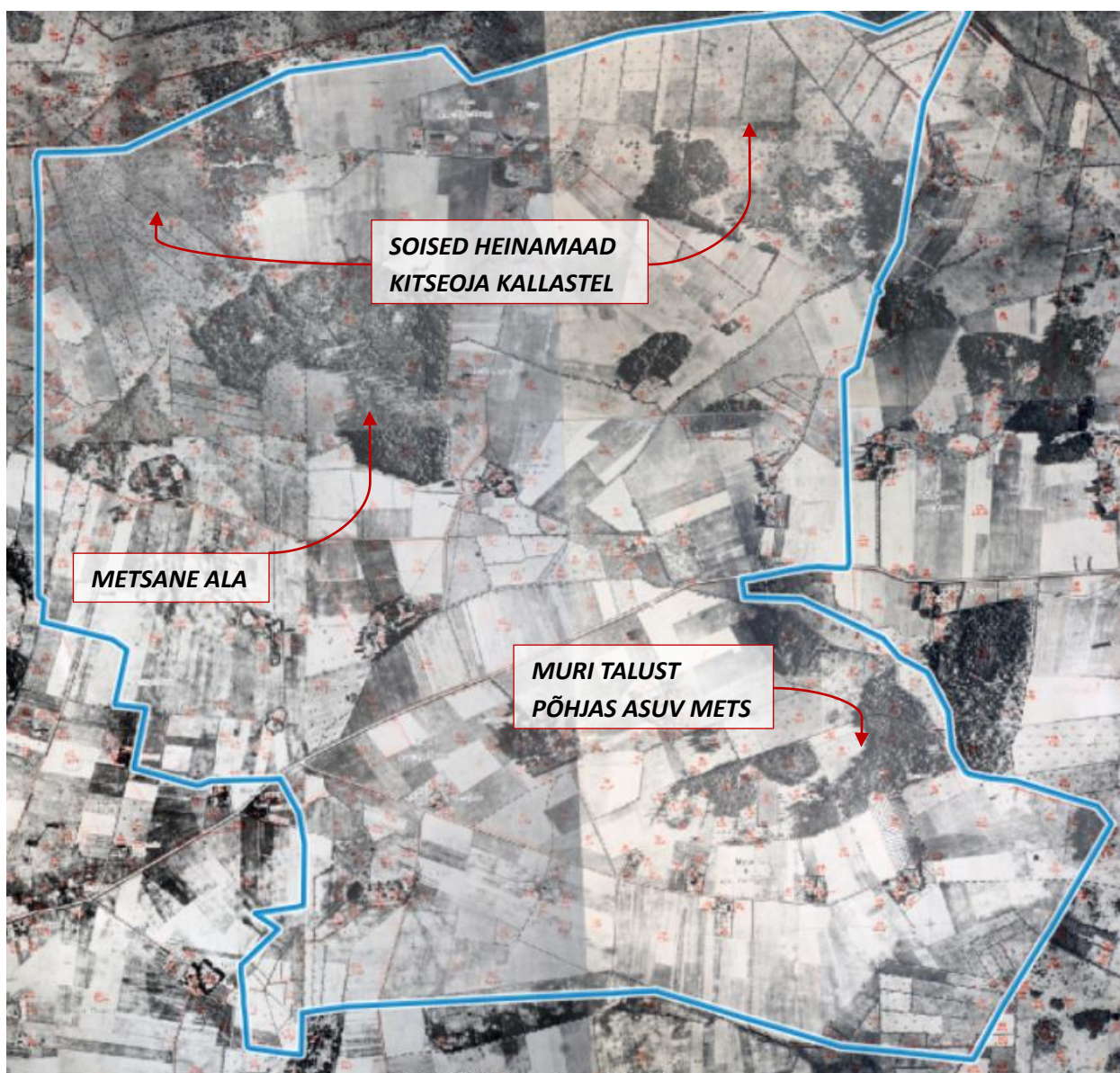
Muri külale on iseloomulik tasane reljeef, millest eristuvad madalad, muust pinnamoest paari meetri võrra kõrgemad künkad. Paljud vanade taluõued on seejuures paigutatud küngaste tippudesse või vahetult nende jalamitele. Ajalooline põllumaa oli külas jaotunud üsna ühtlaselt vanade talukohtade ümber.

20. sajandi algusest pärineval verstakaardil (vt joonis 32) on vaadeldav Muri talust põhja kujunenud uus puistu. Samuti on hästi vaadeldavad metsased ja soised alad küla põhja- ja lääneosas. Sama maastikumuster on külas säilinud ka 1950. aastateni (vt joonis 36) ning küla idaosas isegi tänapäevani välja.

Suuremad muutused on Nõukogude perioodi jooksul toimunud aga küla põhja- ja lääneosas. Põhjaosas on kunagised soised heinamaad kasvanud metsa ning ka küla lääneosas on laienenud suletud metsased alad. Olulise maastikulise muutuse on kaasa toonud ka Raadi sõjaväelennuväljaga seotud teede ja abirajatiste laienemine Muri küla territooriumile.

Avatud alade paigutus küla kesk- ja idaosas on hästi säilinud, ent kunagine maastiku kõlvikuline mosaiiksus on oluliselt vähenenud ning põllud on koondunud suurematesse massiividesse.

Muri küla lääneosasse jäävad mõningad kaitsealuste liikide elupaigad. Teisi olulisi looduskaitsealuseid üksikobjekte või kaitsealasid küla territooriumile ei jää.

Joonis 36. Muri küla 1950. aasta fotokaardil. Küla maastik on valdavalt avatud, ent eriilmeliste kõlvikutena eristuvad küla põhja- ja lääneosas Kitseoja kallastele jäävad heinamaad ning mõningad suuremad ja väiksemad metsatukad.

NSVLi fotokaart 1950. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

Joonis 37. Muri küla kõrgusinfo ja maastikustruktuur. Küla idaosas on avatud-suletud alade osakaal püsinud praktiliselt muutumatuna, ent küla lääneosas, Raadi lennuvälja ja Kitseojaga piirnevatel aladel on kunagised heinamaad ja Audva talu põllud oluliselt võsastunud. Ka küla põhjaosas on vaadeldav kuivenduskraavide äärsete sihtide võsastumine.

Maa-ameti kaardiserver, 2022

3.5.4 Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest

Muri tee piirkonna miljööväärtus: Eripäraselt tajutava ajaloolise tajutava miljööga alana eristub külas Muri tee piirkond, kus erinevatest perioodidest pärit taluõued moodustavad keskse telje ümber harmoonilise terviku, mida toetavad maalilised kaugvaated ümbritsevale maastikule.

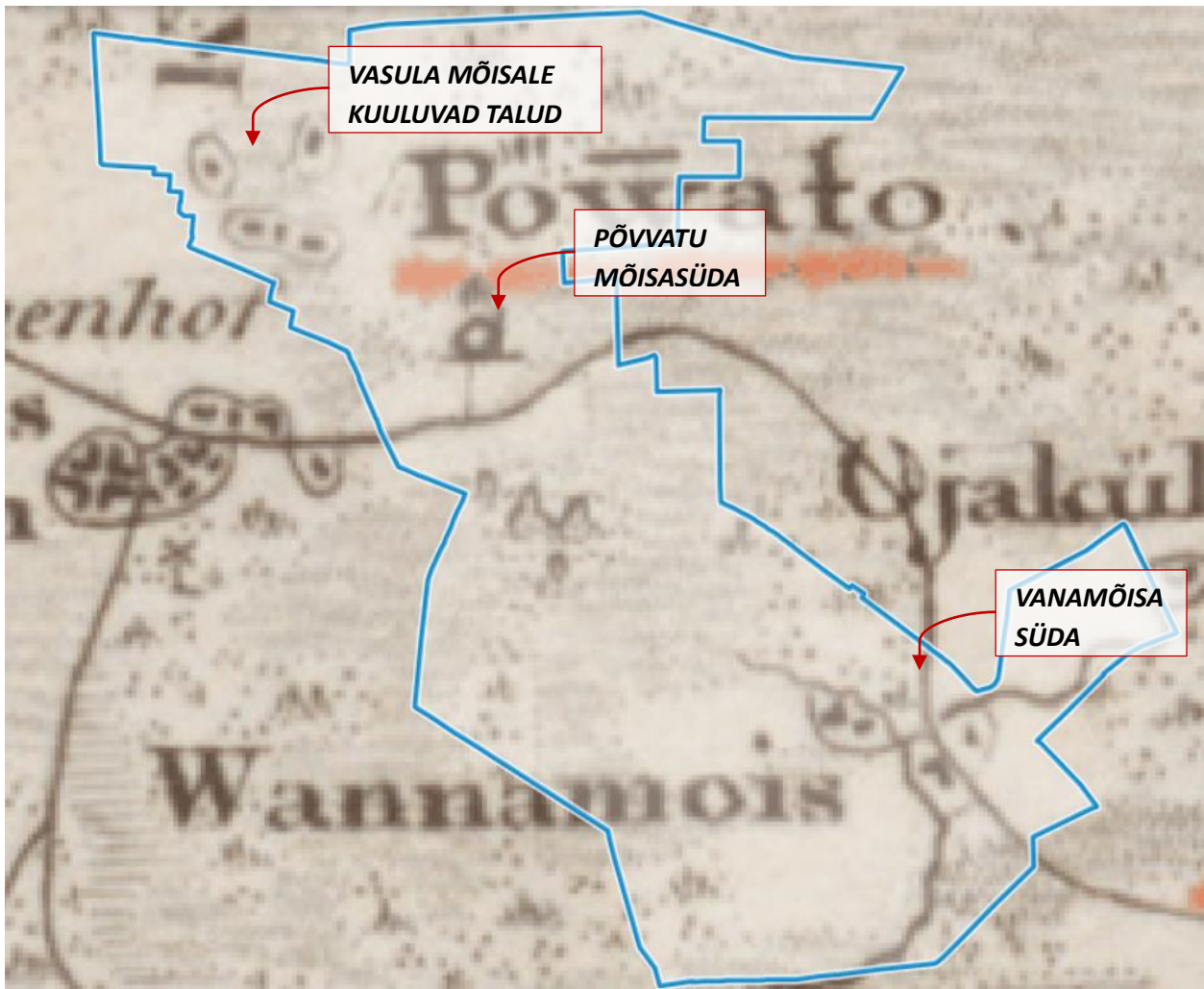
Ajalooline hajaasustatud maastik: Kuigi Muri küla kui võimsate ajalooliste hajataludega ajalooline küla ei ole uute arenduste ning muutunud maastiku- ja plaanistruktuuri tõttu terviklikult autentsena säilinud, on küla põhjapoolne osa endiselt tajutav maalilise, hajaasustatud ruumina.

3.6 PÕVVATU KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS

3.6.1 Ülevaade

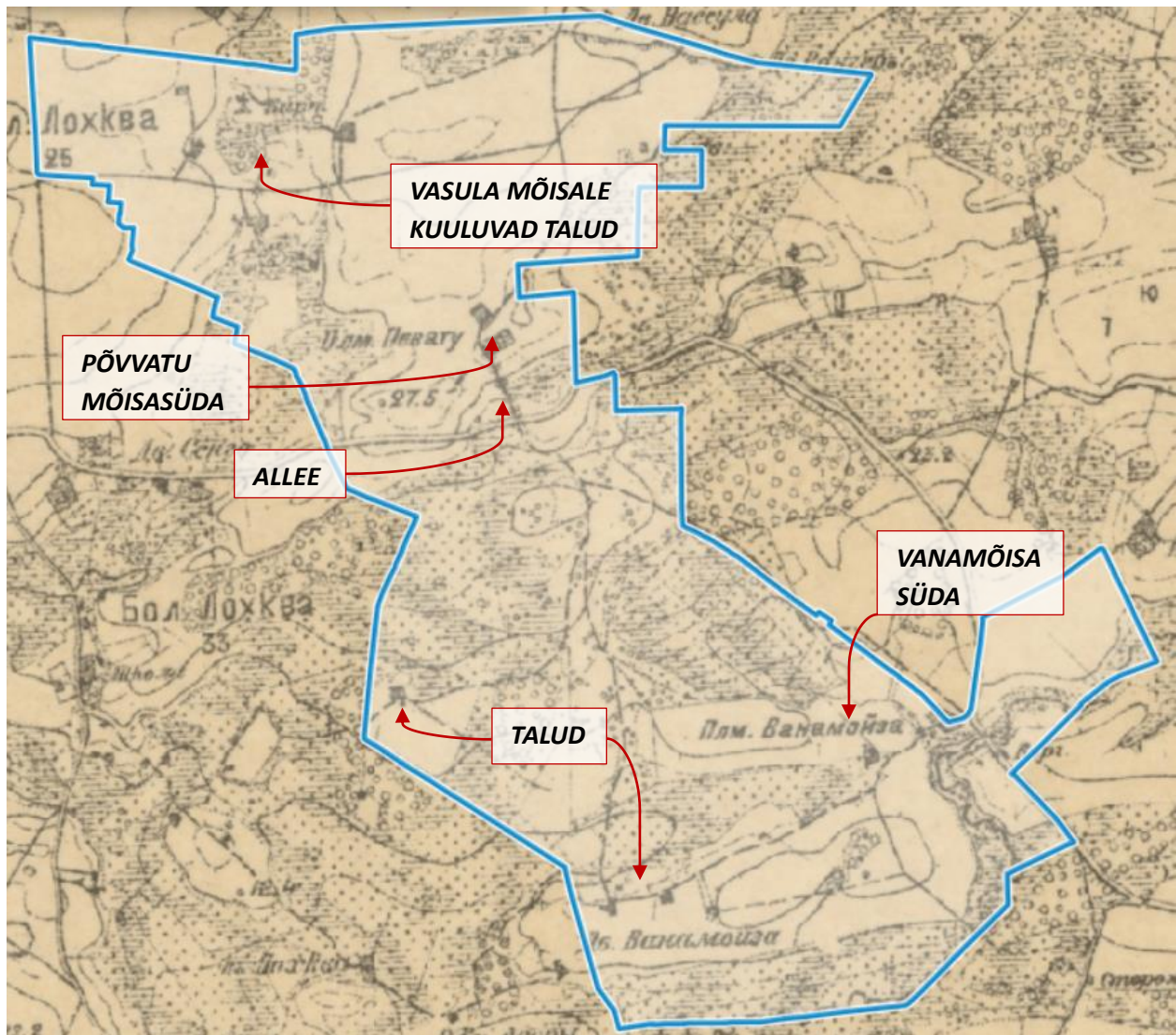
Põvvatu küla nimekuju on suhteliselt hiline ning laenatud samanimeliselt mõisalt, mida on esimest korda mainitud 1826. aastal Powata-Moisa nimeliselt. Tänapäevase Põvvatu küla koosseisu kuuluvad Põvvatu mõis, mõned Vasula mõisa alla kuulunud hajatalud (Nahksepa, Sussari ja Kronksa talud ning ajalooline Klementi talu) ning Luunja mõisa algne keskus, hilisem Vanamõisa kõrvalmõis koos mõningate selle alla kuulunud tsaariaegsete külataludega. I Eesti Vabariigi perioodil jaotati nii Põvvatu kui Vanamõisa maad uuteks asundustaludeks, mistõttu Põvvatu külas on domineerivaks külakihistuseks asundusperiood.

Nõukogude ajajärgul külasse olulisi täiendusi ei lisandunud, ent pärast taasiseseisvumist on Põvvatu külas hoogustunud uuselamurajoonide rajamine, millest mõned on tänaseks juba välja ehitatud, ent teised hetkel vaadeldavaid vaid küla plaanstruktuuris välja mõõdetud väikeste kinnistutena.

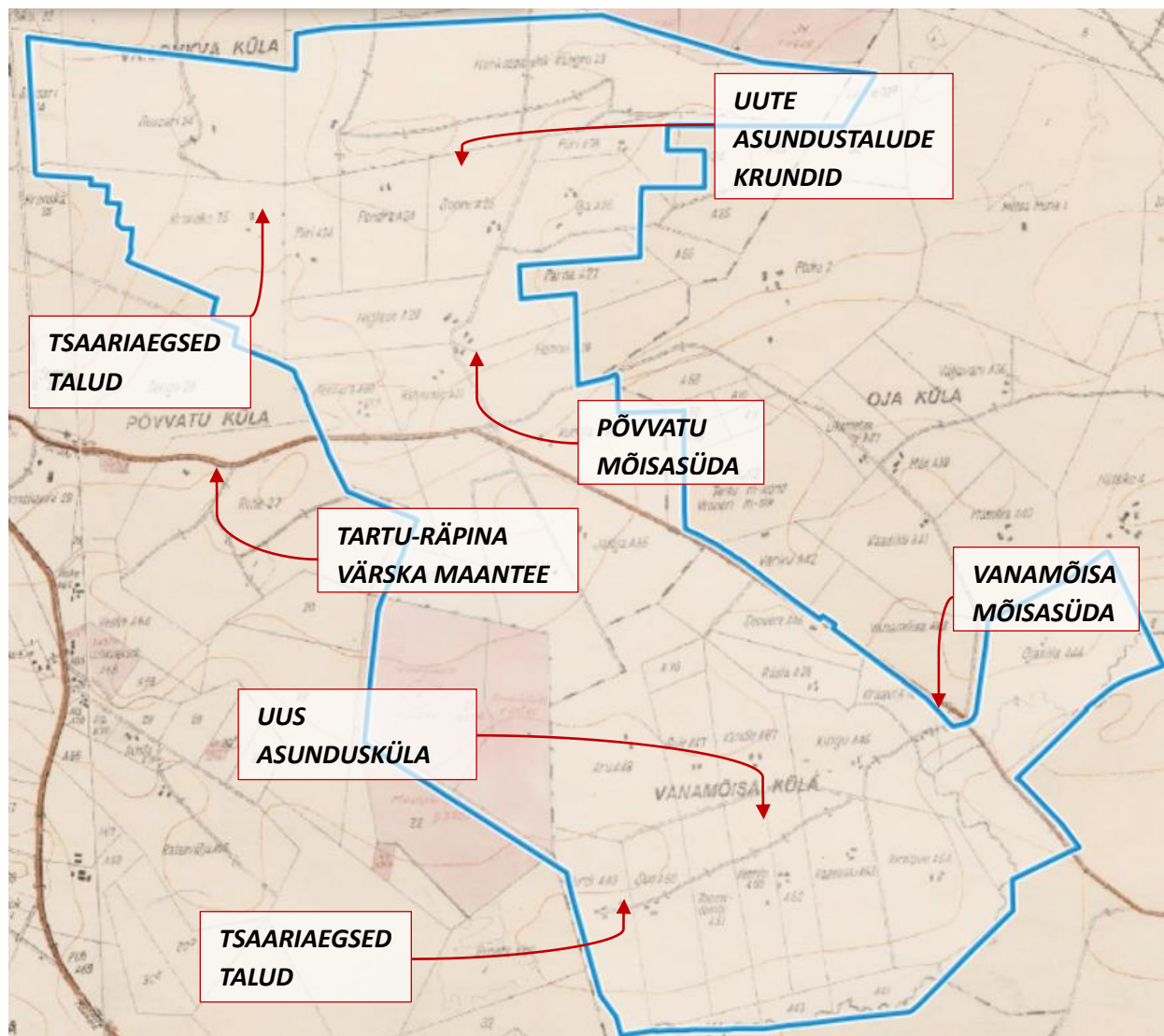

Joonis 38. Põvvatu küla 1839. aastal Rückeri Liivimaa kaardil. Lisaks Põvvatu (Pöwato) ja Vanamõisa (Wannamois) keskustele on kaardile märgitud Vasula mõisa alla kuulunud talud küla põhjaosas.

Rückeri Liivimaa kaart 1839. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

Joonis 39. Põvvatu küla 1904. aastal. Endiselt on vaadeldavad nii Põvvatu kui Vanamõisa mõisasüda, samuti küla põhjaosa vanad talud. Vanamõisa keskusest läände on kerinud ka mõned uued talukohad. Põvvatu mõisa sissesõiduteele on märgitudallee. Kaheverstane kaart, 1904. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

Joonis 40. Põvvatu küla 1939. aastal. Endised Põvvatu mõisa ja Vanamõisa maad on jaotatud korrapärase struktuuriga asundustaludeks. Tsaariaegsed talud on säilinud endistes asukohtades. Tartu-Räpina-Värskä maantee kulgeb veel läbi Vanamõisa ja Luunja.

Skeemiline katastrikaart 1931-1944. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

3.6.2 Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur

Tänane Põvvatu küla on moodustunud suhteliselt eriilmeliste ajalooliste üksuste baasil, mistõttu küla ajaloolist kujunemist saab kõige paremini väljendada erinevate piirkondade kaupa. Lisaks ajaloolisele eraldatusele on küla ruumiliselt jagatud kaheks ka Tartu-Räpina-Värskä maanteega, mis eristab põhjapoolse Põvvatu mõisa ümbruse lõunapoolsest Vanamõisa piirkonnast.

Põvvatu mõisa ümber, kuhu jäävad ajalooliselt Vasula mõisa alla kuulunud hajatalud, kujunes I Eesti Vabriigi perioodil hajusa struktuuriga väike asundusküla. Kuigi Põvvatu mõisasüdames on säilinud üksikud ajaloolised kõrvalhooned ning samuti on alles kunagine lühike alleekoridor, ei ole ajalooline substants maastikus selgelt tajutav.

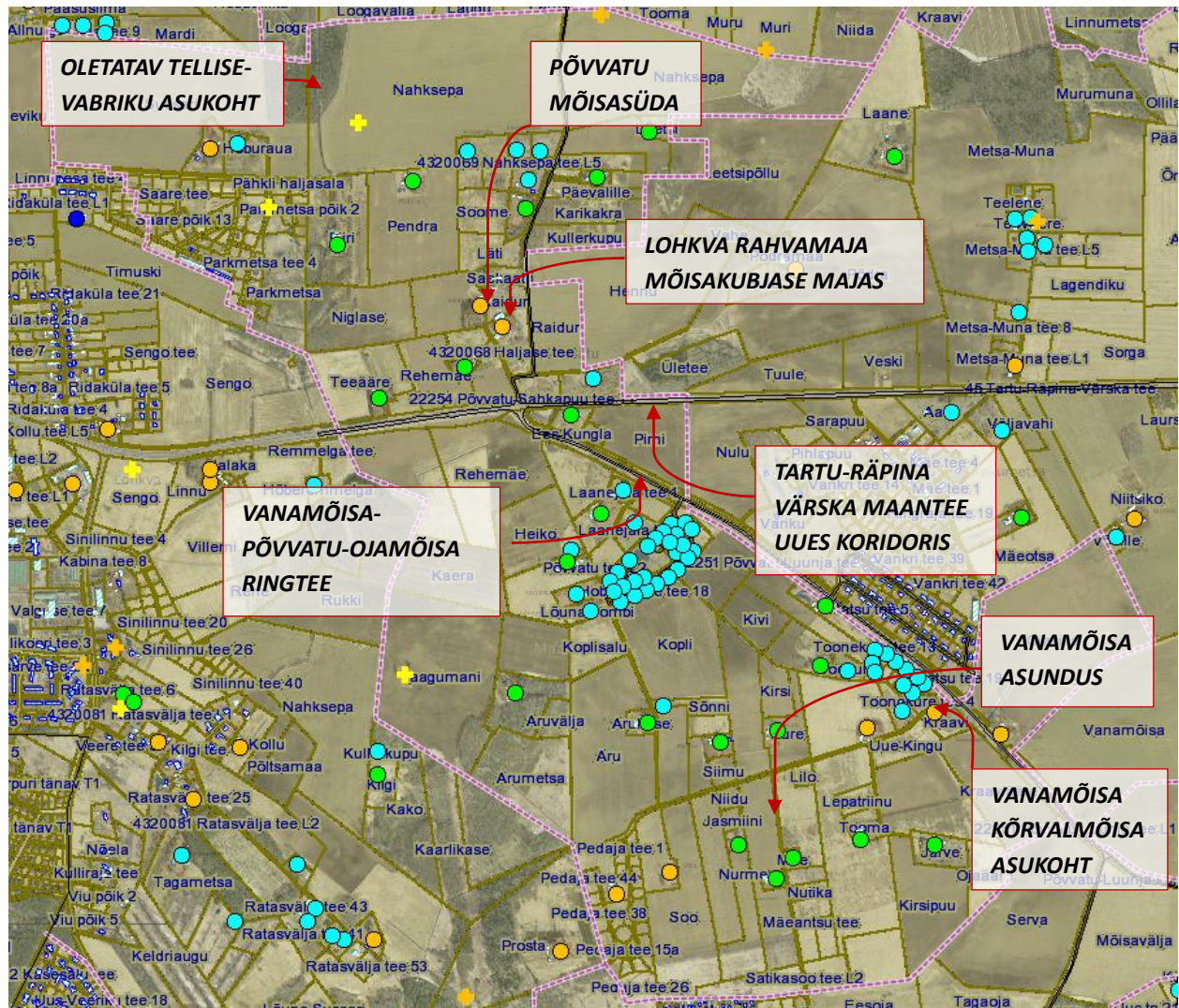
Vanamõisa piirkonnas, kus mõisasüda on tänaseks täiesti kadunud, on aga selgemalt säilinud asundusaegne kihistus, kuivõrd Vanamõisa ümber moodustunud asundusküla on suurem ning selgemalt struktureeritud plaanilahendusega. Vanamõisa asundustaludele kuulusid ca 10-15 hektari suurused,

valdavalt piklikuks venitatud ristküliku kujulised põhikrundid, mille ligikaudne paiknemine on ka tänapäevases krundistruktuuris vaadeldav. Kuigi on üsna tüüpiline, et maatükke on väiksemaks jaotatud, ei ole uusi kinnistuid hoonestatud. Õuede paigutus Vanamõisa tee suhtes ei ole seejuures regulaarne, varieerudes nii kauguse osas teest kui üksteisest.

Nõukogudeaegne kihistus Põvvatu külas puudub, ent pärast taasiseseisvumist on sinna rajatud ja rajamisel mitmeid uuselamurajoone. Neist suuremad ja nüüdseks välja ehitatud arendused jäävad Vanamõisa ümbrusesse, ent välja mõõdetud kinnistuplaanilt on näha, et ka Põvvatu mõisa lähedusse kavandatakse uusarendust.

Põvvatu küla teedestruktuur on ajaloolisega võrreldes üsna palju muutunud nii küla põhja- kui lõunaosas. Isegi Vanamõisa asunduse juures, kus taluõued on üsna hästi säilinud, on teedevõrgus toimunud oluline muutus. Tsaariaegne külatee, mis kulges mõisasüdamest Kurdi talu juurde, on tänaseks maastikust kadunud. Säilinud on I Eesti Vabariigi aegne tee, mis kulgeb ajaloolise teekoridoriga võrreldes kaugemalt põhja poolt. Kunagise Vanamõisa-Põvvatu-Ojamõisa ringtee lõunapoolne osa on tänases teedevõrgus säilinud, ent põhjapoolses lõigus seoses Tartu-Räpina-Värska maantee õgvendamisega kadunud.

Riiklikud kultuurimälestised Põvvatu külas puuduvad, ent pärandkultuuriobjektidest paiknevad külas oletatava tellisetehase asukoht, Põvvatu karjamõis, Lohkva rahvamaja, Vanamõisa-Põvvatu-Ojamõisa ringtee, Vanamõisa kõrvalmõis ning Vanamõisa kõrts.

Joonis 41. Põvvatu küla asustuse kujunemine ja pärandkultuuriobjektid. Küla ajaloolise asustuse selgroo moodustavad kaks ajaloolist mõisasüdant ja neid ümbritsevad asundustalud. Tsaariaegseid talusid on külas juba ajalooliselt olnud vähe ning tänaseks on neist mitmed ka kadunud. Pärast taasiseseisvumist on külasse laienenud suuremad ja väiksemad elamuarendused. Oranži täpiga on tähistatud tsaariaegsed ja roheline täpiga asundusaegsed talukohad, helesinise täpiga pärast taasiseseisvumist püstitatud hooned. Kollase ristiga on tähistatud tsaariaegsed talukohad, mis on hävinud pärast NSVL perioodi. Aluskaardina on kasutatud Maa-ameti ortofotot ja katastrikaarti, 2022

3.6.3 Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused

Põvvatu küla on tasase reljeefiga, mis langeb ühtlaselt lõunasse Emajõe suunas. Küla maastikustruktuur on olnud äärmiselt avatud, seda isegi sel määra, et suletud alad on piirdunud vaid üksikute väga väikeste metsatukkadega. Suuremad heinamaad on ajalooliselt jäänud küla keskosasse. Põvvatu ning Vanamõisa mõisasüdametele lähemal, uute asundustalude ümber, on paiknenud mosaiikseltselt haritud põllulapid.

Küla struktuuris on väga olulisel kohal Tartu-Räpina-Värskmaantee koridor, mis on alati eraldanud Põvvatu ja Vanamõisa piirkondi, ent mis pärast uue, õgvendatud maantee koridori rajamist NSVL perioodil on muutunud veelgi märkimisväärsemaks maastikuliseks barjääriks.

Küla ajalooline maastik on tänapäeval oluliselt muutunud ka uute elamuarenduste tõttu, mis on paigutatud ajalooliste taluõuede vahele ning hõivanud kunagist avatud põllumajandusmaastikku. Uutest

arendustest kõrvale jäänud maastik on seejuures aga endiselt väga avatud, kuigi oluliselt vähem mosaiikne, kui I Vabariigi lõpul.

Küla territooriumil asuvad üksikud looduskaitsealuste liikide elupaigad. Teisi olulisi looduskaitsealuseid üksikobjekte või kaitsealasid küla territooriumile ei jää.

Joonis 42. Põvvatu küla 1950. aasta fotokaardil. Maastik on väga avatud ja mosaiikselts mitmekesine isegi ühe krundi piires. Tartu-Räpina-Värskä tee jagab tänase külaterritooriumi pooleks, ent kuivõrd tegu on veel väiksema teega ning rajamata on Luunja ümbersõit, on barjäär maastikus väiksema tähtsusega.

NSVLi fotokaart 1950. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

Joonis 43. Põvvatu küla kõrgusinfo ja maastikustruktuur. Küla põllumajandusmaastik on säilitanud oma avatud struktuuri, ent kunagised mosaiiksed kõlvikud on koondunud suurematesse massiividesse ning osad vanadest põldudest on jaotatud uuteks uuselamurajoonideks. Tartu-Räpina-Väraska maantee on kujunenud oluliseks maastikuliseks barjääriks. Maa-ameti kaardiserver, 2022

3.6.4 Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest

Vanamõisa asundus: Olulise tänapäevase arendustegevuse tõttu on Põvvatu küla ajaloolised maastikulised väärtused suures osas raskesti tajutavad: kunagised mõisasüdamed ei ole maastikus koheselt hoomatavad ning ei loo sidet tänase maastiku ja selle kunagise ajaloo vahel. Küla asustusaloolisest pärandist eristub väärtusliku piirkonnana Vanamõisa asundus, kus on säilinud ajastule omane maastiku- ja plaanstruktuur, mida toetab autentsena mõjuv regulaarne taluõuede võrgustik.

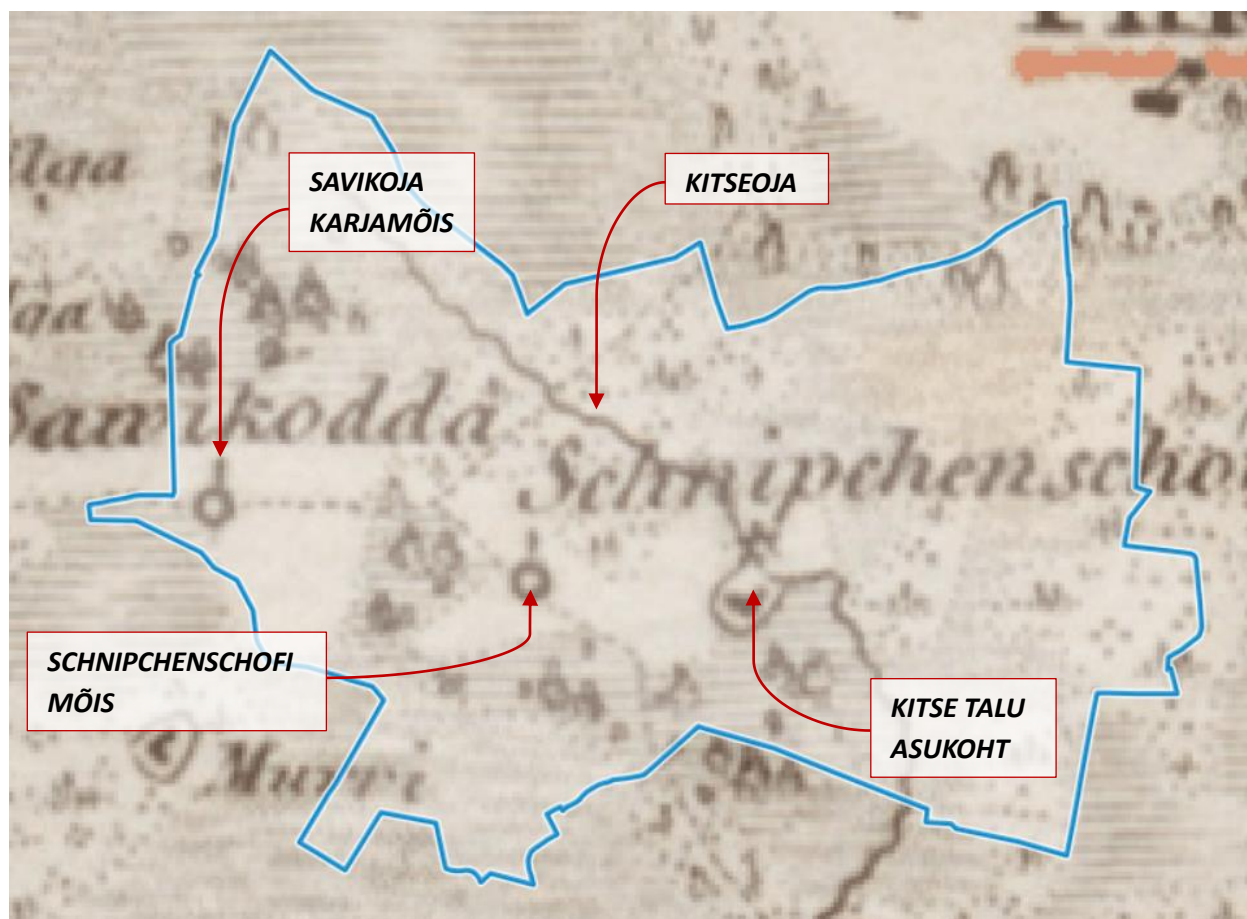
3.7 SAVIKOJA KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS

3.7.1 Ülevaade

Savikoja nime on esmakordselt mainitud 1582. aastal nimekujul Sawikoda. Tänapäevase küla territooriumil asus 17. sajandil Luunja mõisa Savikoja põlisküla, mille maadele rajati Savikoja karjamõis, mis omakorda 19. sajandi keskpaigas muudeti uuesti taluks. 19. sajandi I poole kaardile (vt joonis 44) on lisaks märgitud Schnipchenschofi mõis, mille täpne kuuluvus on ebaselge ning mis hilisematel kaartidel on näidatud tavalise talukohana.

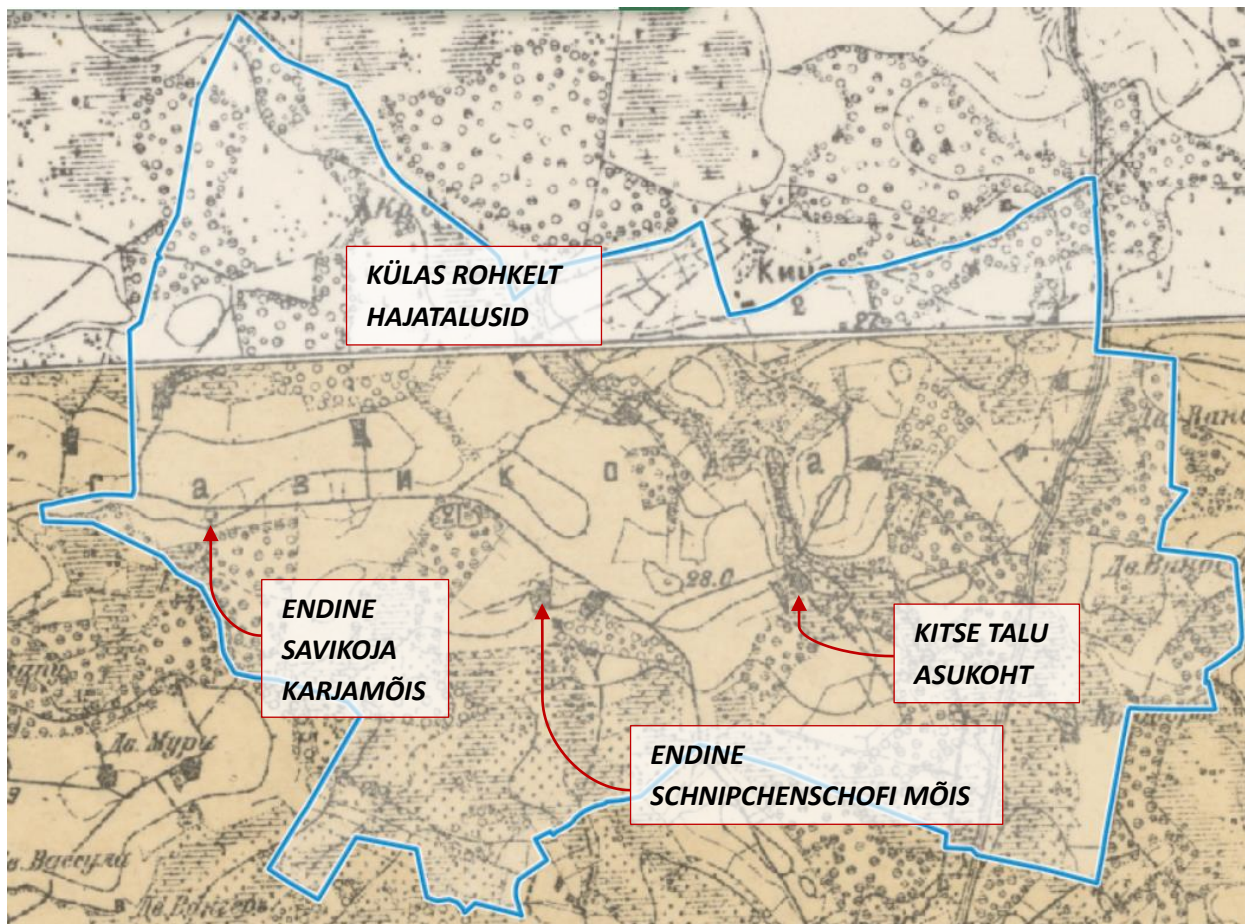
Ülejäänud küla territooriumil on 20. sajandi alguse verstakaardil (vt joonis 45) vaadeldav hajus põlistalude võrgustik, kuhu asundusperioodil lisandus vaid üksikuid uusi talukohti. Nii moodustab küla asustuse selgroo just tsariaegne kihistus, millele on aga nii Nõukogude perioodil kui pärast taasiseseisvumist lisandunud uusi elamu- ja talukohti.

Uusi tänapäevaseid elamuarendusi Savikoja küla territooriumil välja ehitatud ei ole, ent kinnistuplaanilt on näha, et küla edelaosasse on arendus kavandatud.

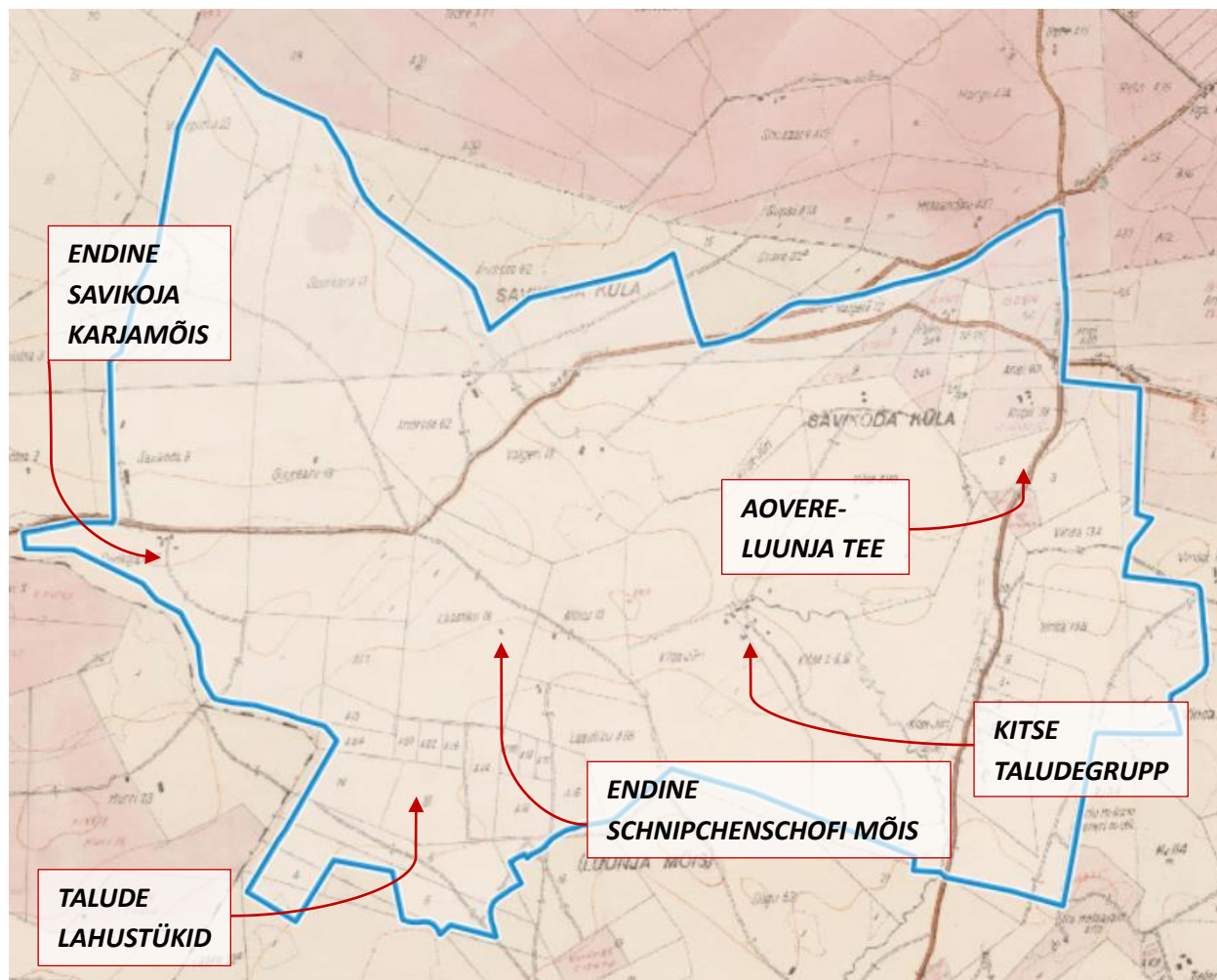

Joonis 44. Savikoja küla 1839. aastal Rückeri Liivimaa kaardil. Külla on tähistatud kaks mõisasüdat, millest üks on dokumenteeritud Savikoja karjamõis, ent teine (Schnipchenschof) on ebaselge ajalooa. Lisaks on kaardiilt välja loetav ligikaudu hilisema Kitse talu juures asuv talukoht.

Rückeri Liivimaa kaart 1839. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

Joonis 45. Savikoja küla 1904. aastal. Rückeri Liivimaa kaardil näidatud kaks karjamõisa on endiselt kaardile markeeritud, ent mitte enam selgelt eraldiseisvate mõisatena. Lisaks Kitse talusüdamele on küla territooriumil näidatud palju uusi talukohti. Kaheverstane kaart, 1904. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

Joonis 46. Savikoja küla 1939. aastal. Vaadeldavad on tsariaegsete talude ebakorrapärsed ja suured krundid. Uusi asundustalusid on külla lisandunud vaid üksikuid.

Skeemiline katastrikaart 1931-1944. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

3.7.2 Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur

Kuigi Savikoja külas on teatud perioodil asetsenud samanimeline Luunja mõisa karjamõis, siis kuivõrd I Eesti Vabariigi perioodiks oli mõis uuesti muudetud taluks, on tegu ajaloolise küla-, mitte mõisamaaga. See on ka põhjuseks, miks Savikoja külas on ajaloolistest kihistustest domineerivaks tsariaegsed talud ning asundusperioodil, väljajagamiseks sobiva mõisamaa puudumisel, sinna uusi talusid praktiliselt ei loodud.

Hajusate tsariaegsete talude plaanistruktuur on olnud küllalt ebakorrapärane ning lisaks suurtele põhikruntidele on taludele kuulunud ka lahustükke, mis paiknesid valdavalt küla edelanurgas, kus looduslikult madalamad alad olid kasutusele võetud heinamaadena. Kuigi lahustükid ei ole tänaseks säilinud, on mõningate talude põhimaatükid, iseäranis küla põhjaosas, endiselt plaanistruktuuris loetavad.

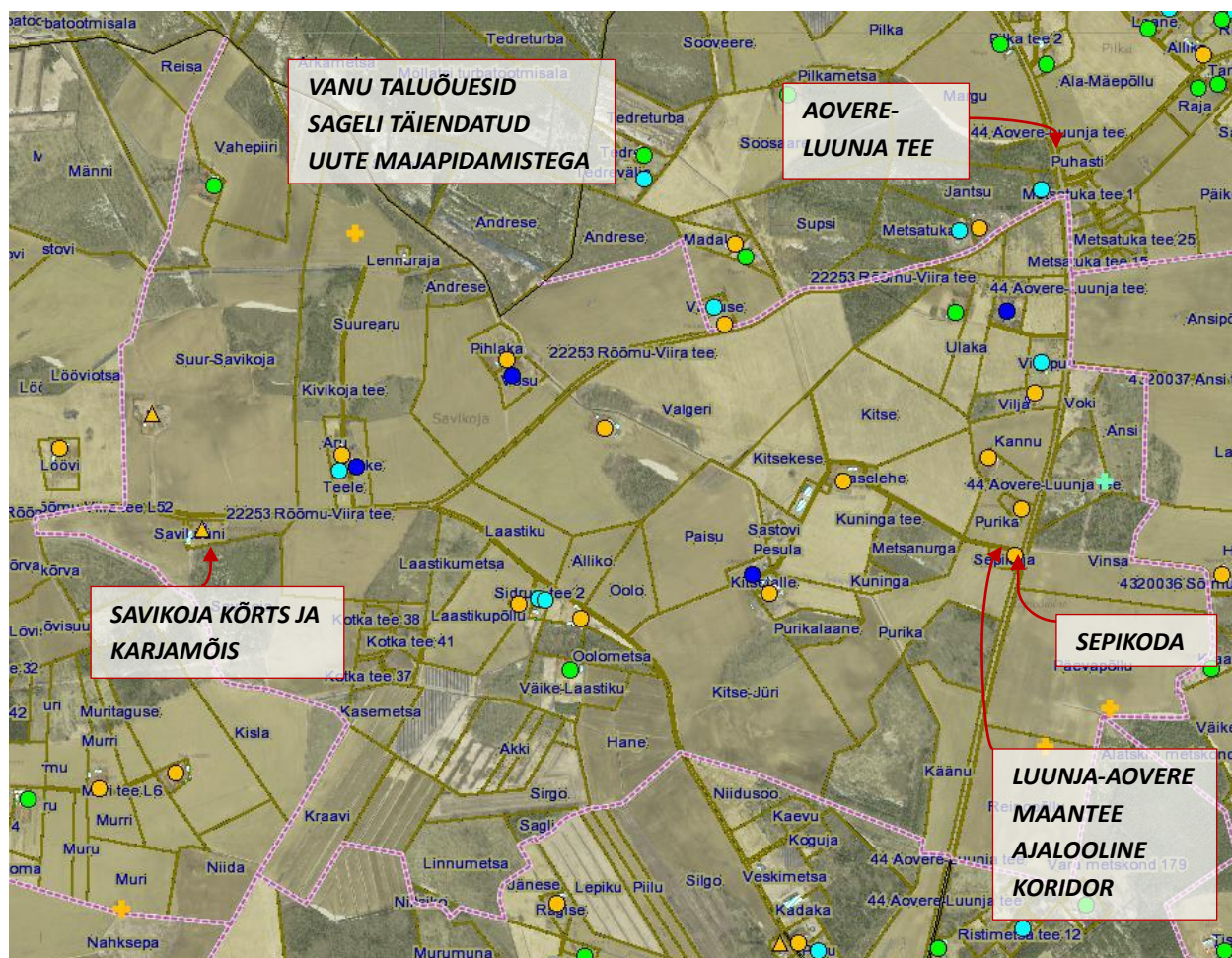
Ajaloolised taluõued on üksteisest asetsenud keskmiselt ca 400 m kaugusel (kõige lähemal 100 m, kõige kaugemal üle 1 km). Kuna talude põldude vahele on jäänud ka suuremad ja väiksemad metsasiilud, ei ole hajaküla olnud ühtlaselt vaateliselt seotud.

Kuigi ajaloolised talukohad on külas valdavalt hästi säilinud, segavad ajaloolise asustumustri ja struktuuri lugemist uued ehitised, mis külas on sageli paigutatud otse vana talukoha kõrvale. Küla idaosas, kus taluõued on säilinud autentsemalt, on suurimaks probleemiks Aovere-Luunja tee kui olulise

liiklussagedusega maastikulise barjääri lähedus vanadele õuedele ning mõningad ebasobivate mahtudevormidega uusehitised, mis mõjutavad ajaloolise struktuuri tajumist.

Küla teedevõrgu põhikoridorid (Rõõmu-Viira, Haki-Savikoja, Aovere-Luunja maanteed) on oma ligikaudsetes asukohtades säilinud vähemalt tsariajast, ent mitmetes lõikudes on teid hilisemal ajal õgvendatud. Küla väiksemad teed on lõiguti säilinud, ent osaliselt ka kadunud või viidud üle teisele trajektoorige. Väiksematest säilinud teelõikudest mõjub ajastuliselt autentsemana Kitse tee lõunapoolne osa kuni Kitse taludegrupini.

Savikoja külas ei asu riiklikke kultuurimälestisi, ent pärandkultuuriobjektidena on küla territooriumil välja toodud Savikoja kõrts ja karjamõis, sepikoda ning Luunja-Aovere maantee ajalooline koridor.

Joonis 47. Savikoja küla asustuse kujunemine ja pärandkultuuriobjektid. Küla tsariaegsed talukohad on küllalt hästi säilinud, ent iseloomulikult on vanade taluõuede lähedusse nii asundus- ja nõukogude perioodil kui tänapäeval lisandunud uusi talusid või elamuid. Oranži täpiga on tähistatud tsariaegsed ja roheline täpiga asundusaegsed talukohad, tumesinise täpiga NSVL-perioodil ja helesinise täpiga pärast taasiseseisvumist püstitatud hooned. Oranži ristiga on tähistatud tsariaegsed talukohad, mis on hävinud pärast I Eesti Vabariigi perioodi, helerohelise ristiga asundusaegsed talukohad, mis on hävinud pärast I Vabariigi perioodi. Oranži kolmnurgaga on tähistatud tsariaegne talukoht, mis on vahepeal olnud kadunud, ent tänaseks taastatud.

Aluskaardina on kasutatud Maa-ameti ortofotot ja katastrikaarti, 2022

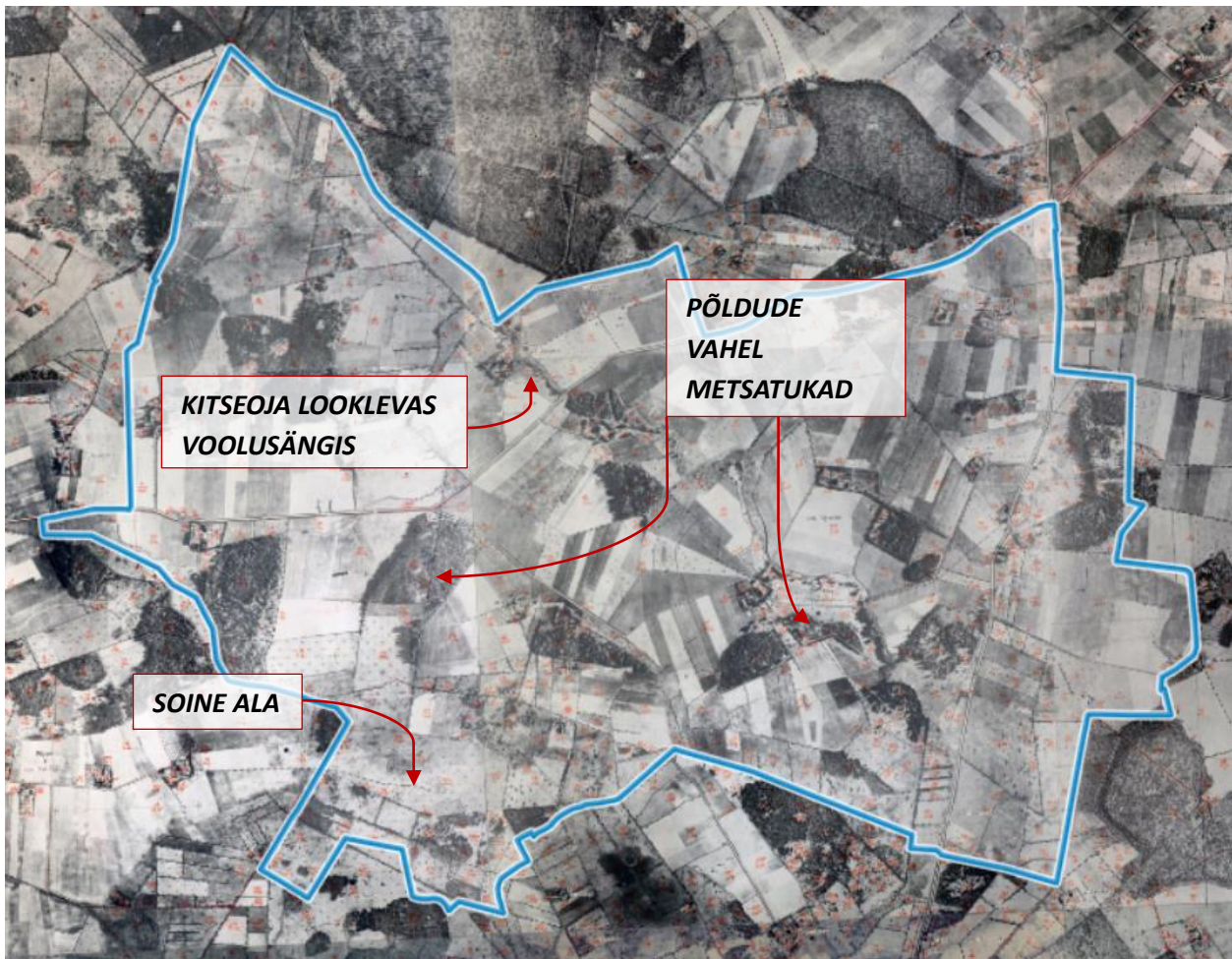
3.7.3 Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused

Savikoja reljeef on sarnaselt teistele Luunja valla küladele küllalt tasane, ent laugelt ja pikkamisi siiski tõusev ja laskuv. On tähelepanuväärne, et I vabariigi lõpust alates on küla metsaste ja põllumajanduslike

alade tasakaal püsinud praktiliselt muutumatuna ning kuigi talude plaanistruktuur on muutunud ja kõlvikute kunagine mosaiiksus oluliselt vähenenud, on ligilähedaselt säilinud ajalooline avatud-suletud alade vaheldumine koos asustatud õuede paiknemisega.

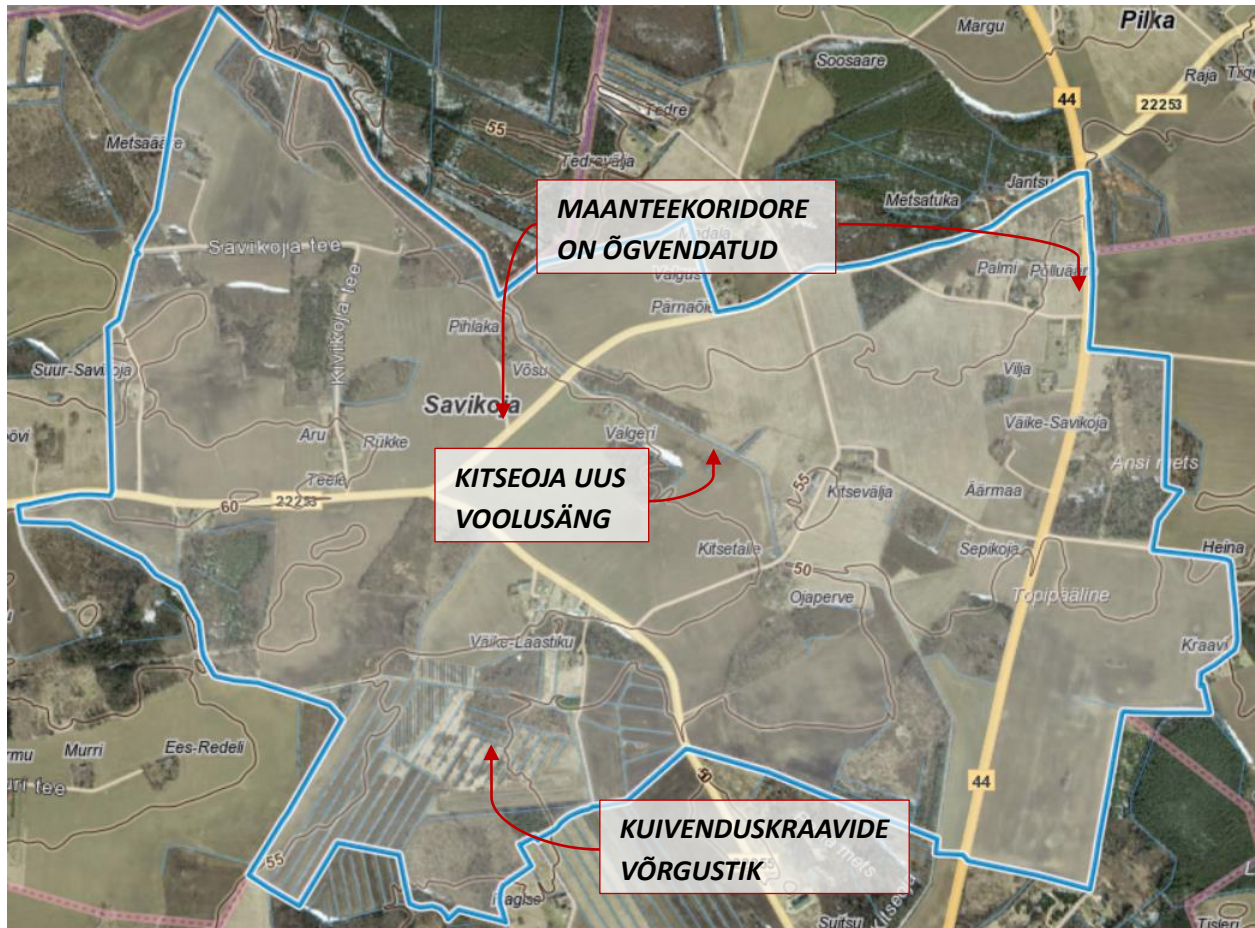
Olulisemateks maastikulisteks muutusteks on maanteekoridoride, eeskätt Rõõmu-Viira ja Aovere-Luunja teede õgvendamine ning muutumine olulisteks maastikku lõhkivateks barjäärideks. Samuti on ajalooline looklev Kitseoja tänapäeval pigem maastikus tajutav sirge kraavina ning küla edelaossa on rajatud märkimisväärne kuivenduskraavide võrgustik.

Küla lõunaosas asuvad mõningad kaitsealuste liikide elupaigad. Teisi olulisi looduskaitsealuseid üksikobjekte või kaitsealasid küla territooriumile ei jää.

Joonis 48. Savikoja küla 1950. aasta fotokaardil. Küla hajatalude põldude vahele jäävad mitmed väiksemad metsatukad. Heinamaad paiknevad valdavalt küla loode-, edela- ja kagunurgas. Küla keskelt voolab läbi Kitseoja.

NSVLi fotokaart 1950. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

Joonis 49. Savikoja küla kõrgusinfo ja maastikustruktuur. Avatud-suletud alade paiknemine on 1950. aastatega võrreldes püsitud praktiliselt muutumatuks. Olulisteks maastikulisteks muutusteks on Kitseoja käänlise voolusängi muutmine sirgeks ja kraavitaoliseks ning küla edelaosa soisesse piirkonda rajatud ulatuslik kuivenduskraavide võrgustik.

Maa-ameti kaardiserver, 2022

3.7.4 Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest

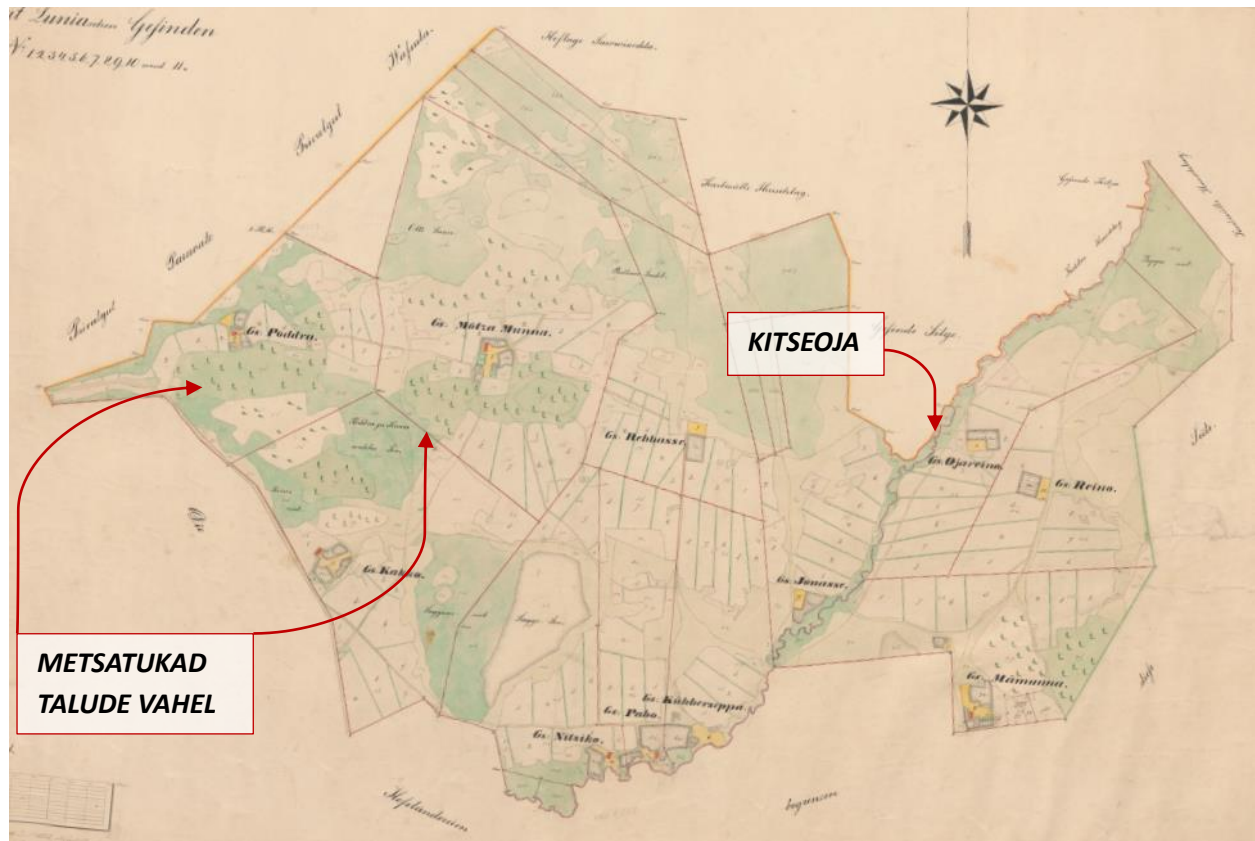
Ajalooline hajaasustatud maastik: Savikoja külale on omane hästi säilinud tsaariaegne hajatalude võrgustik, ent iseloomulikult on kõigil järgnevatel perioodidel (asundusaeg, NSVL-periood ning tänapäev) uusi talusid ja elamuid rajatud just vanade õuede lähedusse. Küla ei mõju autentse näitena mingi perioodi asustuspärandist, ent on siiski säilitanud oma hajusa ja maalilise üldstruktuuri.

3.8 KAKUMETSA KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS

3.8.1 Ülevaade

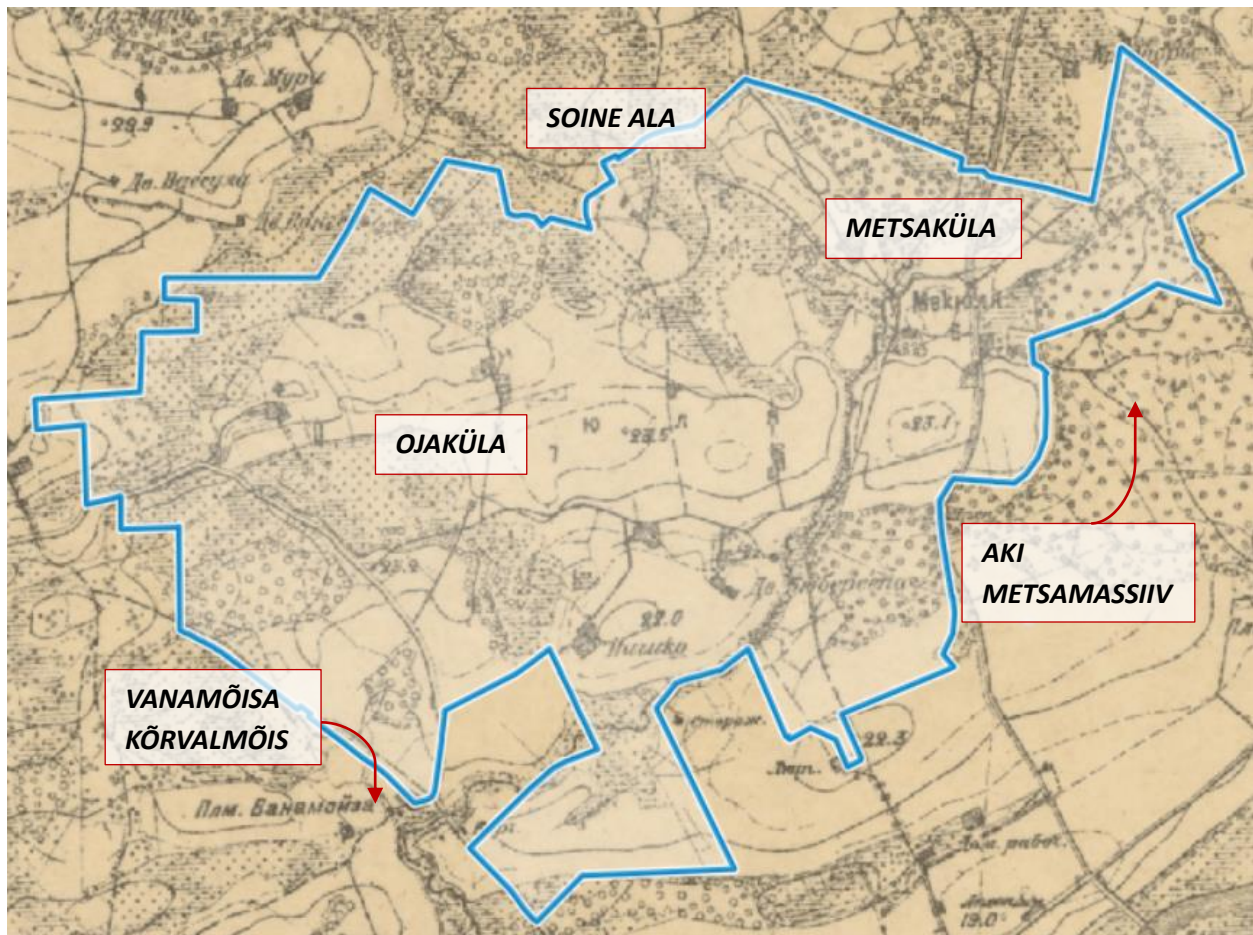
Kakumetsa küla hõlmab suure osa ajaloolisestest Ojaküla ja Metsaküla nimelistest põlisküladest, ent lisaks osa Vanamõisa kultuurmaastikust. Küla tänane nimi pärineb samanimeliselt Kaku talu metsatukalt, mis on vaadeldav juba tsaariaegsetel kaartidel. Kuna Ojaküla ja Metsaküla näol on tegu vanade külamaadega, on Kakumetsa ajalooline asustus küla kesk- ja põhjaosas valdavalt tsaariaegset päritolu. Asundustalude kihistus paikneb küla edelanurgas, kus asusid Vanamõisa kõrvalmõisa maad, mis I Eesti Vabariigi perioodil jaotati asundustaludeks. Ülejäänud külas on asunduaegseid talusid vaid üksikuid ning need on tõenäoliselt tekkinud varasemate põlistalude jagamise teel.

Nõukogude perioodil küla territooriumil olulisi muudatusi ei toimunud, ent pärast taasiseseisvumist on Kakumetsa territooriumile hakatud rajama uusarendusi, millest suurim, vahetult Vanamõisa keskuse juurde jääv arendus, on hetkel väljaehitamisjärgus. Küla põhjaosas asuvad uusarendused on mahtudelt väiksemad, ent jäävad ülejäänud tiheasustatud piirkondadest ebamugavalt kaugele.

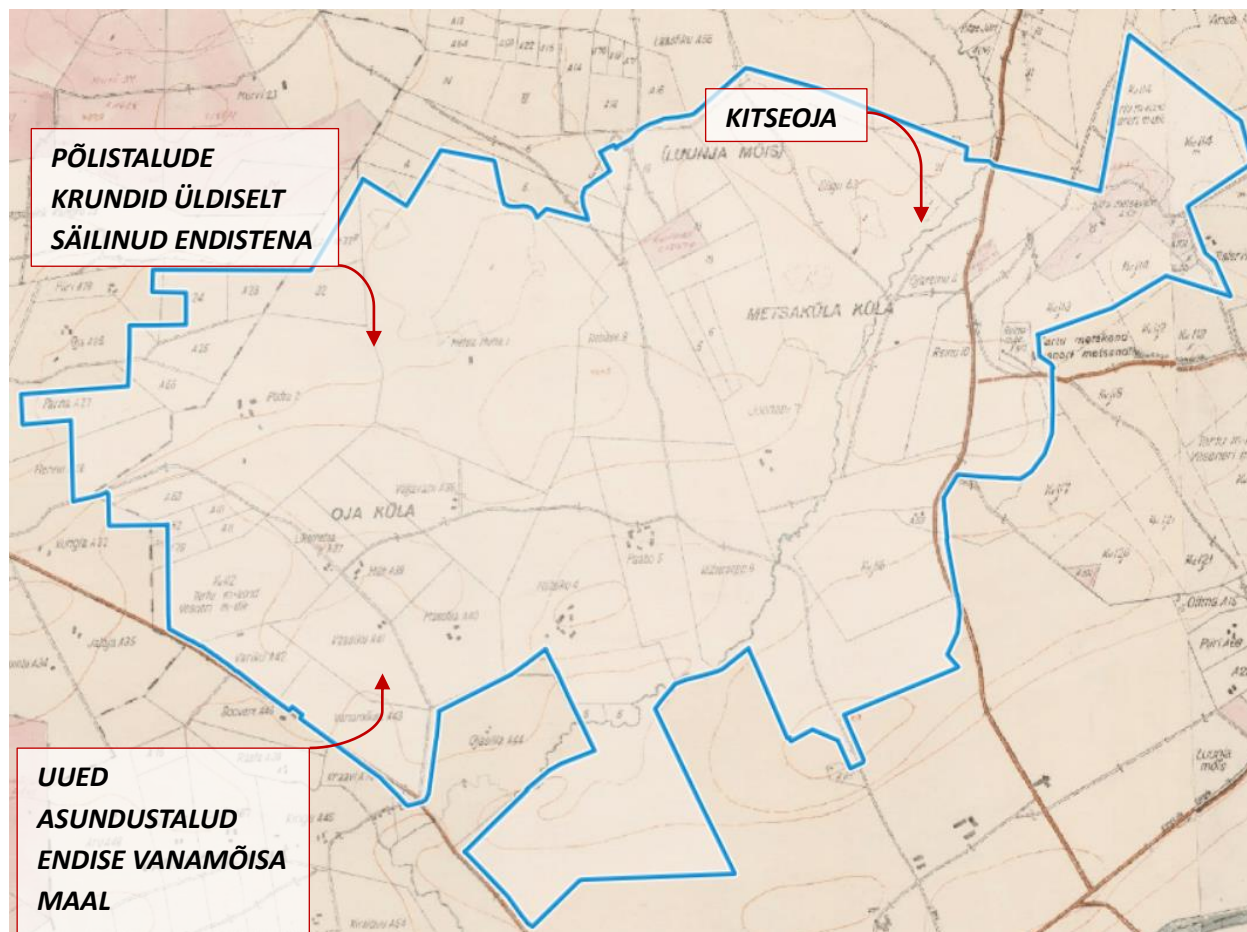

Joonis 50. Ajaloolised Ojaküla ja Metsaküla tänase Kakumetsa küla territooriumil aastal 1857-1858. Kaardil on hästi näha küla hajatalude võrgustik, talude ebakorrapäraseid krundid ning Püddra (Põdra), Mötza Munna (Metsa-Muna) ja Kaku (Kaku) talude vahele jäävad metsatukad.

Charte von den Privat Luniaschen Gesinden nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 und 11. EAA.1442.1.298 leht 1

Joonis 51. Kakumetsa küla 1904. aastal. Kaardil on hästi jälgitavad nii Ojaküla kui Metsaküla alla kuuluvad hajatalud, millest kõik, välja arvatud Mämunna, on võrreldes 19. sajandi mõisakaardiga (joonis 50) säilinud oma algsetes asukohtades. Samuti on küla territooriumil vaadeldavas ajastu kontekstis ebatavaliselt suured metsaalad. Kaheverstane kaart, 1904. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

Joonis 52. Kakumetsa küla 1939. aastal. Tsaariaegsete põlistalude krundid on üldiselt püsinud muutumatuna. Erandiks on vana Kaku talu, mille maad on jaotunud väiksemate talude vahel. Külasse on lisandunud uued asundustalud endise Vanamõisa maadel. Skeemiline katastrikaart 1931-1944. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

3.8.2 Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur

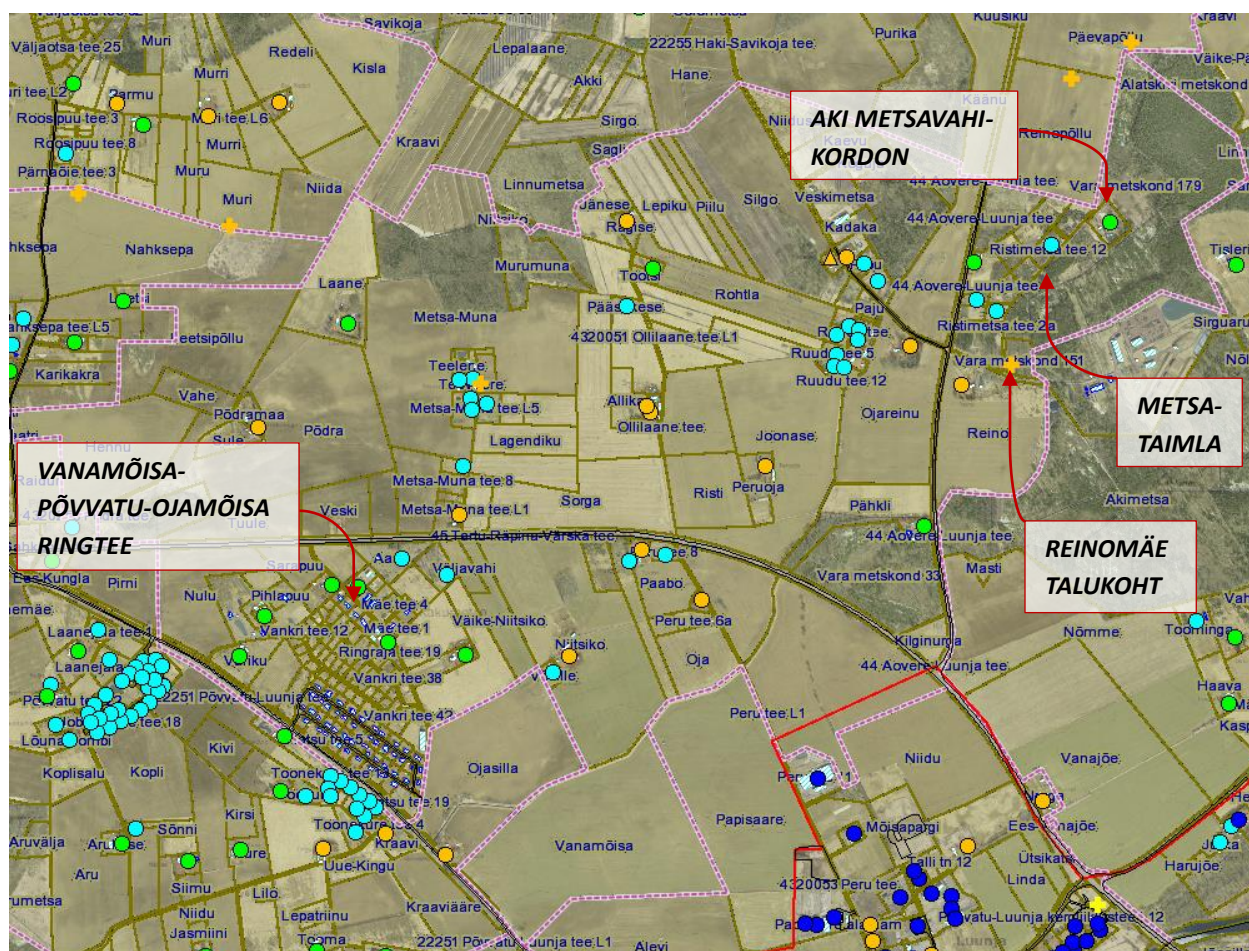
Kakumetsa külas eristuvad vastavalt nende ajaloolise asustuse kujunemisele kaks erinevat piirkonda. Neist esimeses, ajaloolise Ojaküla ja Metsaküla piirkonnas, domineerivad tsaariaegsed hajatalud koos üksikute asundusaegsete lisandustega. Vanamõisa ümbruses asub aga tihedam asundustaludega külaosa.

Küla kunagist struktuuri on oluliselt muutnud Tartu-Räpina-Värskla maantee uus koridor, mis jagab kunagise Ojaküla pooleks. Samuti on õgvendatud küla idaosasse jääva Aovere-Luunja maantee koridori. Kuigi ka kunagised ajaloolised külateed on uues teedevõrgus üldiselt vähemalt lõiguti säilinud, siis kuna küla talusid terviklikuks süsteemiks sidunud ühendavad teed on asendunud suurte, barjäärina toimivate maanteedega, ei ole teedevõrk maastikus tajutav ajaloolisena.

Küla asustusstruktuuri on täiendavalt mõjutanud tänapäeval rajatud uusarendused, millest suurim on paigutatud otse Vanamõisa kõrvale jääva asundusküla territooriumile, mistõttu kunagine asundusküla kihistus ei ole maastikus enam loetav. Väiksemaid arendusi ja uusi üksikelamuid leidub täiendavalt ka küla põhjaosas, kus need on paigutatud ajaloolise hajatalude võrgustiku keskele ning muutnud seeläbi kunagist hajusa külamaastiku toimimisloogikat.

Küla ajalooline plaanistruktuur on nii uute maanteekoridoride kui elamuarenduste tõttu suures osas muutunud ning ei ole ei ole maastikus kõlvikutena seetõttu enam jälgitav.

Kakumetsa külas ei asu riiklikke kultuurimälestisi, ent pärandkultuuriobjektidena on küla territooriumil välja toodud Aki metsavahikordon, metsataimla, Reinomäe talukoht ja Vanamõisa-Põvvatu-Ojamõisa ringtee.

Joonis 53. Kakumetsa küla asustuse kujunemine ja pärandkultuuriobjektid. Eristuvad ajalooliste tsaarieagsete taluõuedega külaosa ning tihedam asundustaludega külaosa endise Vanamõisa ümbruses. Üksikuid asundustalusid on I Vabariigi perioodil loodud ka küla põhjaserva. Külas kunagist struktuuri on oluliselt muutnud Tartu-Räpina-Värskmaantee uus koridor. Oranži täpiga on tähistatud tsaarieagset ja roheline täpiga asundusaegsed talukohad, helesinine täpiga pärast taasiseseisvumist püstitatud hooned. Oranži ristiga on tähistatud tsaarieagset talukohad, mis on hävinud pärast I Eesti Vabariigi perioodi. Oranži kolmnurgaga on tähistatud tsaarieagset talukohad, mis on vahepeal olnud kadunud, ent tänaseks taastatud.

Aluskaardina on kasutatud Maa-ameti ortofotot ja katastrikaarti, 2022

3.8.3 Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused

Kakumetsa küla reljeef on lauge ning selle idaosast voolab läbi Kitseoja. Ajalooliselt eristub Kakumetsa paljudest teistest küladest oma suhteliselt suurte metsaste alade poolest, mida paiknes nii küla lääne- kui idaosas (vt joonis 50). Taaskord erandlikuna on Kakumetsa külas metsaste alade osakaal läbi aja hoopiski vähenenud ning juba 1950. aasta kaardil (vt joonis 54) on näha, et küla lääneosa vanad taludele kuulunud metsatukad on muudetud heina-karjamaaks või põldudeks.

50ndateks aastateks välja kujunenud avatud-suletud alade vahetamine on küla põhjaosas see-eest üsna hästi säilinud kuni tänapäevani. Suuremateks muudatusteks on tihedam kuivenduskraavide võrgustik küla põhjaservas ning suured õgvendatud maanteekoridorid. Samuti on ootuspäraselt vähenenud maastiku kunagine mosaiiksus.

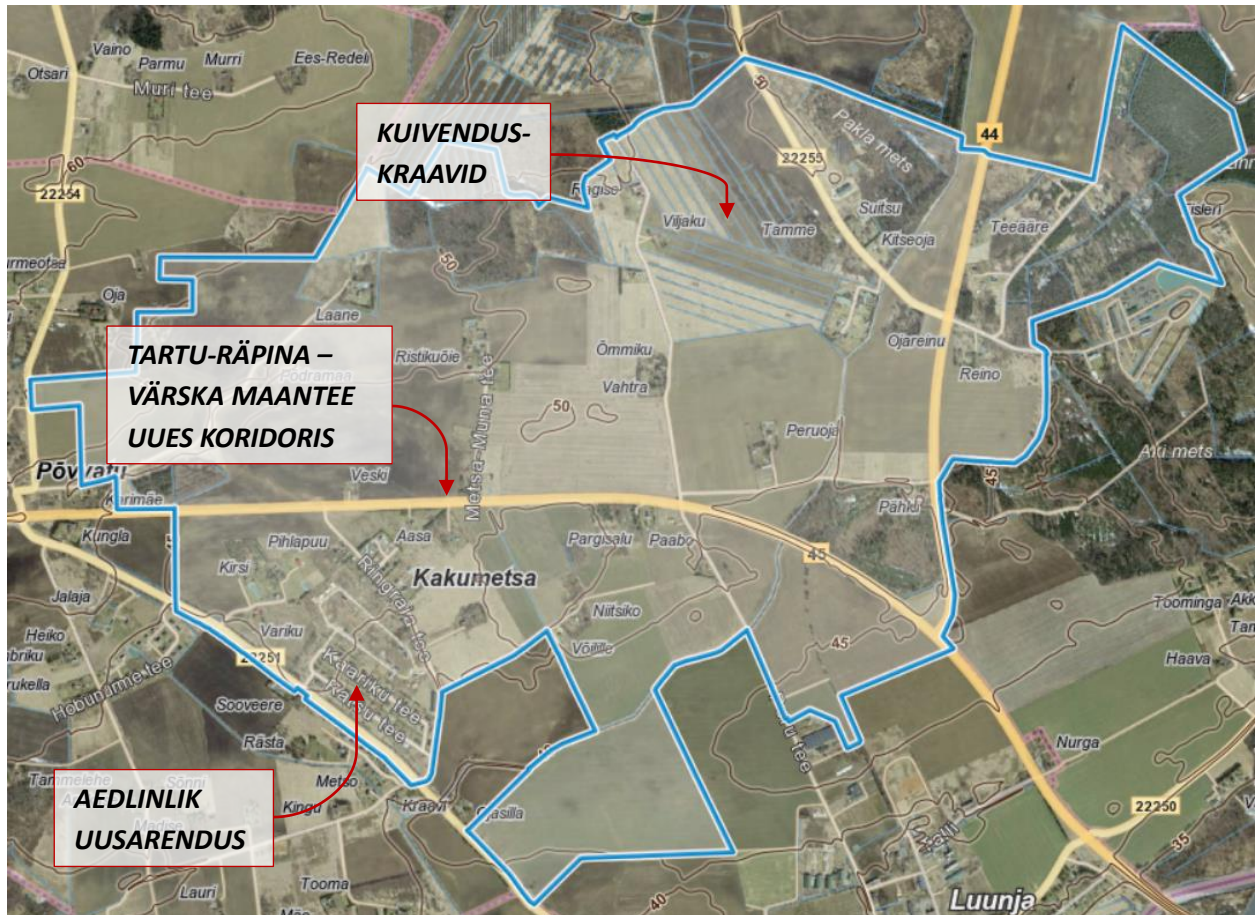
Küla edelaosas, Vanamõisa piirkonnas on muudatused suuremad, sest uus suur elamuarendus on hõivanud suure osa kunagisest asundusküllast, muutes seeläbi ka ajaloolise kultuurmaastiku iseloomu.

Kakumetsa külas asuvad mõningad kaitsealuste liikide elupaigad. Teisi olulisi looduskaitsealuseid üksikobjekte või kaitsealasid küla territooriumile ei jää.

Joonis 54. Kakumetsa küla 1950. aasta fotokaardil. Küla idaosa metsased piirkonnad on säilinud, ent läänepoolses osas on kunagised tsaariaegsed metsatukad valdavalt muudetud heina- ja põllumaadeks. Suurte maanteekoridoride asemel on külas vaadeldavad veel ajaloolised külateed. Samuti lookeb Kitseoja oma looduslikus kiinakäänalises süngis.

NSVLi fotokaart 1950. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

Joonis 55. Kakumetsa küla kõrgusinfo ja maastikustruktuur. Valdav osa külast on väga avatud maastikuga, domineerivad suured ühetaolised põllukõlvikud. Rajatud on uus Tartu-Räpina-Värskä maanteekoridor ning ka teisi teid õgvendatud. Samuti on Kitseoja looduslik säng suures osas asendatud sirgete kraavidega.

Maa-ameti kaardiserver, 2022

3.8.4 Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest

Uute arenduste ning märkimisväärse uue maanteekoridori tõttu, mis ajaloolise küla pooleks löikab, puuduvad Kakumetsa külas olulised tajutavad asustusajaloolised väärtused.

3.9 PILKA KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS

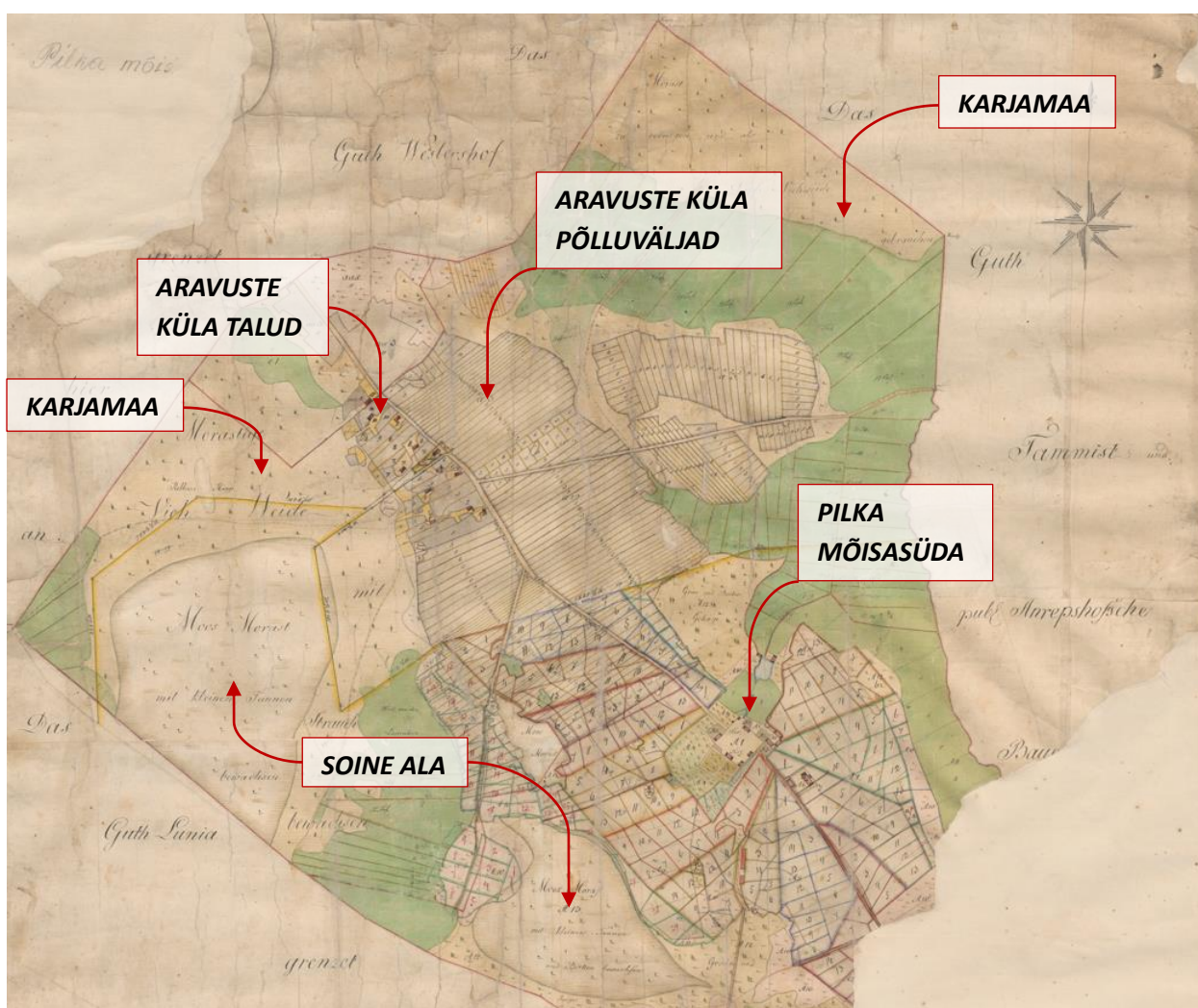
3.9.1 Ülevaade

Pilka esmamainimine jääb nimekujul Pelgal aastasse 1582. 17. sajandil rajati Pilka põlisküla asemele mõis, ent mõisasüdamest põhjas säilis vana Aravuste külaosa. 19. sajandi algul, enne maade kruntimist, on Aravuste külas olnud 11 talu, kuid kruntimisprotsessi käigus viidi osa talusid ilmselt tihedast tuumikust väljapoole, mistõttu talude arv külas vähenes ligi poole võrra.

I Eesti Vabariigi perioodil jaotati Pilka mõisa maad uuteks asundustaludeks ning tänaseks on Pilka mõisasüda hävinud. Nõukogude perioodil püstitati mõisa lähedusse mitmeid kolhoosi põllumajandushooneid ning samuti on sellest ajast alates ajaloolisesse mõisasüdamesse ehitatud mitmeid uusi ühepere- ning ka mõningaid korterelamuid. Kuigi erinevate perioodide kihistused on Pilka ümbruses omavahel segunenud, on lisandused suhteliselt hästi paigutunud olemasolevasse muustrisse.

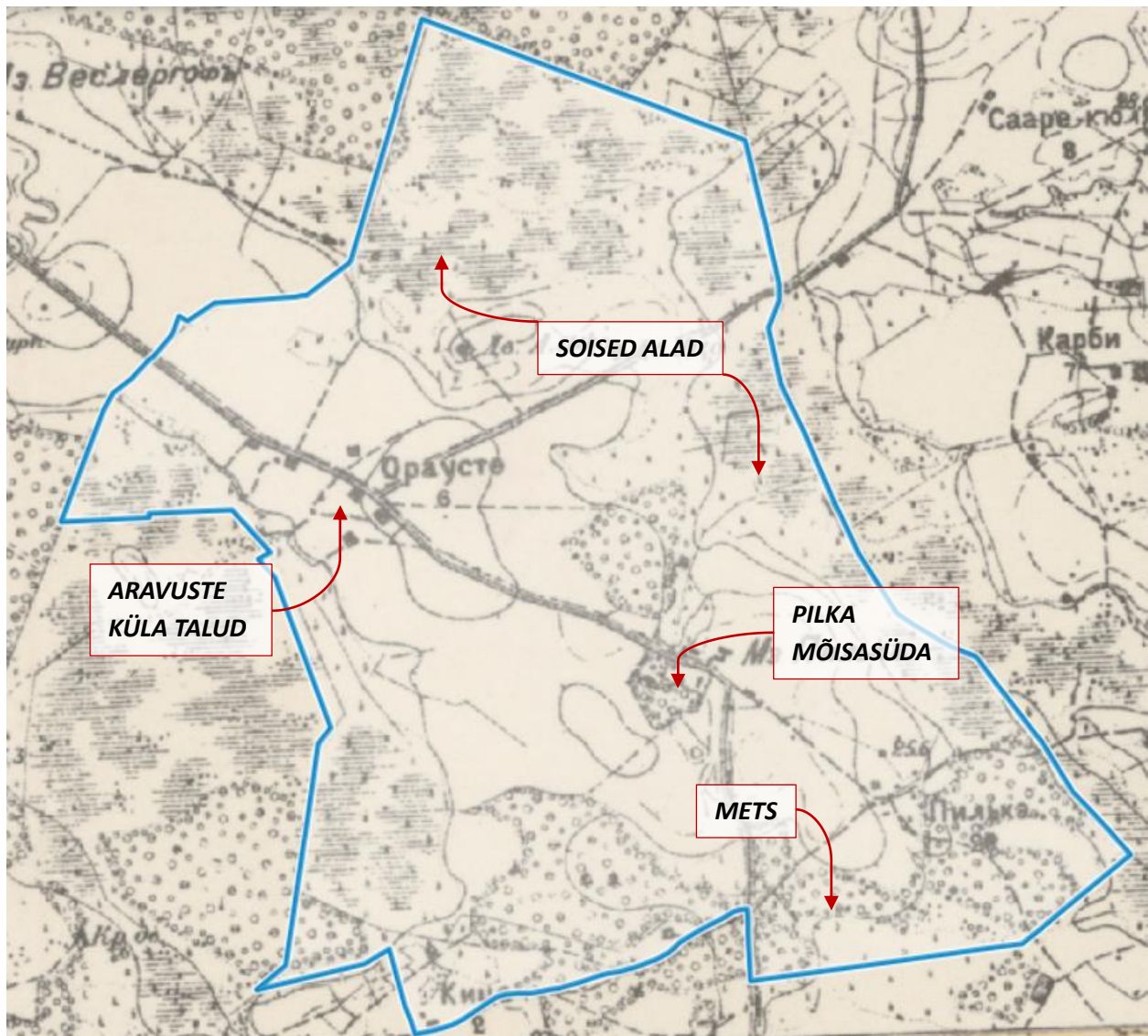

Joonis 56. Pilka mõis ja selle ümbrus 1684. aastal. Lisaks mõisasüdamele on näha mõisast loodes asuv ajalooline küla. Fempte deels transporterad charta öfwer tredie deelen aff Dörpts lähn. EAA.308.2.68 leht 1

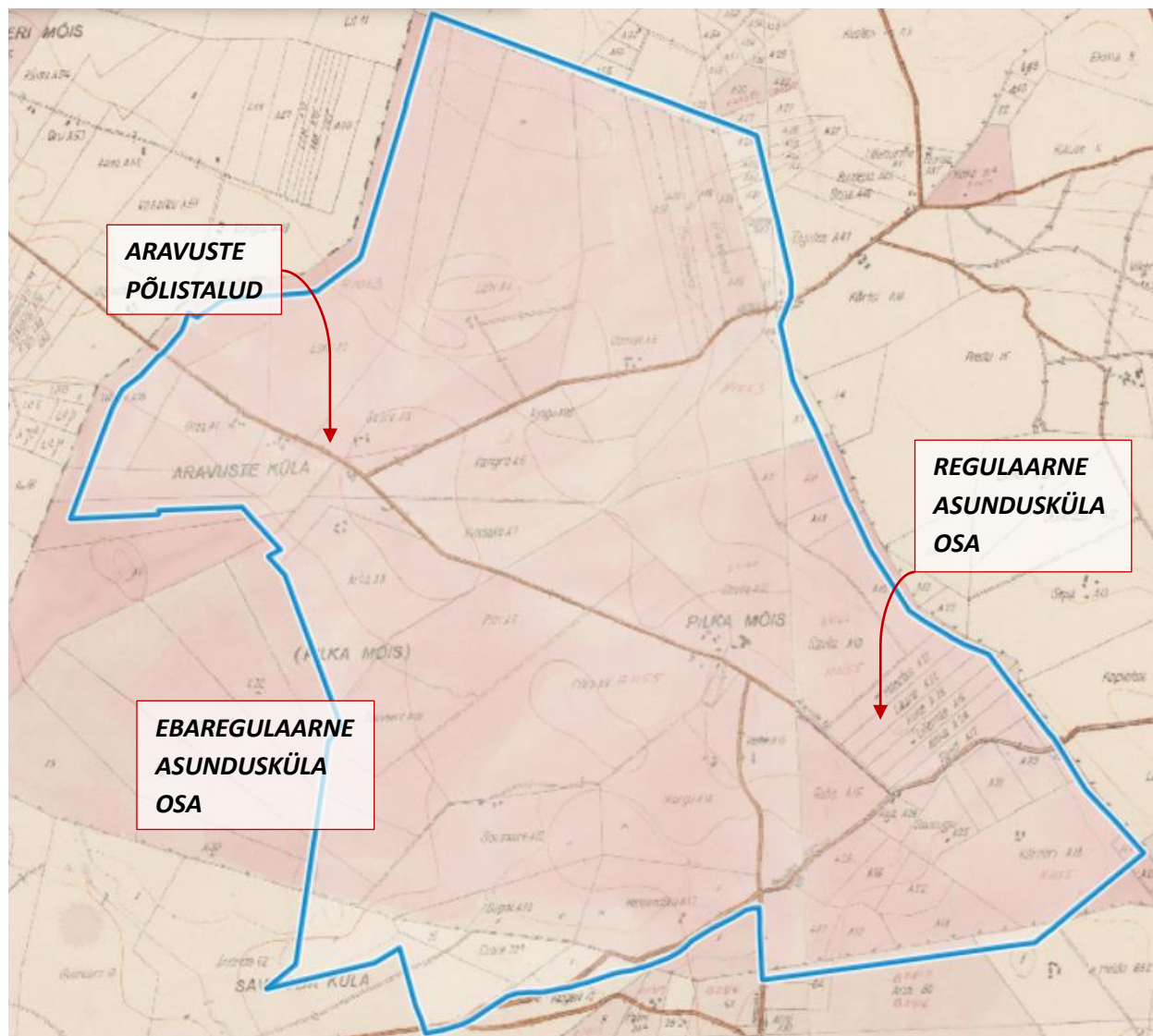

Joonis 57. Pilka mõis aastal 1815. Tegu on kruntimiseelse kaardiga, mistõttu Aravuste küla taludel puuduvad eraldiseisvad krundid ning selle asemel on igal talul kasutada mitukümmend väikest põllusilu. Kaardil on hästi näha ka Pilka mõisasüdame hoonestus ning mõisa kultuurmaa jaotus kõlvikuteks.

[Karte des Gutes Pilken]. EAA.1442.1.326 leht 1

Joonis 58. Pilka küla 1900. aastal. Aravuste külas on talusid jäänud oluliselt vähemaks. Pilka mõisasüda on säilinud endises asukohas. Kaardil on hästi vaadeldavad küla põhja-, edela- ja idaosasse jäävad soisemad alad, samuti küla lõunapiiril paiknevad metsad. Kaheverstane kaart, 1904. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

Joonis 59. Pilka küla 1939. aastal. Aravuste küla talud on võrreldes 1900. aastaga säilinud endistes asukohtades, samuti on kaardil näha nende äärmiselt ebakorrapärase kujuga krundid, mis on tüüpilised vanale tiheda külatuumikuga põliskülale. Pilka mõisa ümber on loodud rohkelt uusi asundustalusid. Mõisasüdamest kagus on asundustalud paigutatud kitsastele ja regulaarsetele kruntidele, samas kui teistes piirkondades on asunduskrundid ebaregulaarsemad ja oluliselt suuremad. Külas on vaadeldavad ka mitmete talude lahusmaatükid. Skeemiline katastrikaart 1931-1944. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

3.9.2 Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur

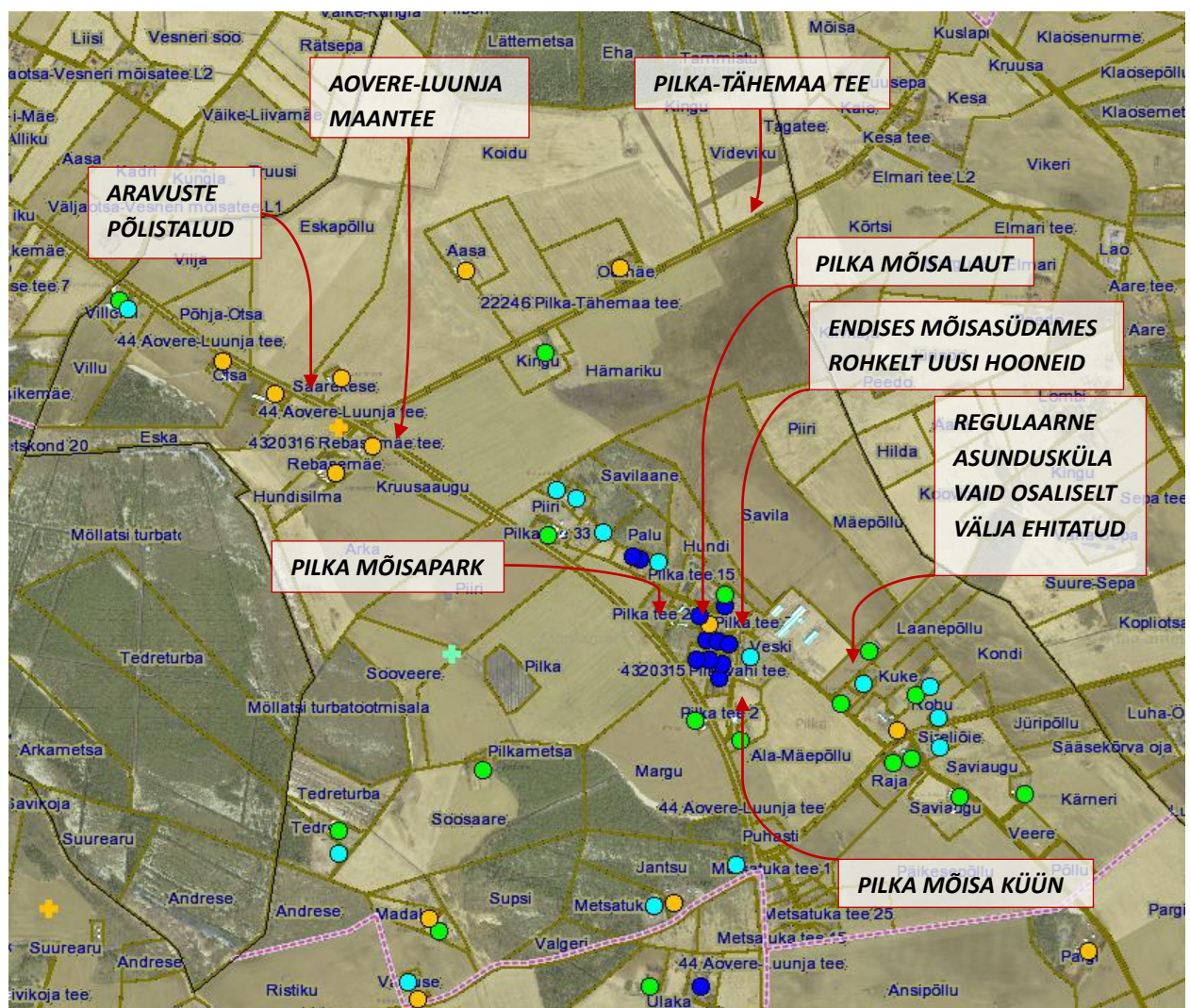
Pilka küla on moodustunud Aravuste põlise taluküla ja endise Pilka mõisa maadest, kuhu rajati I vabariigi perioodil asundus. Kuna Pilka mõisasüdame ajalooline hoonestus on valdavalt hävinud, on tsariaegne kihistus vaadeldav endise Aravuste küla talusüdamest. Asundusaegsed talud paiknevad ebaregulaarse muustrina nii mõisasüdames kui seda ümbritseval kultuurmaal ning nõukogude perioodil ja pärast taasiseseisvumist on mõisasüdamesse rajatud mitmeid uusi elamuid, sh ka mõningaid kortermaju.

Ajaloolise mõisasüdame sees ja ümbruses on kunagine plaanistruktuur oluliselt muutunud. Asundusperioodil planeeriti mõisasüdamest kagusse regulaarsete piklike ca 4-5 ha suuruste põhikruntidega asundustalud, millele olid kaugemal eraldatud täiendavad lahustükid. Kuna kõiki kavandatud talusid ei ehitatud aga välja ning tänaseks on krunte jagatud ning nende vahele ehitatud uusi elamuid, ei ole nimetatud külaosas tajutav algselt kavandatud regulaarne struktuur.

Väljapool mõisasüdant, sh ka ajaloolises Aravuste külas on küla plaanstruktuuris paljud vanad krundipiirid osaliselt säilinud, ent Aovere-Luunja tee uus koridor ning selle talumaadest väljamõõtmine, on maakasutusloogikat oluliselt muutnud ning taluõued nende ajaloolistest põldudest mõtteliselt ja füüsiliselt eraldanud.

Pilka küla on ajalooliselt olnud seotud paari põhilise teega, mis moodustasid kogu külaasustuse selgroo. Kõige olulisem neist on Aovere-Luunja maantee, ent kuigi tee põhimõtteline koridor on säilinud, on maanteed nõukogude perioodil oluliselt õgvendatud ning kunagine põhitrajektor läbi mõisasüdame on jäänud väikeseks kõrvalteeks. Küla teine vana teekoridor, Pilka-Tähema tee on säilinud oma algupärasel asukohas.

Pilka külas ei asu riiklikke kultuurimälestisi, ent pärandkultuuriobjektidena on küla territooriumil välja toodud Pilka mõisapark, Pilka mõisa laut ja Pilka mõisa küün

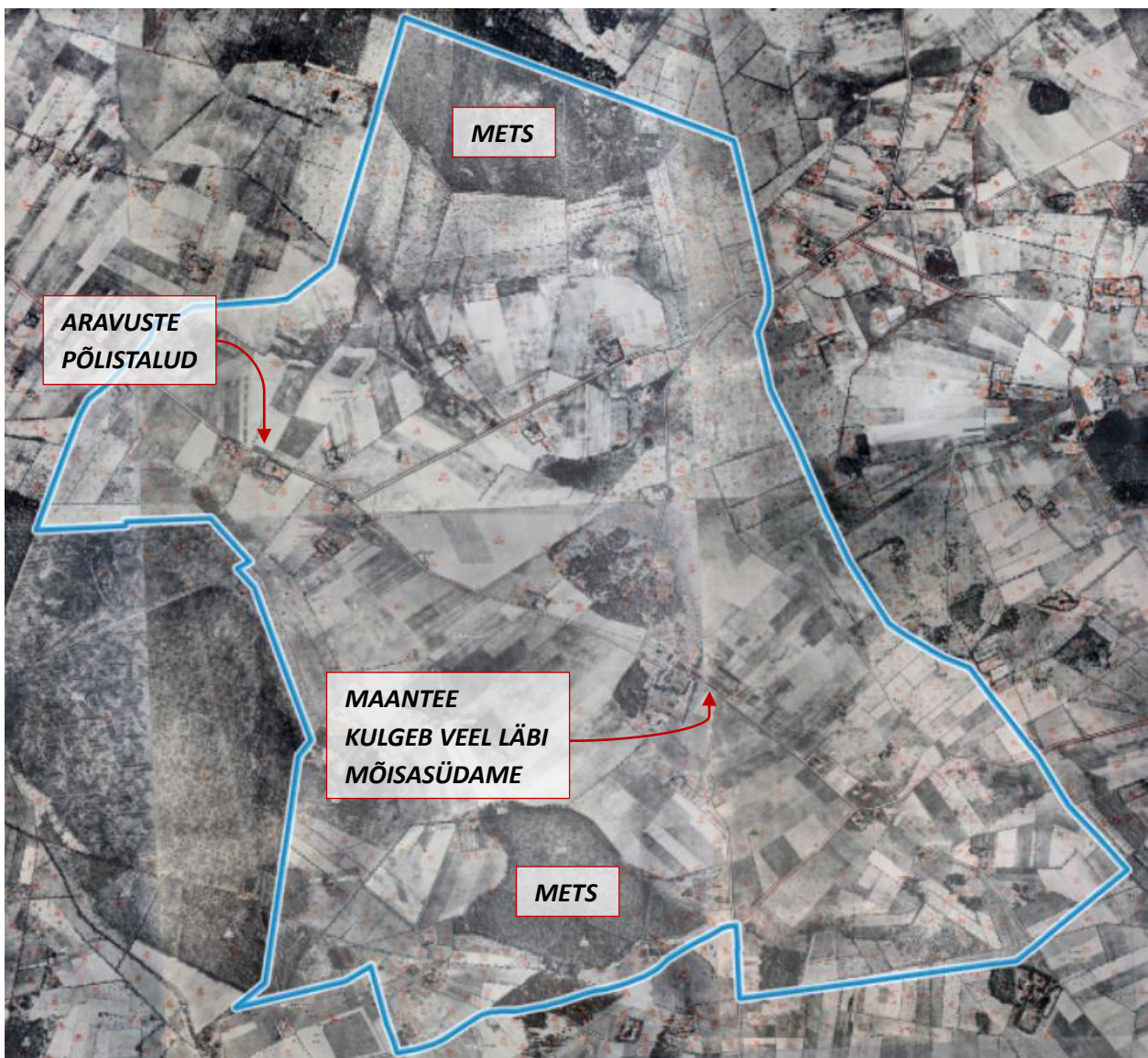
Joonis 60. Pilka küla asustuse kujunemine ja pärandkultuuriobjektid. Aovere-Luunja maanteed on õgvendatud nii, et see ei läbi enam Pilka keskust. Täiendavalt on endise mõisasüdame asukohta kerkinud mitmeid uusi elamuid. Näha on ka, et mitte kõiki 1939. aasta kaardile märgitud asundustalusid ei ehitatud välja. Eriti selgelt tuleb see välja regulaarse asundusküla juures, mille õued ei moodusta maastikus selget äratuntavat mustrit. Oranži täpiga on tähistatud tsariaegsed ja roheline täpiga asundusaegsed talukohad, tumesinise täpiga NSVL-perioodil ning helesinise täpiga pärast taasiseseisvumist püstitatud hooned. Oranži ristiga on tähistatud tsariaegsed talukohad, mis on hävinud pärast I Eesti Vabariigi perioodi. Aluskaardina on kasutatud Maa-ameti ortofotot ja katastrikaarti, 2022

3.9.3 Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused

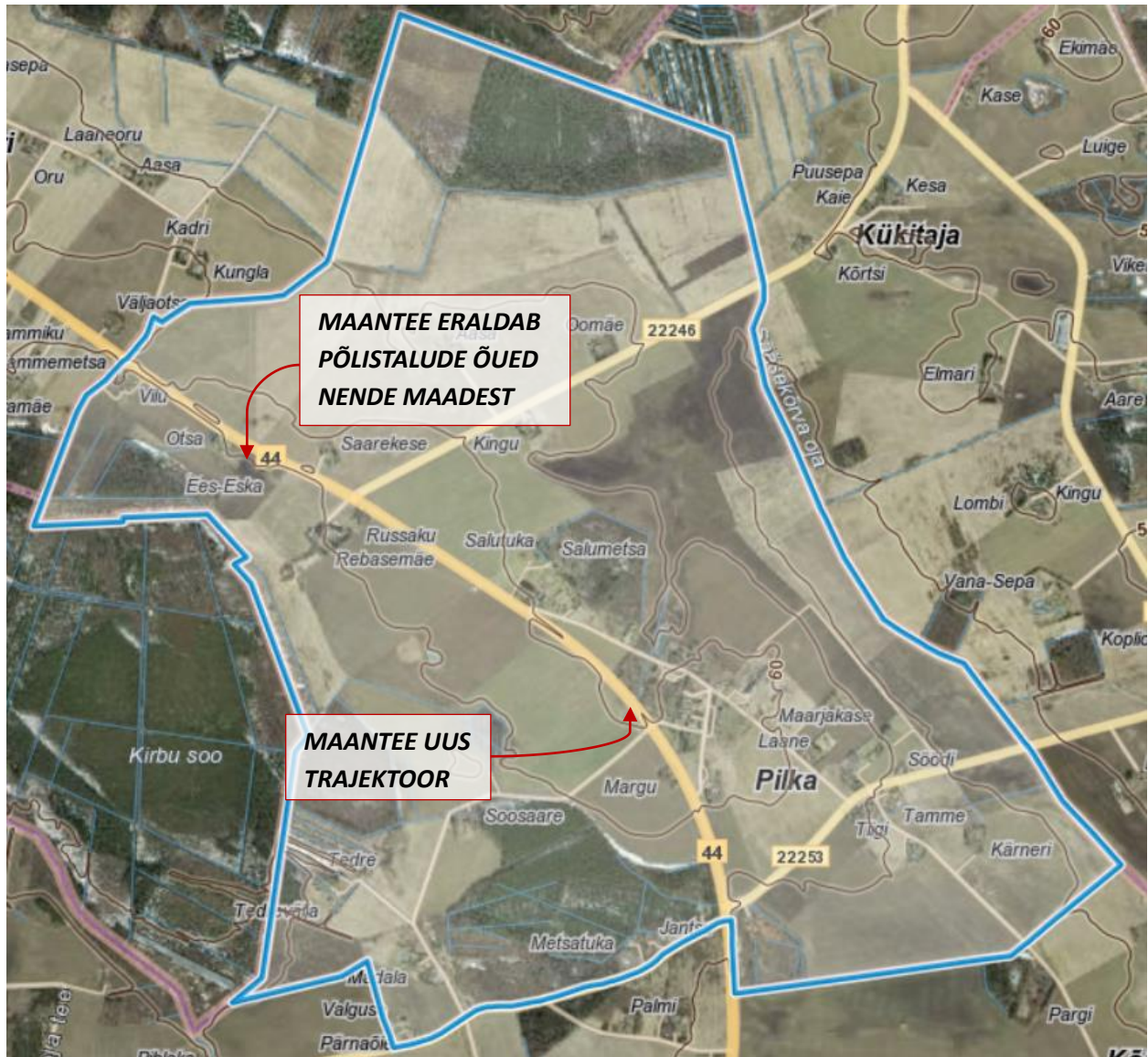
Pilka küla reljeef on üldiselt tasane, ent eristuvad veidi kõrgem piirkond Pilka mõisasüdame ja Aravuste küla ümber ning madalamad alad küla põhja-, edela- ja idaosas. Just küla edela- ja põhjaosasse jäävad ka ajaloolised suletud alad, kus kõige varem on soised piirkonnad ja vanad karjamaad metsa kasvanud. Küla ülejäänud maastik on olnud avatud kultuurmaa, mille keskel on eristunud ajalooline mõisasüdan ümbritsenud pargiala.

Võrreldes 1950. aastate olukorraga on küla avatud-suletud alade osakaal püsinud praktiliselt muutumatuna. Suuremateks maastikulisteks muutusteks on Aovere-Luunja maantee uue õgvendatud teekoridori rajamine, samuti Pilka mõisasüdame ümbruses hoonestatud ala laienemine.

Küla lääneosas asuvad mõningad kaitsealuste liikide elupaigad. Teisi olulisi looduskaitsealuseid üksikobjekte või kaitsealasid küla territooriumile ei jää.

Joonis 61. Pilka küla 1950. aasta fotokaardil. Karjamaad ja soised alad küla põhja- ja edelaosas on suures osas kas kasvanud metsa või on sinna rajatud kuivenduskraavid. Maastikus eristuvad veel ka mõisasüdame ümber jäävad pargialad. Ülejäänud osas on külas domineerivaks väga avatud ning mosaiikne kultuurmaastik. NSVLi fotokaart 1950. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

Joonis 62. Pilka küla kõrgusinfo ja maastikustruktuur. Kuivõrd Aovere-Luunja maantee on muutunud oluliselt suuremaks ja tihedama liiklussagedusega teeks, mis Aravuste põlisküla õued ajaloolistest põllumaadest eraldab, on sealne ajalooline külamiljöö kadunud. Mõisasüdame ümber on hoonestatud ala laienenud. Muus osas on säilinud 1950. aastateks paika loksunud avatud-suletud alade vahetorkord. Maa-ameti kaardiserver, 2022

3.9.4 Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest

Pilka mõisasüda kui erinevate ajastute kihistustega kompaktne asum: Pilka vana mõisasüda toimib tänapäeval aedlinliku tiheasustusalana, kus on esindatud erinevate ajalooperioodide kihistused. Kuigi asustusaloolise pärandi mõttes ei ole tegu autentselt tajutava ruumiga, on Pilka keskusest kujunenud meeldivalt kompaktne väikeasula.

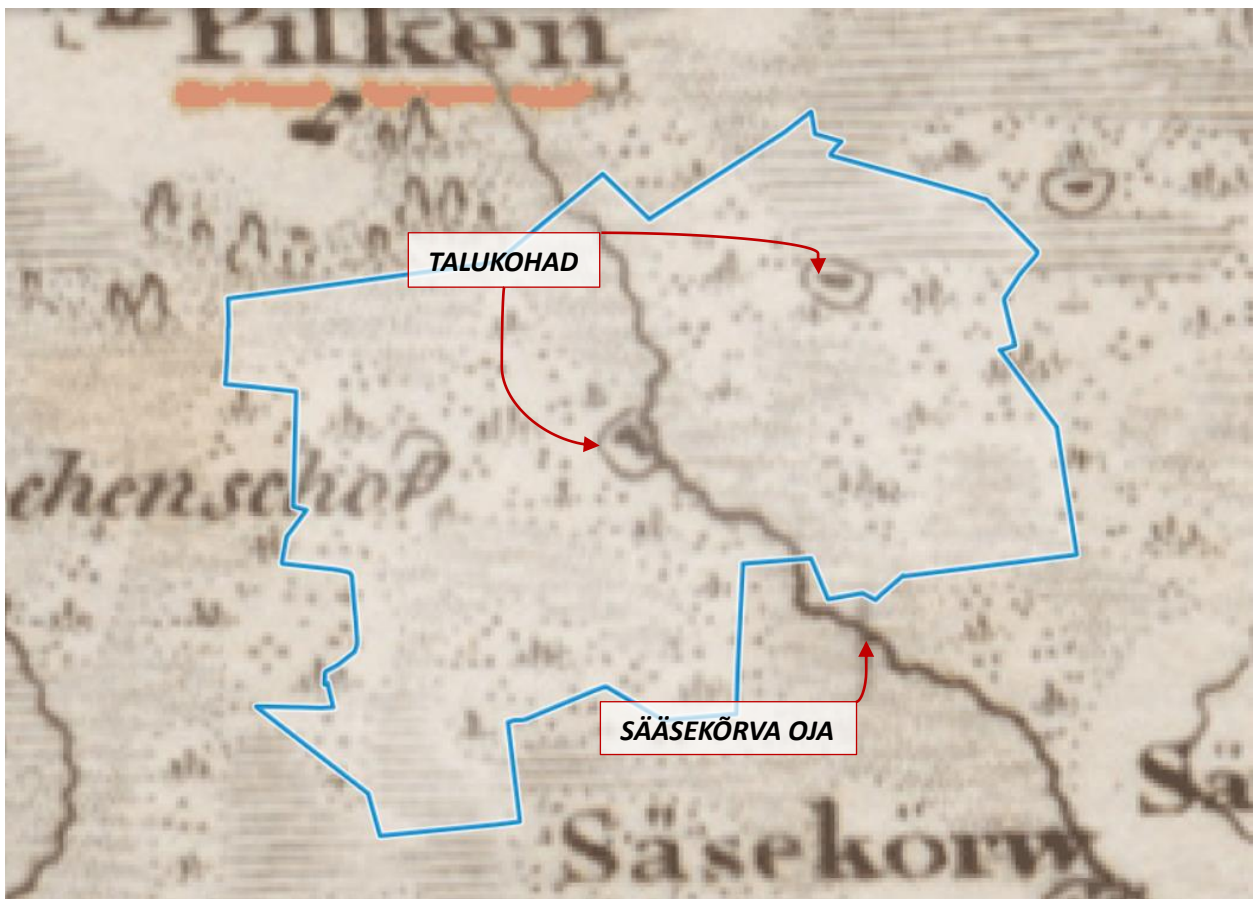
Aravuste põlisküla: Pilka küla territooriumile jääb ajalooline, juba rootsiaegsel kaardil vaadeldav Aravuste põlisküla tuumik. Küla taluõued on tänaseks ka suures osas säilinud samas struktuuris nagu aastal 1900, ent kahjuks ei ole kunagine ajalooline miljöö enam autentselt tajutav, sest küla läbiv Aovere-Luunja maantee mõjub maastikus olulise barjäärina. Sellegipoolest väärrib küla pikk ajalugu kohalike inimeste seas paremat teadvustamist identiteediväärtusena.

3.10 KÕIVU KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS

3.10.1 Ülevaade

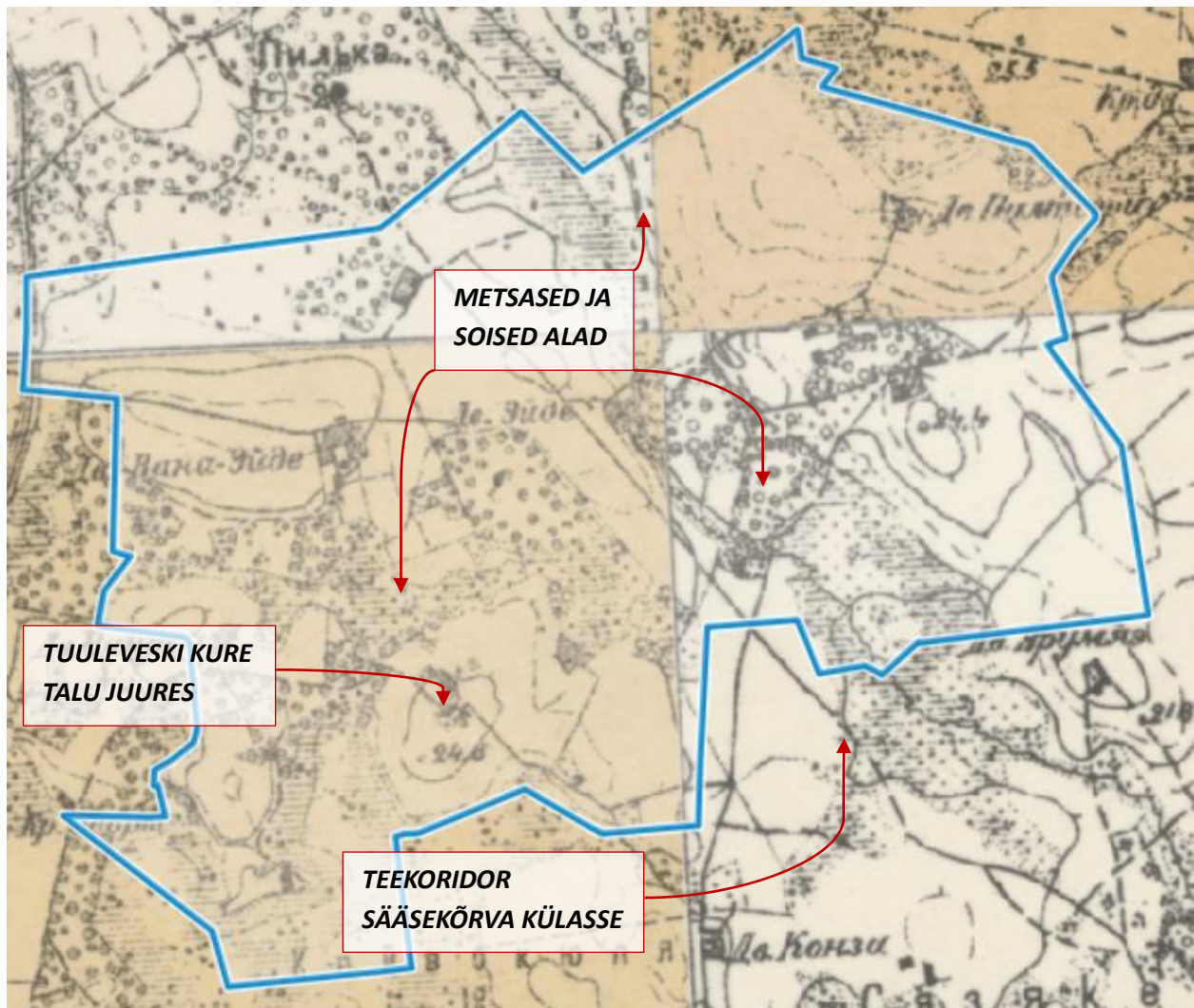
Kõivu küla on hilisest tsaariajast pärit Luunja mõisa alla kuulunud hajaküla, mida on eraldiseisva külanimena esmamainitud alles 1900. aastal Кейвокуля nimekujul. Tõenäoliselt on ka valdav osa küla taludest pärit 19. sajandi lõpust, 20. sajandi algusest, sest varasema perioodi kaardil (vt joonis 63) on külasse märgitud vaid kaks talukohta.

Kuivõrd küla territooriumil on alati paiknenud üsna suured metsased ja soised alad ning sinna ei ole jäänud ühtegi olulist ajaloolist keskust ega märkimisväärset maanteekoridori, on Kõivu küla aga pääsenud hilisematest oluliselt maastikku muutvatest ümberkorraldustest, mistõttu küla on saanud säilida küllalt autentsel kujul.

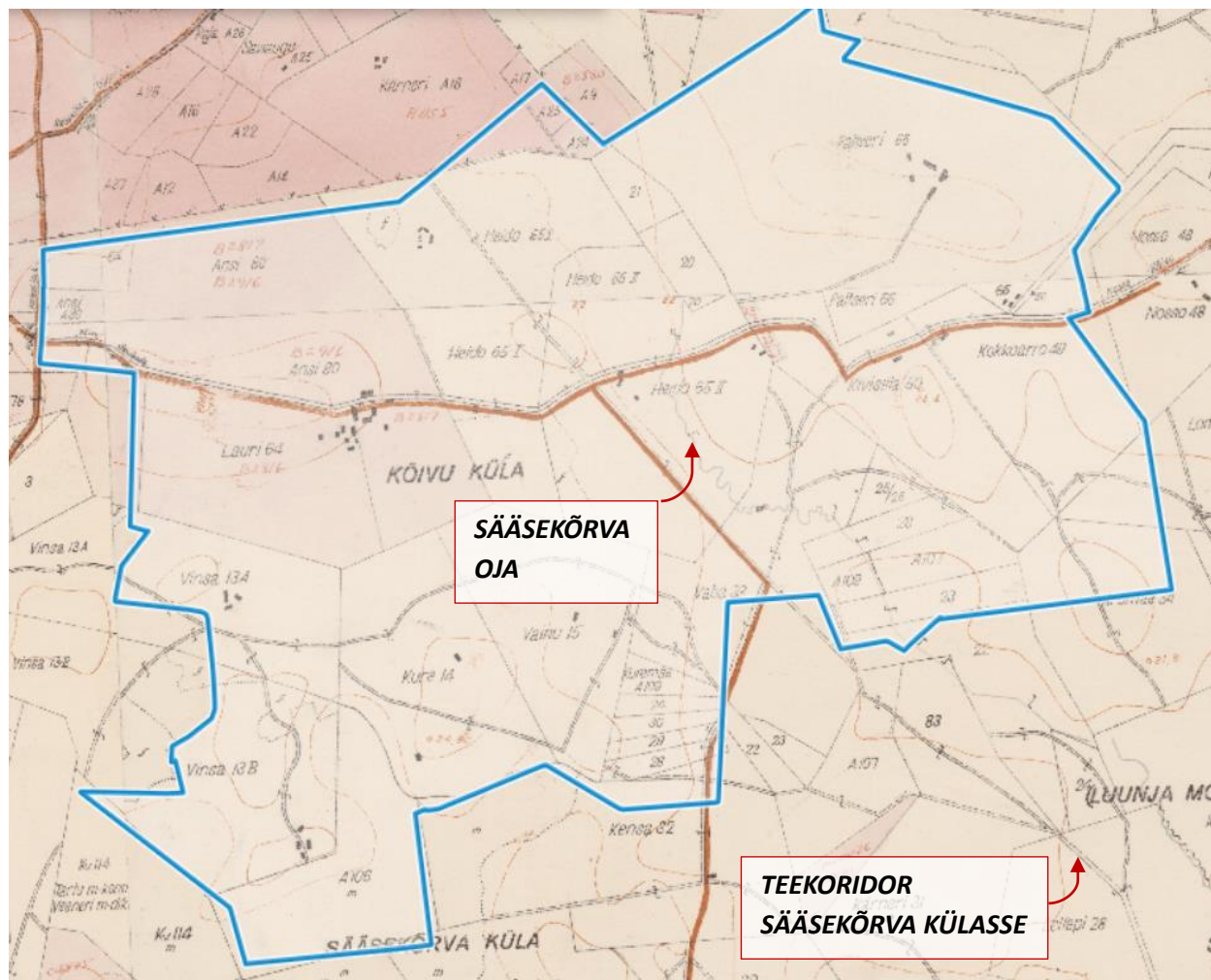
Joonis 63. Kõivu küla 1839. aastal Rückeri Liivimaa kaardil. Täna küla territooriumile on tähistatud vaid kaks talukohta (tõenäoliselt hilisema nimetusega Eide ja Paltseri) ning looklev Sääsekõrva oja.

Rückeri Liivimaa kaart 1839. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

Joonis 64. Kõivu küla 1904. aastal. Näha on nii hajatalude õuede paiknemine kui külas asuvad üsna suured metsad ning soised alad. Külasse on märgitud mitmeid teekoridore, mis valdavalt kulgevad üht- või teistpidi risti läbi küla. Kure talu juurde on kaardil märgitud tuuleveski asukoht.

Kaheverstane kaart, 1904. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

Joonis 65. Kõivu küla 1939. aastal. Hästi on näha suured, ebakorrapärase paigutusega krundid, kusjuures tsaari- ja asundusaegsed krundid ei ole plaanistruktuuriliselt teineteisest eristatavad.

Skeemiline katastrikaart 1931-1944. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

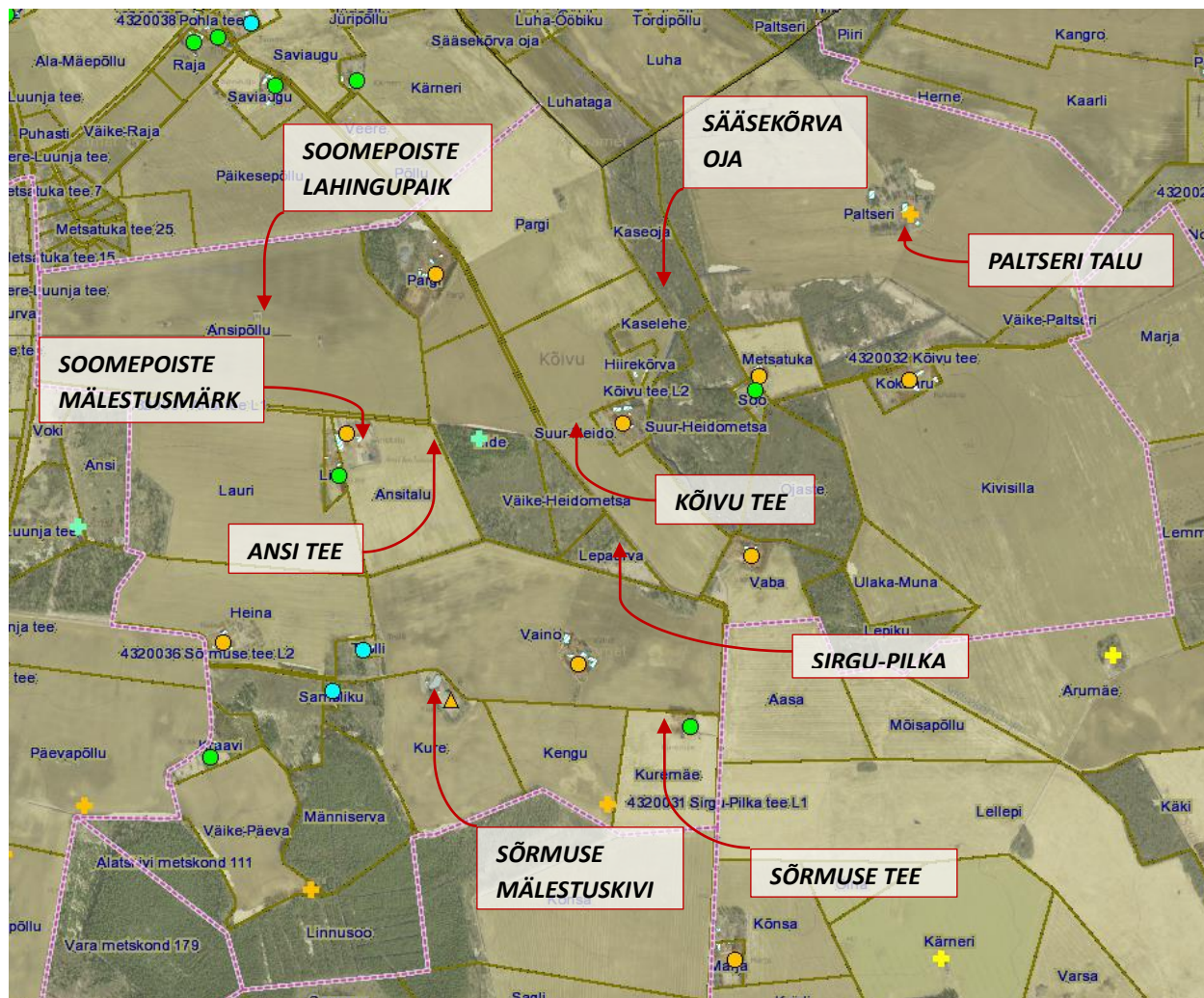
3.10.2 Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur

Kõivu külas on valdavaks tsaariaegne asustus ning hilisematel perioodidel on külasse lisandunud üksikud uued majapidamised. Tsaariajal on külas olnud paarteist hajusalt paigutatud talukohta, mille õued on asunud üksteisest ca 400...700 m kaugusel. Iga talu maad on koondunud valdavalt suhteliselt kompaktselt ümber õue. Asundusperioodil on külasse rajatud vaid mõned uued talukohad, millest osad järgivad küla üldist ebaregulaarset ja hajusat paigutust, ent teised on paigutatud otse vana põlistalu õue kõrvale.

Plaanistruktuuri mõttes on tänastes krundipiirides üsna suures osas aimata kunagisi ajaloolisi struktuure. Kuigi hajatalude krunte on osaliselt ka tükeldatud, on vanadel taludel siiski säilinud õue ümber üsna palju maad, mis eristab Kõivu küla paljudest teistest tüüpilisest olukordadest, kus taluõued on ülejäänud maadest täielikult välja lõigatud.

Küla teedevõrk ei ole kunagi olnud väga tihe ning tooni on andnud küla üht- või teistpidi risti läbivad teed. Tänapäevaks on vanadest teekoridoridest kõige autentsemana säilinud küla idast-läände läbivad Ansi tee ja looklev Kõivu tee, mille äärde jäävad mitmed ajaloolised talukohad. Põhja-lõunasuunaline Sirgu-Pilka tee on oma praeguses trajektooris suures osas pärit Nõukogude perioodist ning ka väiksemat, küla lõunaosas ida-lääne suunas kulgevat Sõrmuse teed on Nõukogude ajal pikendatud.

Kõivu külas ei asu riiklikke kultuurimälestisi, ent pärandkultuuriobjektidena on küla territooriumil välja toodud soomepoiste lahingupaik, soomepoiste mälestusmärk, viiulikunstnik Julius-Eduard Sõrmuse mälestuskivi ning Paltseri talukoht, kus asusid kuni 1958. aastani "Emajõe" sidejaoskond, raamatukogu ja külanõukogu.

Joonis 66. Kõivu küla asustuse kujunemine ja pärandkultuuriobjektid. Küla ajaloolistest kihistustest domineerivad tsaariaegsed talud, millest enamik on tänaseni säilinud. Asundusaegsed ja ka hilisemad lisandused jälgivad valdavalt küla üldist hajusat iseloomu. Oranži täpiga on tähistatud tsaariaegsed ja roheline täpiga asundusaegsed talukohad, helesinine täpiga pärast taasiseseisvumist püstitatud hooned. Oranži ristiga on tähistatud tsaariaegsed talukohad, mis on hävinud pärast I Eesti Vabariigi perioodi ning helerohelise ristiga asundusaegsed talukohad, mis on hävinud pärast I Vabariigi perioodi. Oranži kolmnurgaga on tähistatud tsaariaegsed talukohad, mis on vahepeal olnud kadunud, ent tänaseks taastatud.

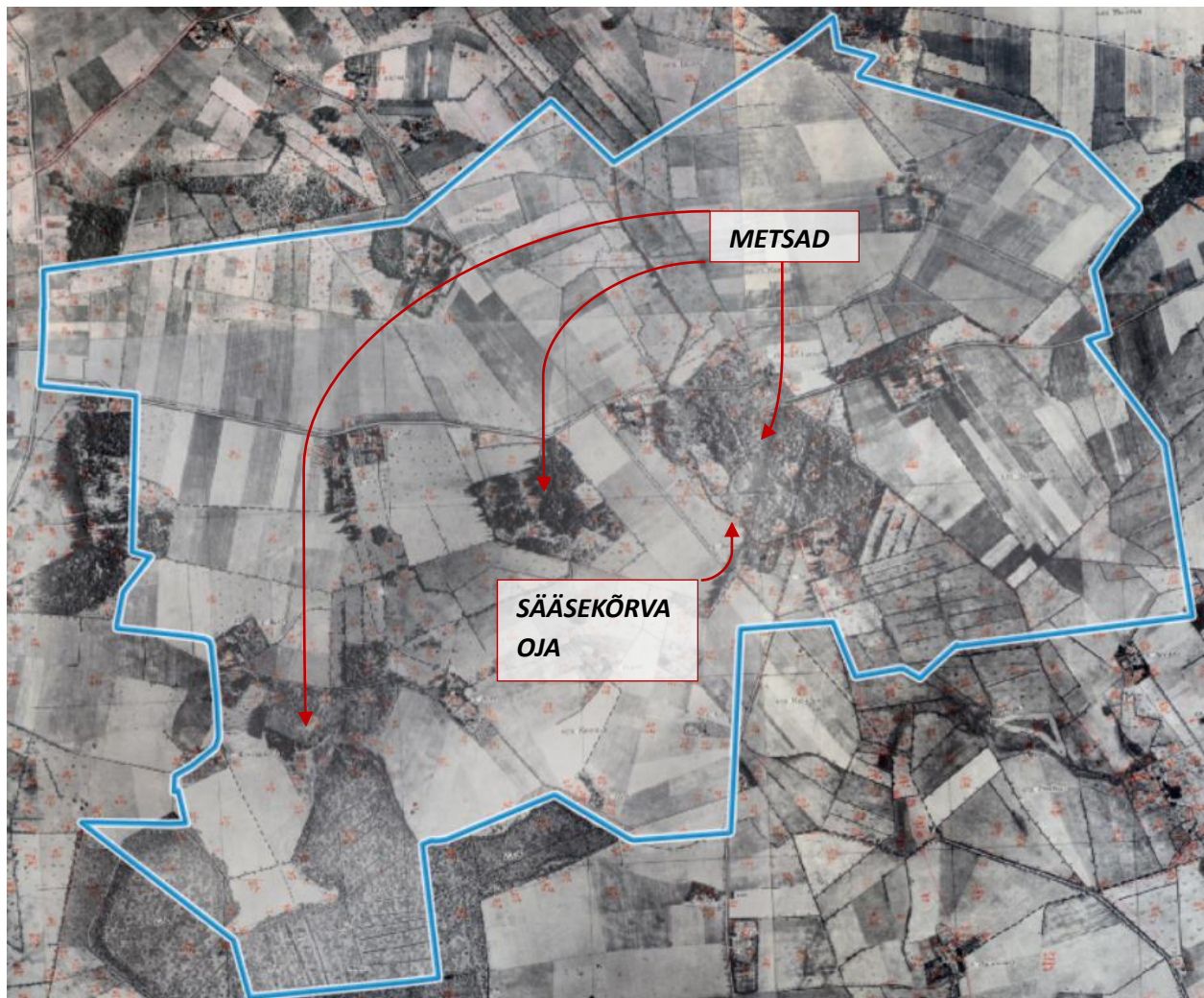
Aluskaardina on kasutatud Maa-ameti ortofotot ja katastrikaarti, 2022

3.10.3 Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused

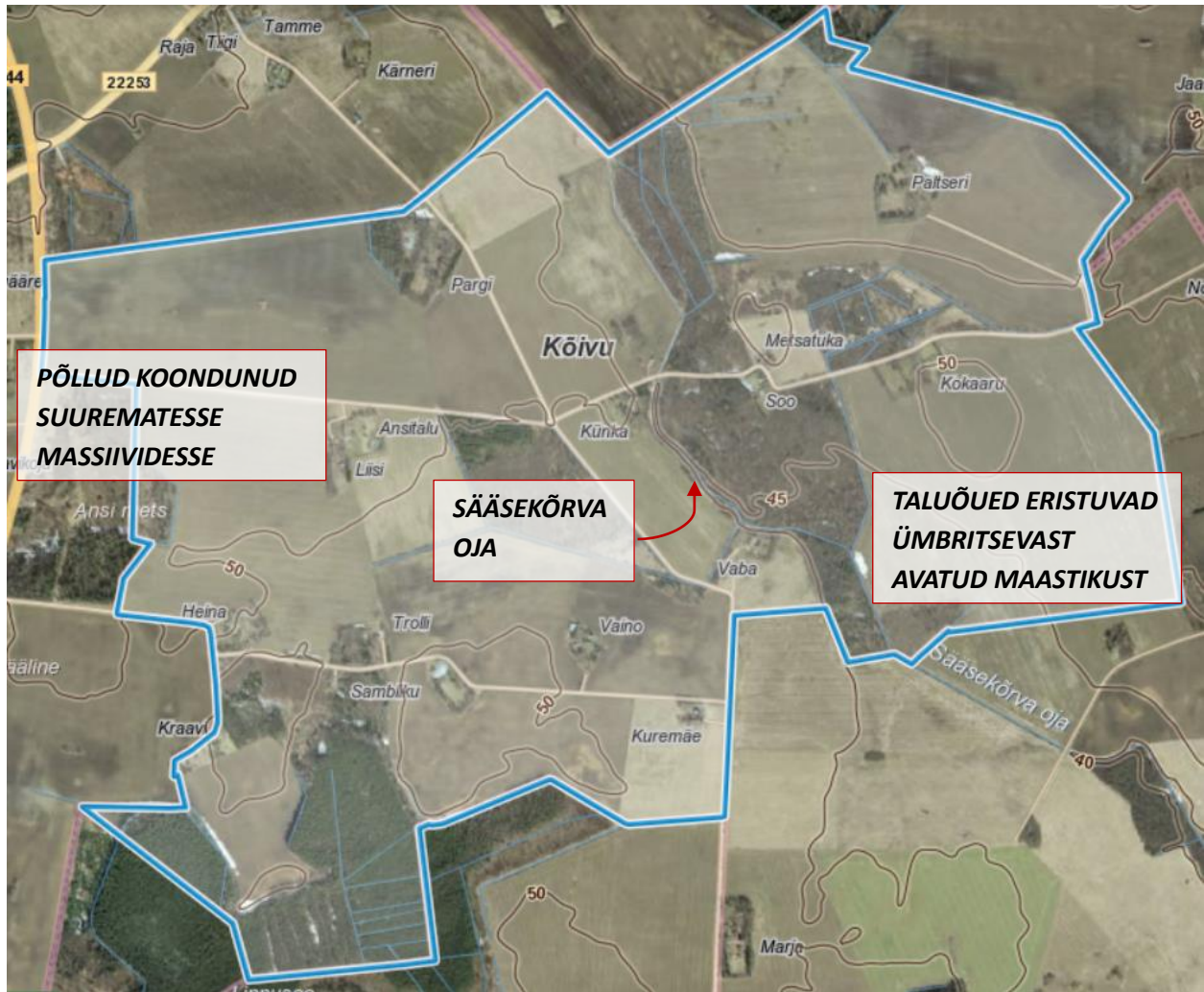
Kõivu küla on ühetasase reljeefiga. Kõige madalamad alad jäävad küla keskosast läbi voolava Sääsekõrva oja kallastele, ent ka küla edelanurk on pigem madal ja vesine. Küla maastikulises miljöös on suured metsased alad olulist rolli mänginud juba tsaariajast saadik, kuigi võrreldes verstakaardiga on 1950. aastateks mõningad endised heina-karjamaad võsastunud ning osad endised puistud vastupidiselt hoopis üles haritud. Suurem uus metsamassiiv on 1950. aastateks kujunenud üla edelaosasse, kus endine soine ala on kasvanud metsa.

Tänapäevaks on 1950. aastateks (vt joonis 67) välja kujunenud avatud-suletud alade vaheline laias laastus püsinud muutumatuna. Ainsaks erandiks on Sääsekõrva oja kallaste täiendav võsastumine ja metsa kasvamine. Avatud põllumajandusmaa on tänaseks koondunud küll suurtesse ühetaoliselt haritavatesse massiividesse, ent kuivõrd krundipiirides on säilinud ajalooline maade jaotus, võimaldavad erinevad põllutükid siiski osaliselt jälgida talumaade paiknemist.

Külas asuvad mõningad kaitsealuste liikide elupaigad. Teisi olulisi looduskaitsealuseid üksikobjekte või kaitsealasid küla territooriumile ei jää.

Joonis 67. Kõivu küla 1950. aasta fotokaardil. Küla keskosas, Sääsekõrva oja kallastel ning küla edelaosas on säilinud olulised metsamassiivid. Maastikus eristuvad kõrghaljastusega taluõued ning neid ümbritsevad mosaiiksed põllumajanduskõlvikud. NSVLi fotokaart 1950. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

Joonis 68. Kõivu küla kõrgusinfo ja maastikustruktuur. Hästi on vaadeldavad küla keskosasse jäävad madalamad, soised ja metsased alad Sääsekõrva oja kallastel. Samuti on kaardil näha küla edelaosa kuivenduskraavidega metsatukk. Taluõued, seejuures ka osad maha jäetud talud (nt Paltseri) on maastikus endiselt hästi loetavad. Enamike talude kunagised avatud põllukõlvikud on säilinud avatud aladena.

Maa-ameti kaardiserver, 2022

3.10.4 Kokkuvõte olemasolevatest väärtustest

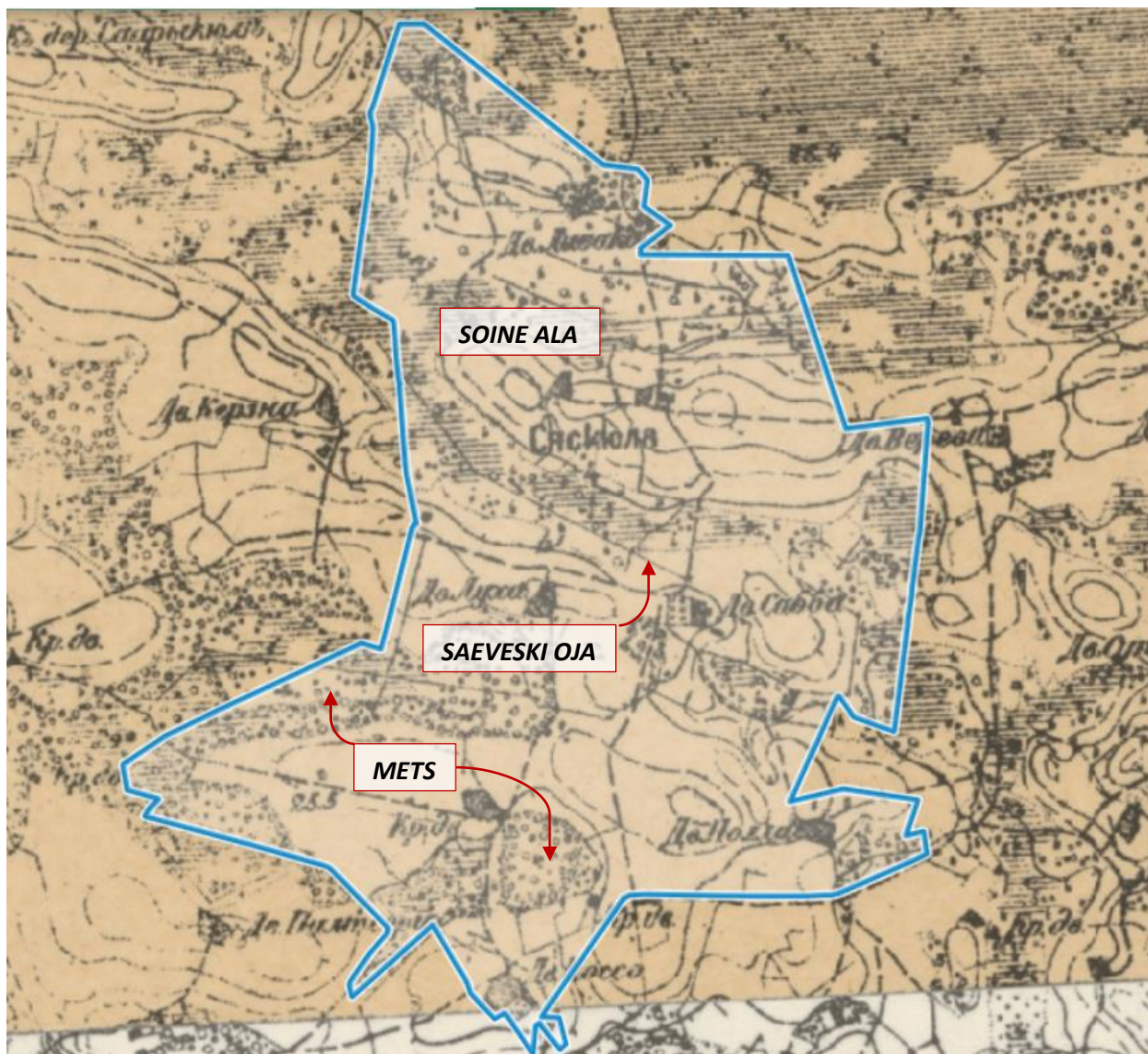
Hästi säilinud maastikustruktuuri ja taludega hajaküla: Luunja valla paljudest hajaasustusega küladest on Kõivu tsaariaegsete hajataludega küla säilinud kõige autentsemalt. Kuigi külas ei moodustu ajastuperioodile omast ja selgelt tajutavat miljöögruppi, mõjuvad maastiku avatud-suletud alade vaheldumine ning omavahel vaeteliselt seotud taluõued maaliliselt. Küla suureks väärtuseks just koha peal tajutava meeleolu mõttes tuleb ka lugeda tõsiasja, et küla ei läbi ükski suur, barjäärina toimiv maanteekoridor, mistõttu küla saab toimida ühtse hajusa ruumitervikuna.

Soomepoiste lahingupaik ja mälestusmärgid kui oluline militaar- ja kohaloo pärandi osa: Kõivu ja Pilka küla põldudel toimus II maailmasõja käigus 1944. aastal suur lahing, kus Tartu alt taanduv Soome eestlaste pataljon kandis väga suuri kaotusi. Lahingut on nimetatud eestlaste jaoks ka terve sõja üheks kõige ohvriterohkemaks. Lahingu mälestuseks on põllule püstitatud suur rauast rist ning Ansitalu õuele mälestuskivi.

3.11 SÄÄSKÜLA KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS

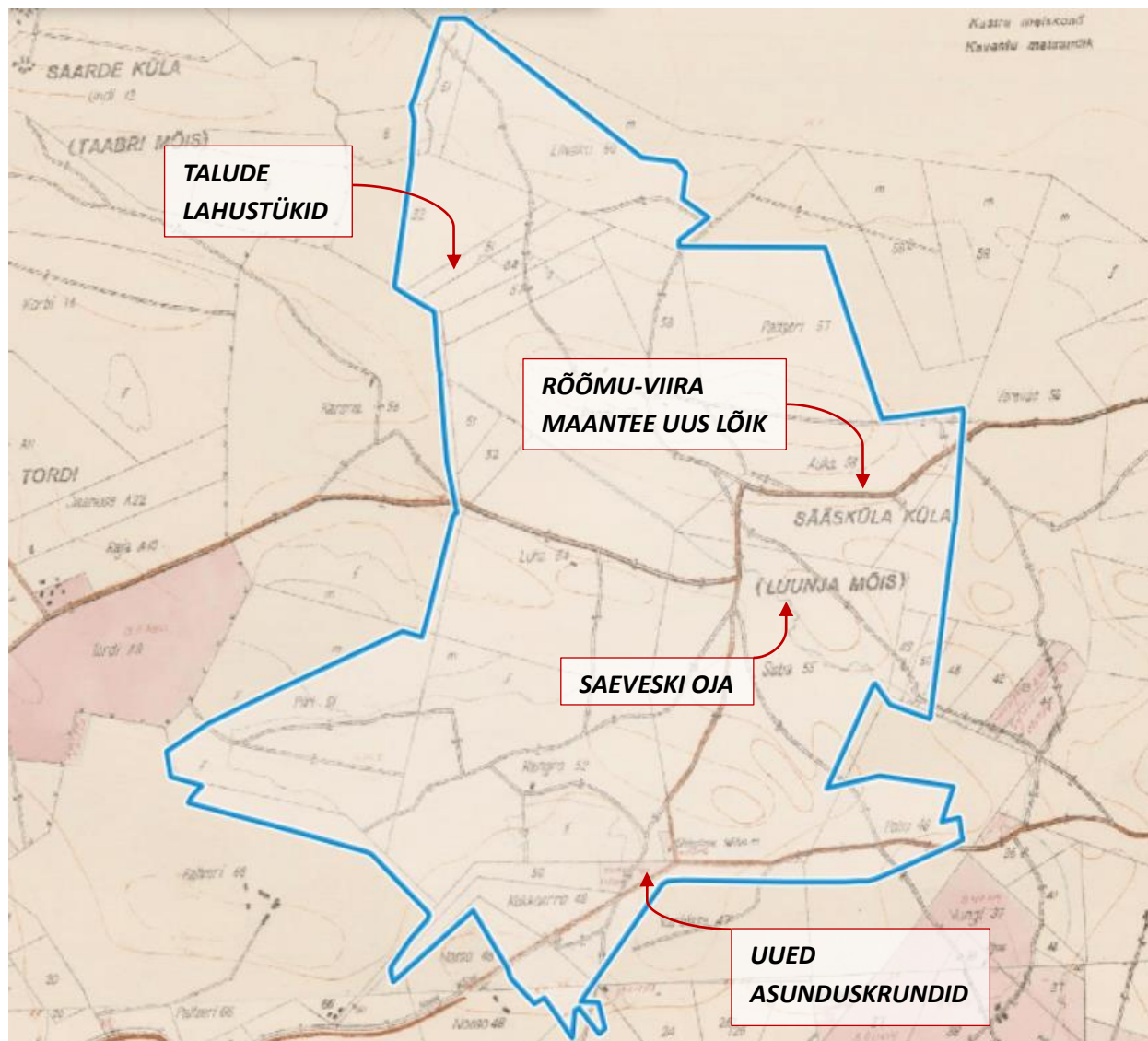
3.11.1 Ülevaade

Sääsküla, mis on ajalooliselt kuulunud Luunja mõisale, on nimekujul Saskula esmamainitud aastal 1582. Tegu on tsaariaegse hajakülaga, kuhu I Eesti Vabariigi perioodil on rajatud täiendavad asundusaegsed majapidamised. Küla jääb olulisematest keskustest ja huvipunktidest kaugemale ning piirneb põhjast ja idast suurte soiste ja metsaste aladega, mistõttu külas ei ole toimunud hilisematel perioodidel olulisi arenguid ning ajaloolised talusüdamed on säilinud küllalt autentselt oma algsetes asukohtades.

Joonis 69. Sääsküla 1900. aastal. Näha on põliste hajatalude õued ning nende vahele jäävad soised ning metsased alad. Küla taluõuede vahel kulgeb üsna palju erinevaid teid.

Kaheverstane kaart, 1904. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

Joonis 70. Sääsküla 1939. aastal. Näha on tsariaegsete põlistalude suured põhimaatükid ning nende vahele jäävad erinevatele taludele kuuluvad väiksemad lahustükid. Küla lõunaosasse on loodud mõned väikesed uued majapidamised. Kaardil kujutatud teedevõrk on tõenäoliselt osaliselt moonutatud, sest omavahel ühtivad paremini verstakaardi ja tänapäevane olukord. Oluliseks lisanduseks on siiski Rõõmu-Viira kõrvalmaantee külast itta suunduva teelõigu rajamine. Skeemiline katastrikaart 1931-1944. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

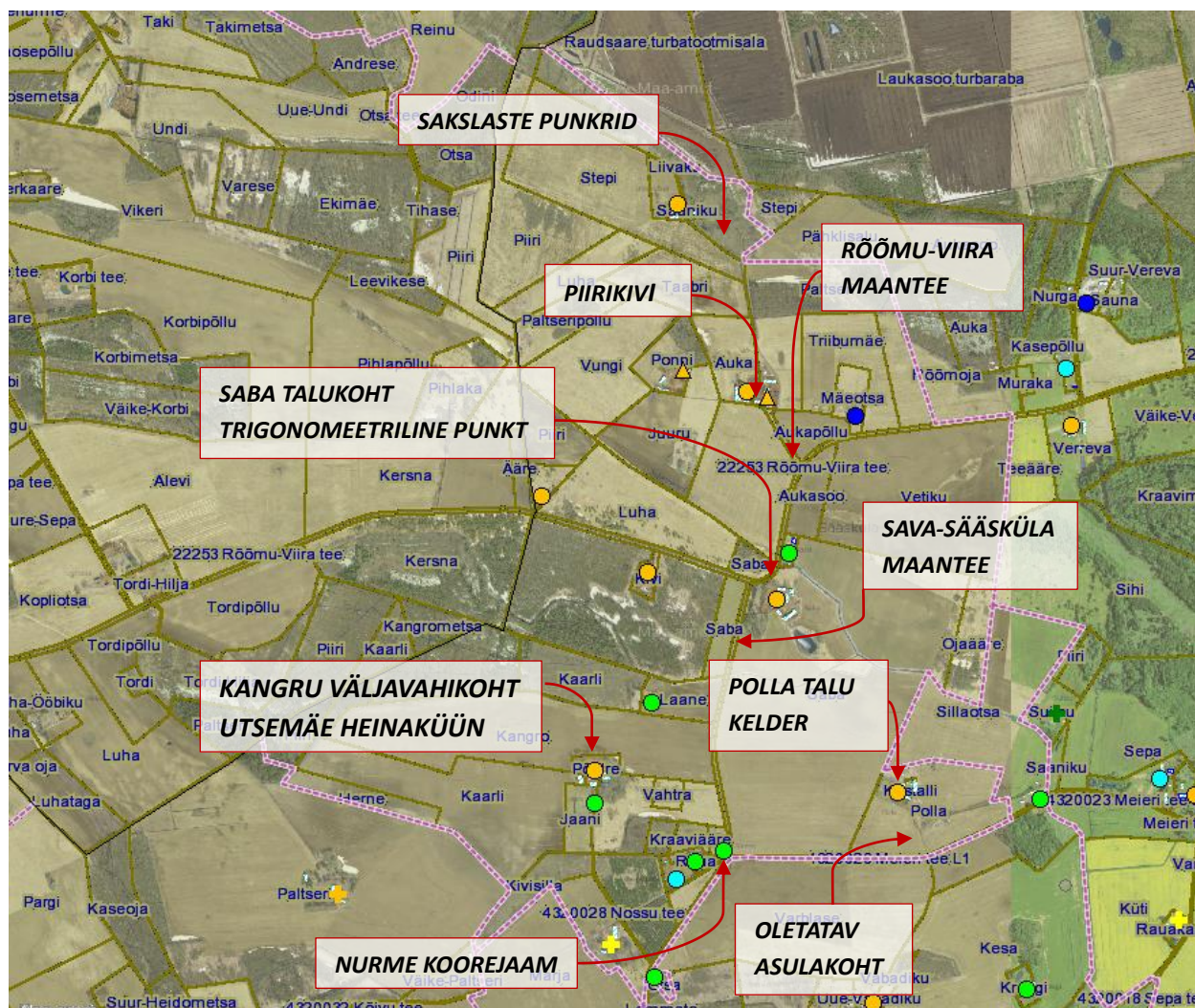
3.11.2 Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur

Sääsküla on tüüpiline tsariaegne hajaküla, mida iseloomustab taluõuede suur distants (keskmiselt enam kui 500 m) ning üksteise suhtes ebakorrapärane paigutus. Ka asundusaegsed uued talukohad ei moodusta külas selget mustrit, vaid on paigutunud olemasolevate talude vahele, omaaegset struktuuri ebakorrapäraselt tihendades.

Vanadele taludele on tüüpilised suured, ebakorrapärase kujuga põhikrundid ning kaugemal asetsevad väiksemad lahustükid. Tänapäevaks on kunagist plaanistruktuuri aga muudetud ning omaaegseid suuri krunte on väiksemaks tükeldatud. Tüüpiliselt, vaid üksikute eranditega, on ajalooline taluõu maadest eraldatud.

Küla teedevõrk on ajalooliselt olnud küllaltki tihe ning tavapärased on olnud taluõuede vahel kulgenud otseteed. Aja jooksul on küla läbivaid teid jäänud oluliselt vähemaks ning paljud teed on muutunud väiksemateks tupikuteks. Küla kaks suuremat teekoridori, Sava-Sääsküla ja Rõõmu-Viira, on valdavalt säilinud oma algsetes trajektoories, kuigi I Eesti Vabariigi perioodil on Rõõmu-Viira teele lisatud uus Sirgumetsa poole suunduv lõik, mida omakorda Nõukogude perioodil on õgvendatud.

Sääskülas ei asu riiklikke kultuurimälestisi, küll aga on seal registreeritud küllalt rikkalik pärandkultuuriobjektide nimekiri, kus on välja toodud erinevaid põliseid ja tähenduslikke talukohti või ehitisi (Saba talukoht, Kangru väljavahikoht, Utsemäe heinaküün ning Polla talu kelder, Nurme koorejaam), maastikumärke (piirikivi ja trigonomeetriline punkt), võimalik arheoloogiline kihistus (oletatav asulakoht) ning sõjapärandid (sakslaste punker).

Joonis 71. Sääsküla asustuse kujunemine ja pärandkultuuriobjektid. Ajaloolised, nii tsaari- kui asundusaegsed talukohad on üsna hästi säilinud, ent nende plaanistruktuur on aegade jooksul killustunud. Küla teedevõrk on muutunud hõredamaks ning suurenenud on tupikute osakaal. Oranži täpiga on tähistatud tsaariaegsed ja rohelse täpiga asundusaegsed talukohad, tumesinise täpiga NSVL-perioodil ning helesinise täpiga pärast taasiseseisvumist püstitatud hooned. Kollase ristiga on tähistatud tsaariaegsed talukohad, mis on hävinud pärast NSVL perioodi. Oranži kolmnurgaga on tähistatud tsaariaegsed talukohad, mis on vahepeal olnud kadunud, ent tänaseks taastatud.

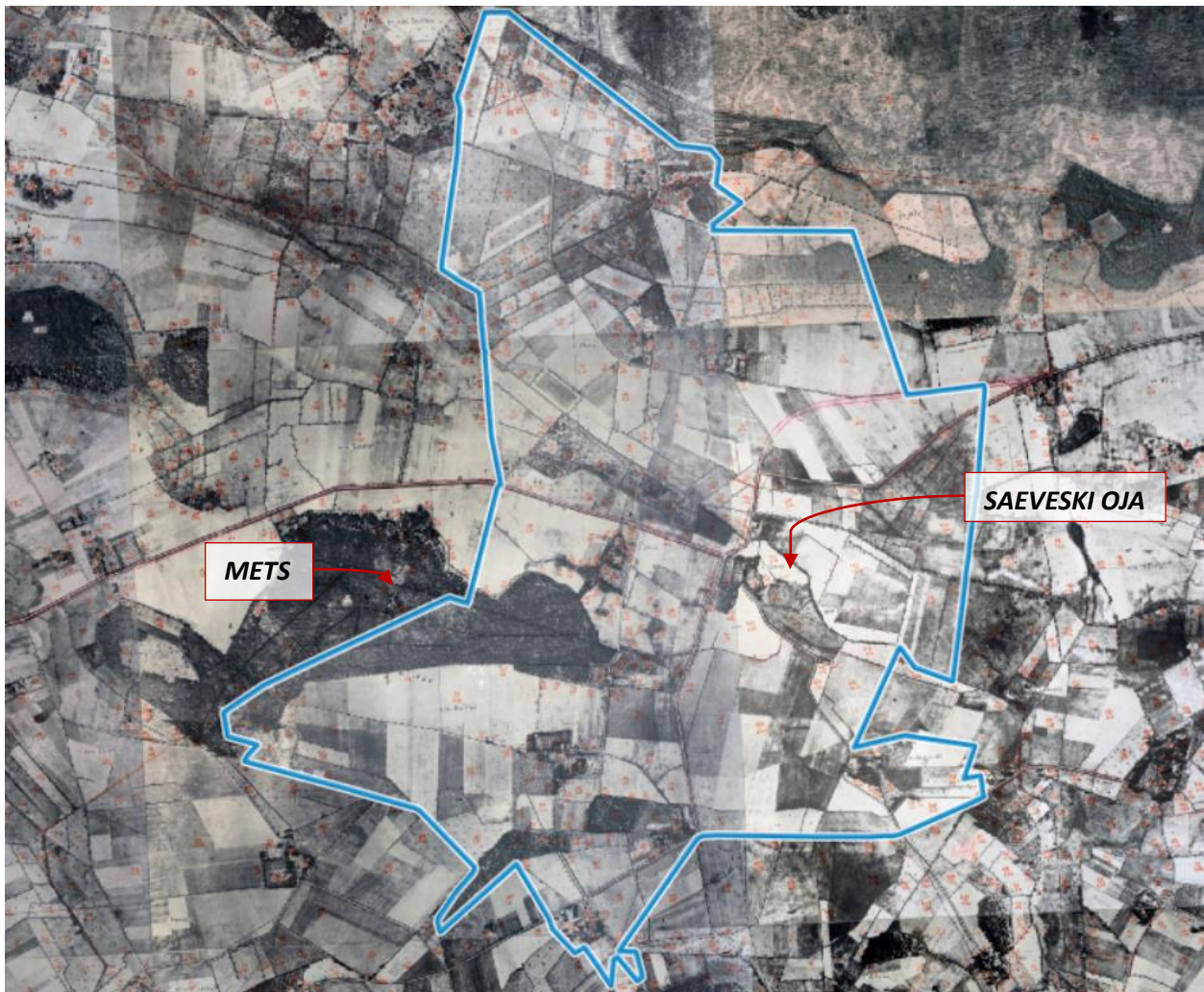
Aluskaardina on kasutatud Maa-ameti ortofotot ja katastrikaarti, 2022

3.11.3 Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused

Sääsküla kõrgemad alad jäävad küla põhjaosasse, madalamad alad aga küla keskosasse Saeveski oja kallastele. Küla kõige suurem ajalooline metsamassiiv, mis on vaadeldav juba tsaariaegsel verstakaardil, paikneb küla lääneosas, Sääsküla ja Kükitaja küla piiril. Võrreldes 1950. aastatega on metsane ala laienuud ning seetõttu on talude vaatelise seotus osaliselt kadunud.

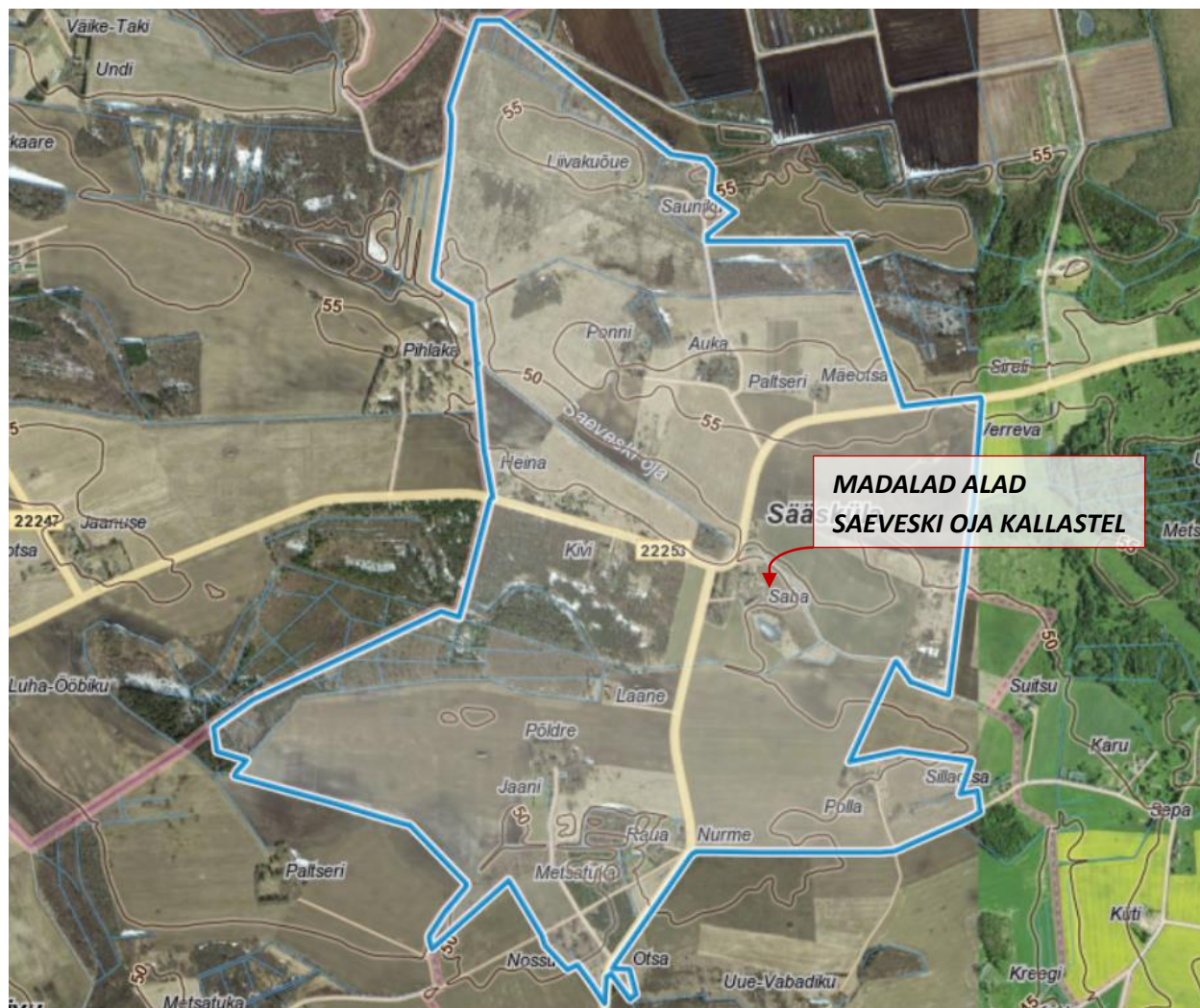
Ülejäänud külas domineerivad avatud põllumaad, mille vahel asuvad väiksemad puistud. Maastikus eristuvad küla põhjaosa, kus võsastunud ja metsaseid alasid on võrreldes 1950. aastaga veidi juurde tulnud, ning küla lõunaosa, kus metsaseid alasid on pigem vähemaks jäänud.

Looduskaitselisi objekte Sääsküla territooriumile ei jää.

Joonis 72. Sääsküla 1950. aasta fotokaardil. Külas on valdav avatud mosaiikne põllumajandusmaastik, millest eristuvad suurem metsamassiiv küla lääneosas ning väiksemad puistud taluõuede vahel.

NSVLi fotokaart 1950. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

Joonis 73. Sääsküla kõrgusinfo ja maastikustruktuur. Avatud-suletud alade vaherkord on püsinud üsna muutumatuna. Vähenenud on aga avatud põllumajanduskõlvikute mosaiiksus. Maa-ameti kaardiserver, 2022

3.11.4 Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest

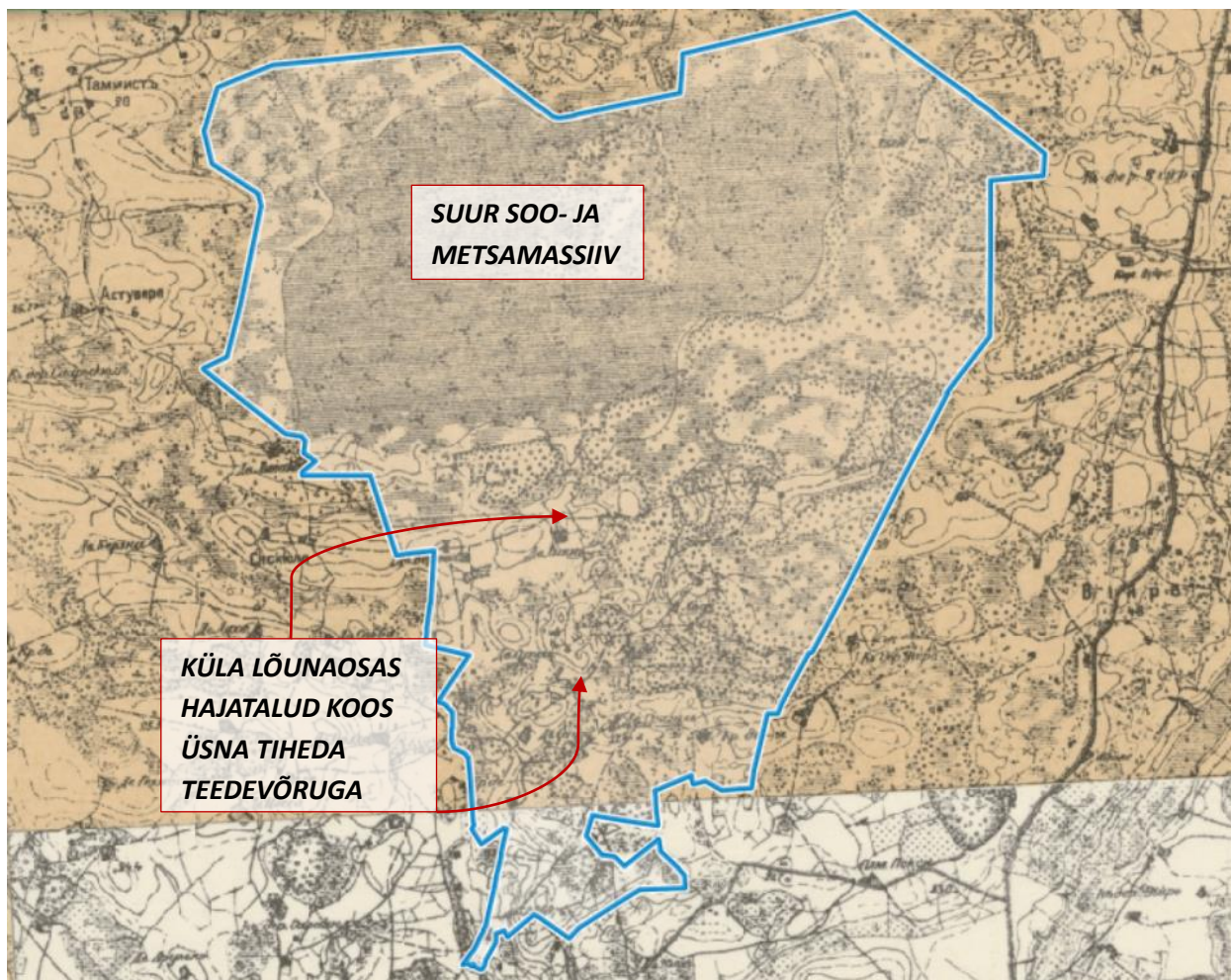
Ajalooline hajaasustatud maastik: Sääskülas on säilinud erinevatest perioodidest pärinev taludevõrgustik, mis ei moodusta eripäraselt tajutavat miljöögruppi, ent on osa Luunja vallale tüüpilisest hajusast, ajalooliselt kujunenud asustumustrist.

3.12 SIRGUMETSA KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS

3.12.1 Ülevaade

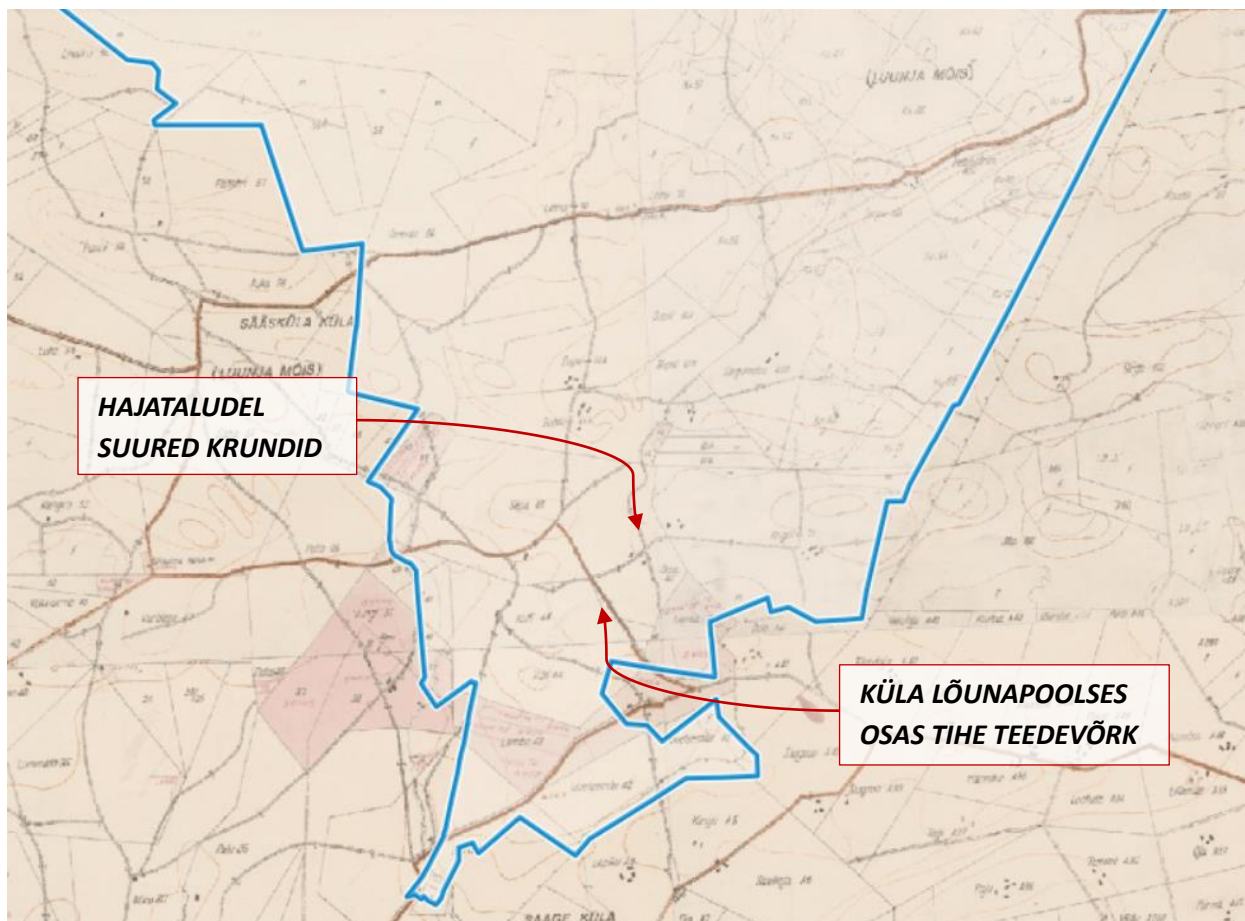
Sirgumetsa küla põhjaosas laiub suur soo- ja metsamassiiv nimega Laukasoo. Laukasoo servas on asunud mitu metsavahikohta ning ka mõned vanad põlistalud, ent valdav osa küla asustusest on koondunud küla lõunaosasse, mis ajalooliselt kuulus Luunja mõisale ja jäi osaliselt Sava küla koosseisu. Küla põhjaosa soine ala jagunes ajalooliselt Taabri, Pilka ja Luunja mõisate vahel.

Asundusaegne kihistus on külas napp ning sellest enamik on tänaseks hävinud. Nõukogude perioodil ja pärast taasiseseisvumist on kerkinud vaid üksikud uued majapidamised

Joonis 74. Sirgumetsa küla 1900. aastal. Väga selgelt eristuvad soine ja metsane ning asustamata küla põhjaosa ning hajataludega pikitud lõunaosa.

Kaheverstane kaart, 1904. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

Joonis 75. Sirgumetsa küla lõunaosa 1939. aastal. Taludel on ebakorrapärase struktuuriga suured krundid. Talude vahel lookleb tihedalt erinevaid suuremaid ja väiksemaid teid.

Skeemiline katastrikaart 1931-1944. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

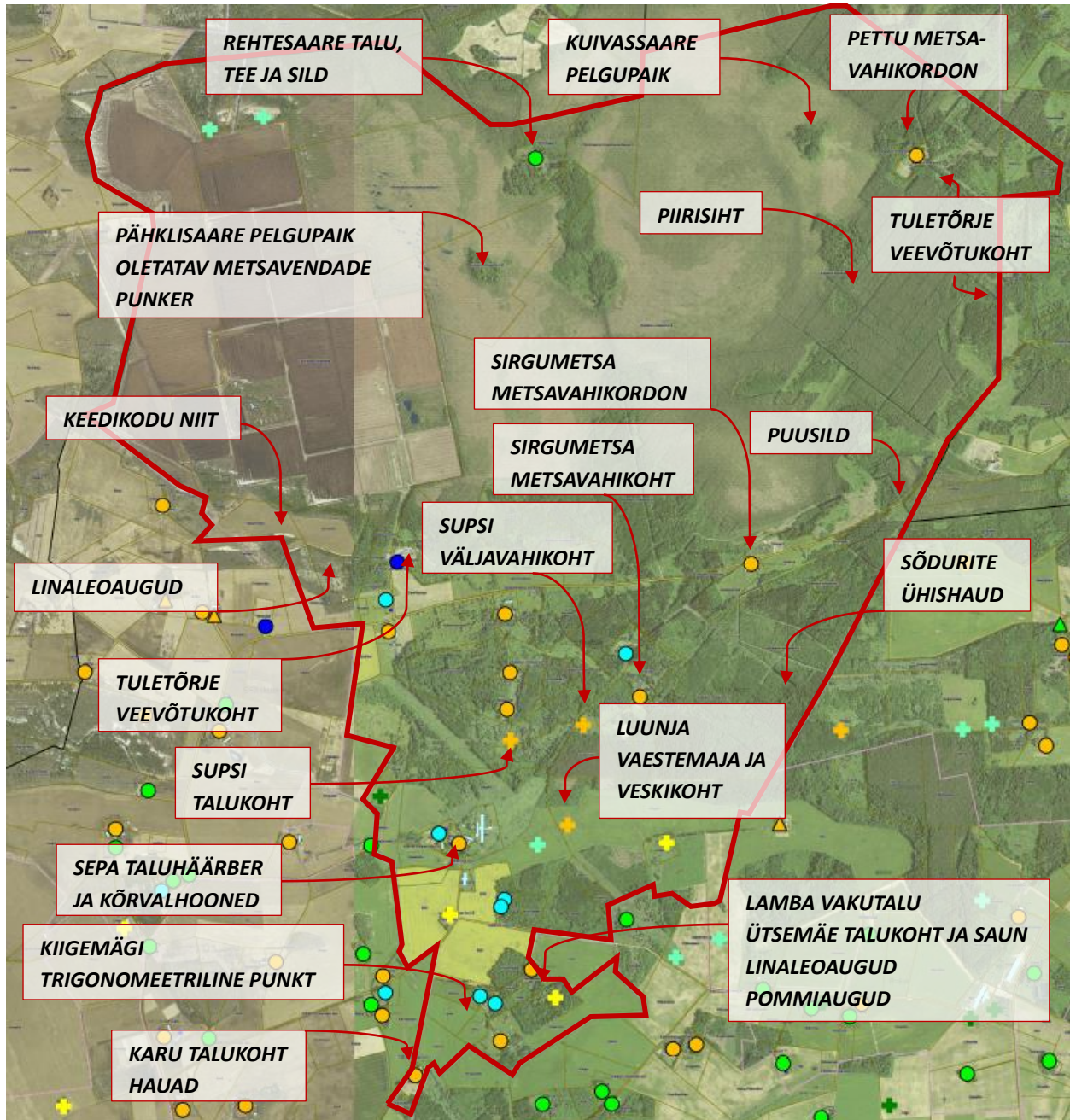
3.12.2 Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur

Sirgumetsa küla asustuses domineerivad tsariaegsed hajatalud, mille seas iseloomulikuks kolm metsavahikordonit. Asundusaegsetest üksikutest uutest taludest on tänaseks säilinud vaid üks, Rehtesaare, mis asub küla kaugel põhjapiiril. Taluõuede paiknemine on üldiselt ebakorrapärane ning õuede vahe on enam kui 400 m. Erandiks on ridamisi, paarisaja meetriste vahedega asuvad talud Linnu tee ääres Rõõmu-Viira maantee lähedal.

Kui ajalooliselt on taludele kuulunud suured ebakorrapärased krundid, siis tänapäeval on need killustatud oluliselt väiksemateks tükkideks.

Ka küla kunagine teedevõrk, mis küla lõunaosas oli üsna tihe ning moodustus paljudest talude vahel loogelnud väikestest teedest, on aja jooksul oluliselt lihtsustunud. Kuigi küla ida-läänesuunaliselt läbib Rõõmu-Viira maantee on säilinud ligilähedasel oma tsariaegses asukohas, siis enamik teistest teedest on kas täiesti kadunud või muutunud väikesteks tupikuteks. Näiteks puuduvad tänapäeval täiesti sellised teed, mis ühendaksid küla põhja-lõunasuunaliselt ehk küla ei toimi ühise ruumina.

Sirgumetsa külas ei asu riiklikke kultuurimälestisi, küll aga on seal välja toodud üsna rikkalik pärandkultuurikihistus, kuhu kuuluvad erinevad pelgupaigad, vanad talukohad, metsavahikohad, sõjaajaloo seotud objektid (oletatav metsavendade punker, pommi augud, ühishauad), aga ka Luunja vaestemaja ja küla veski asukoht.

Joonis 76. Sirgumetsa küla asustuse kujunemine ja pärandkultuuriobjektid. Külas on Luunja valla keskmisega võrreldes üsna palju talukohti kadunud. Huvipakkuv on küla rikkalik pärandkultuurikihistus, millest arvestatav osa on seotud Laukasoo soo- ja metsamassiiviga. Oranži täpiga on tähistatud tsaariaegsed ja rohelise täpiga asundusaegsed talukohad, tumesinise täpiga NSVL-aegsed ning helesinise täpiga pärast taasiseseisvumist püstitatud hooned. Oranži ristiga on tähistatud tsaariaegsed talukohad, mis on hävinud pärast I Eesti Vabariigi perioodi, kollase ristiga tsaariaegsed talukohad, mis on hävinud pärast NSVL perioodi, helerohelise ristiga asundusaegsed talukohad, mis on hävinud pärast I Vabariigi perioodi ning tumerohelise ristiga asundusaegsed talukohad, mis on hävinud pärast NSVL perioodi.

Aluskaardina on kasutatud Maa-ameti ortofotot ja katastrikaarti, 2022

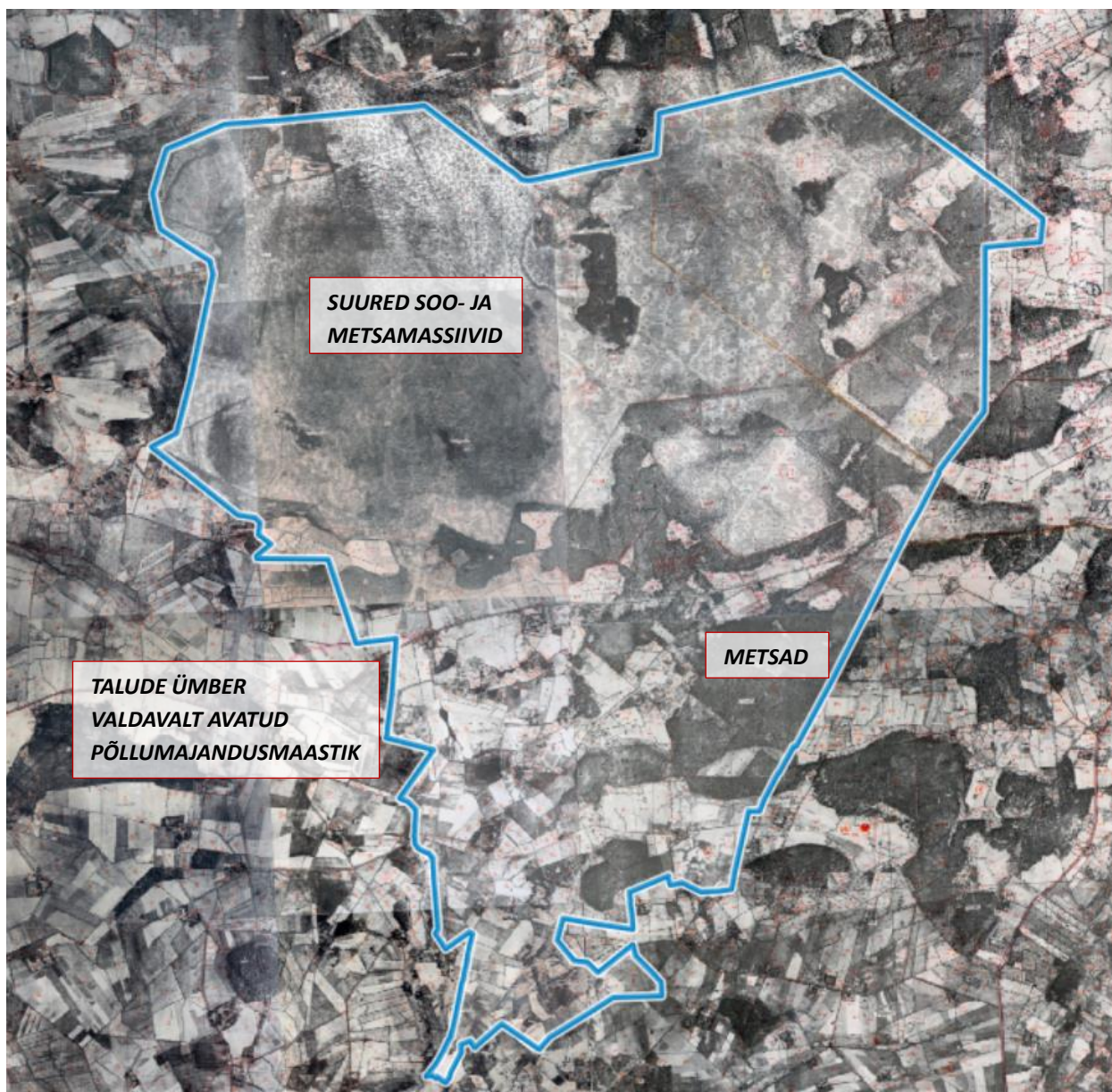
3.12.3 Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused

Sirgumetsa küla maastikus domineerivad suured soolad ning ulatuslikud metsad. Kui ajalooliselt on külas taluõuede ümber olnud ka üsna rohkelt avatud põllu- ja heinamaad, siis tänaseks on külas paljud talud kadunud ning ka suur osa kunagistest avatud aladest võsastunud ja metsa kasvanud. Avatud

põllumajandusmaastik on paremini säilinud küla lõunaosas ehk piirkonnas, kus juba ajalooliselt on asunud suuremad ja jõukamad talud ning kus maa on ülesharimiseks sobivam ja mitte nii soine kui küla põhja- ja keskosas.

Küla paljude talude ja avatud alade hääbumine on toonud muuhulgas kaasa ka küla ruumilise sidususe kadumise, sest taluõued ei ole maastikus enam üheselt vaadeldavad ning kadunud teekoridoride tõttu isegi mitte ühistes trajektoories ligipäätavad.

Sirgumetsa küla põhjaosa kuulub Pähklisaare looduskaitseala koosseisu. Täiendavalt jääb küla lõunapoolsetesse piirkondadesse ka mõningaid kaitsealuste liikide elupaiku.

Joonis 77. Sirgumetsa küla 1950. aasta fotokaardil. Lisaks küla põhjaosa suurtele soo- ja metsamassiividele jääb ka küla lõunapoolsesse osasse mitmeid suuri metsaalasid. Vahetult taluõuede ümber on valdavaks siiski avatud põllumajanduskõlvikud. NSVLi fotokaart 1950. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

Joonis 78. Sirgumetsa küla kõrgusinfo ja maastikustruktuur. Küla maastikus domineerivad metsased ja soised alad. Avatud põllumajanduseks kasutatavad alad on valdavalt koondunud küla lõunaosasse. Maa-ameti kaardiserver, 2022

3.12.4 Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest

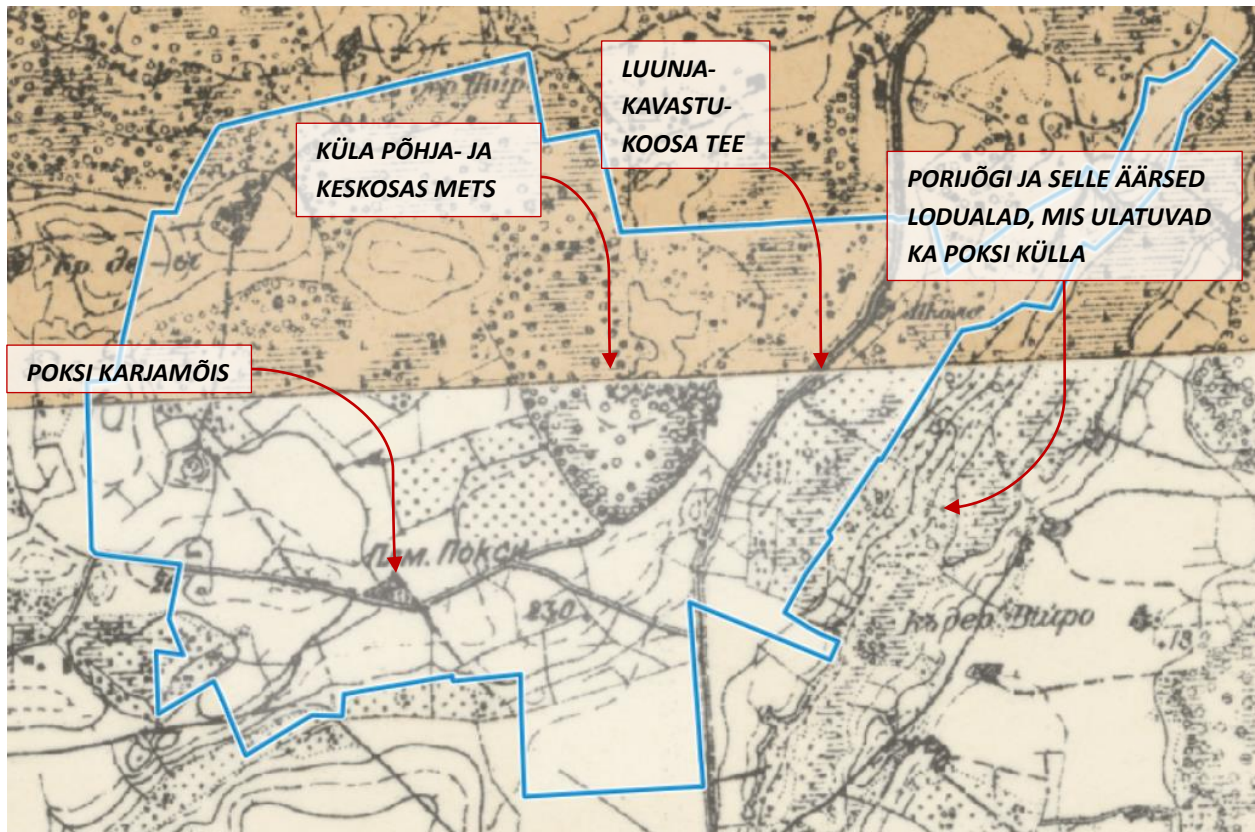
Laukasoo ja suured metsamassiivid: Sirgumetsa küla olulisemad väärtused on seotud sealse suure soo- ja metsamassiiviga. Tegu on valdavalt asustamata piirkonnaga, millel on oluline looduskaitsealine, aga ka potentsiaalne puhkeväärtuslik potentsiaal.

Laukasoo seotud pärandkultuur: Laukasoo ja seda ümbritsevates metsades on erinevatest perioodidest kaardistatud rohkelt pärandkultuuriobjekte nagu näiteks erinevad soosaartel asuvad pelgupaigad ning vanad metsavahikohad.

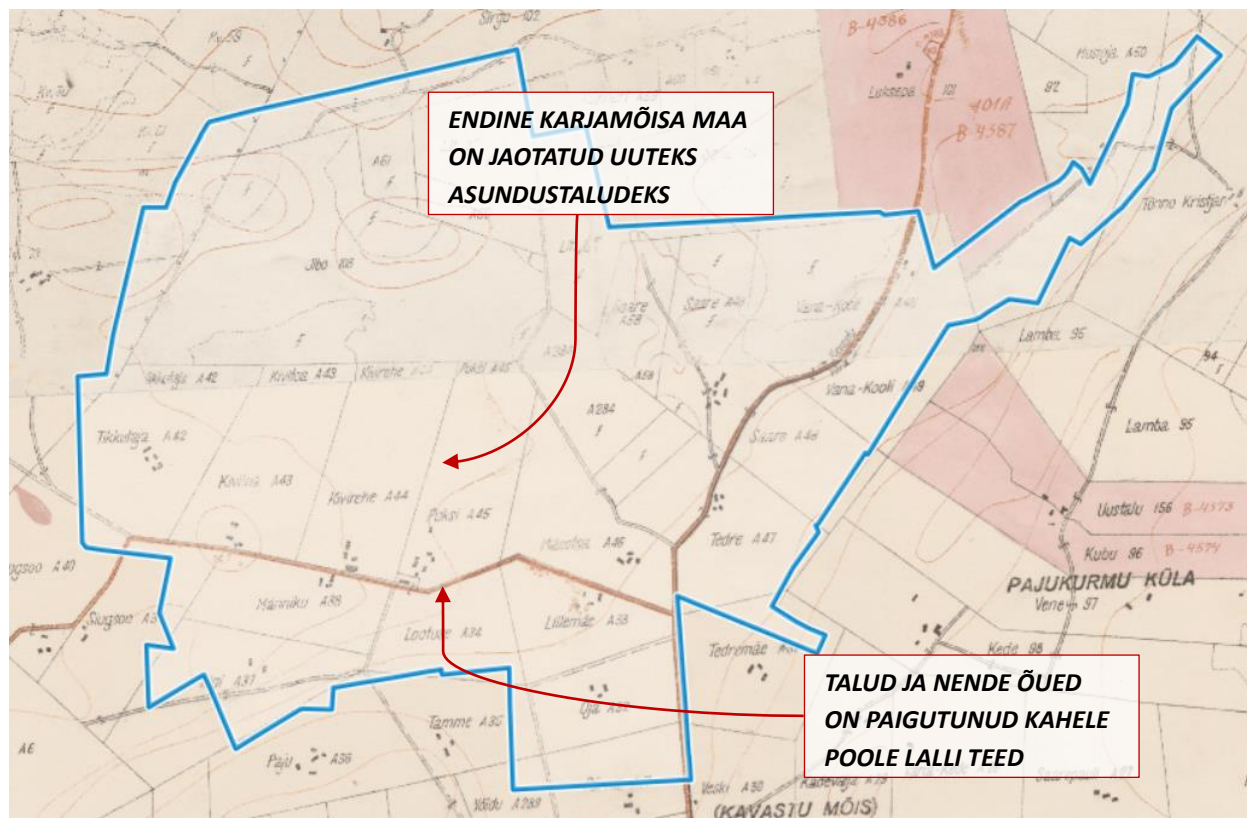
3.13 POKSI KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS

3.13.1 Ülevaade

Poksi on väike küla, mis on moodustunud omaaegse Kavastu mõisale kuulunud Poksi karjamõisa ümber. Külas on tsaariaegseid talusid olnud vaid üksikuid, küll aga on Poksi külas asunud ajalooline Kavastu vallakool. Ei nõukogude perioodil ega pärast taasiseseisvumist pole külasse uusi majapidamisi rajatud, ent küla keskosas asuvad mitmed Emajõe kolhoosi suured tootmishooned, mis on tänaseks suuresti varemetes.

Joonis 79. Poksi küla 1904. aastal. Lisaks Poksi karjamõisale on näha ka üksikud teised tsaariaegsed talukohad. Avatud põllumajandusmaa on koondunud pigem küla lõuna- ja lääneosasse. Põhjas ja idas asuvad suuremad metsad ning lodualad. Kaheverstane kaart, 1904. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

Joonis 80. Poksi küla 1939. aastal. Poksi karjamõisa maad on jaotatud uuteks asundustaludeks, mis algupäraselt on moodustanud küllalt regulaarse plaanistruktuuri.

Skeemiline katastrikaart 1931-1944. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

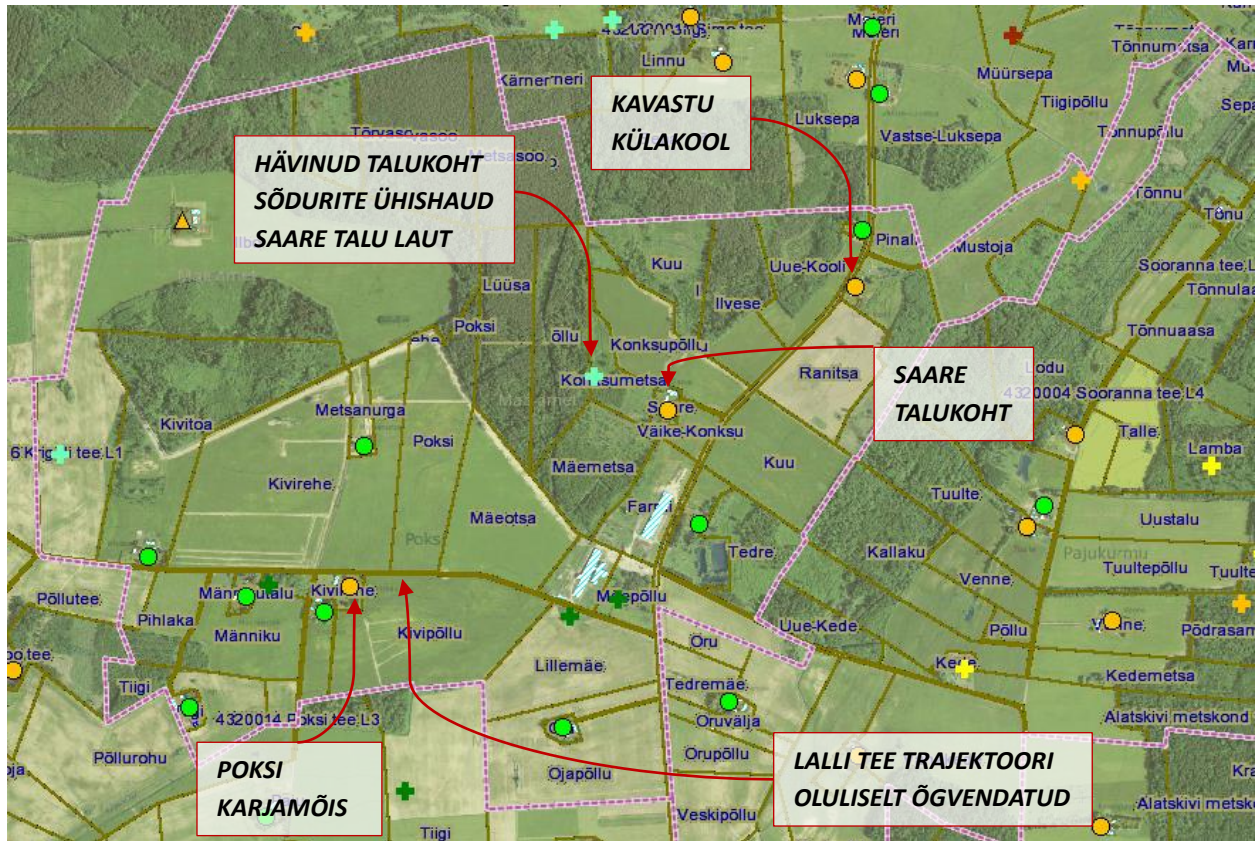
3.13.2 Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur

Poksi küla tsariaegsest kihistusest on säilinud vähe ning märkimisväärsed on seejuures üksnes Poksi mõisa varemtes kõrvalhooned, vana Kavastu külakool ning Saare talukoht. Kuna tegu on valdavalt asundusaegse külaga, on tolleaegne asustuspärand ka tänasel päeval külas domineeriv.

Ajalooliselt asus Poksi asundus otse Kikaste asunduse kõrval, moodustades sellega funktsionaalselt ja maastikuliselt kokku sobituva, ebaregulaarsetest, ca 15-20 ha suurustest ristikülikutest koosneva plaanistruktuurimustri. Tänapäevaks on mitmed omaaegsed asundustalud kadunud, mistõttu kunagine asundusküla struktuur ei ole maastikus ühtse tervikuna loetav.

Ka küla teedevõrk on aja jooksul lihtsustunud ning mitmed ajaloolised külateed kadunud või trajektoori veidi muutnud, mis raskendab kunagise maastiku autentset tajumist. Näiteks on ajalooline Lalli tee, mis varem kulges taluõuede vahelt läbi, viidud nõukogude perioodil teisele poole Poksi karjamõisa ja selle kõrvale jäävate uute asundustalude õuesid, mistõttu kunagine regulaarne külastruktuur on oluliselt muutunud.

Riiklikke kultuurimälestisi Poksi külas ei asu, pärandkultuuriobjektidena on mainitud Poksi karjamõisa, Saare talukohta, Saare talu lauta, sõdurite ühishauda ja Vana-Kooli talukohta.

Joonis 81. Poksi küla asustuse kujunemine ja pärandkultuuriobjektid. Külas on ülekaalus asundusaegsed talukohad, millest mitmed on aga tänaseks ka kadunud. Oranži täpiga on tähistatud tsaariaegsed ja rohelise täpiga asundusaegsed talukohad. Helerohelise ristiga on tähistatud asundusaegsed talukohad, mis on hävinud pärast I Vabariigi perioodi ning tumerohelise ristiga asundusaegsed talukohad, mis on hävinud pärast NSVL perioodi. Oranži kolmnurgaga on tähistatud tsaariaegsed talukohad, mis on vahepeal olnud kadunud, ent tänaseks taastatud.

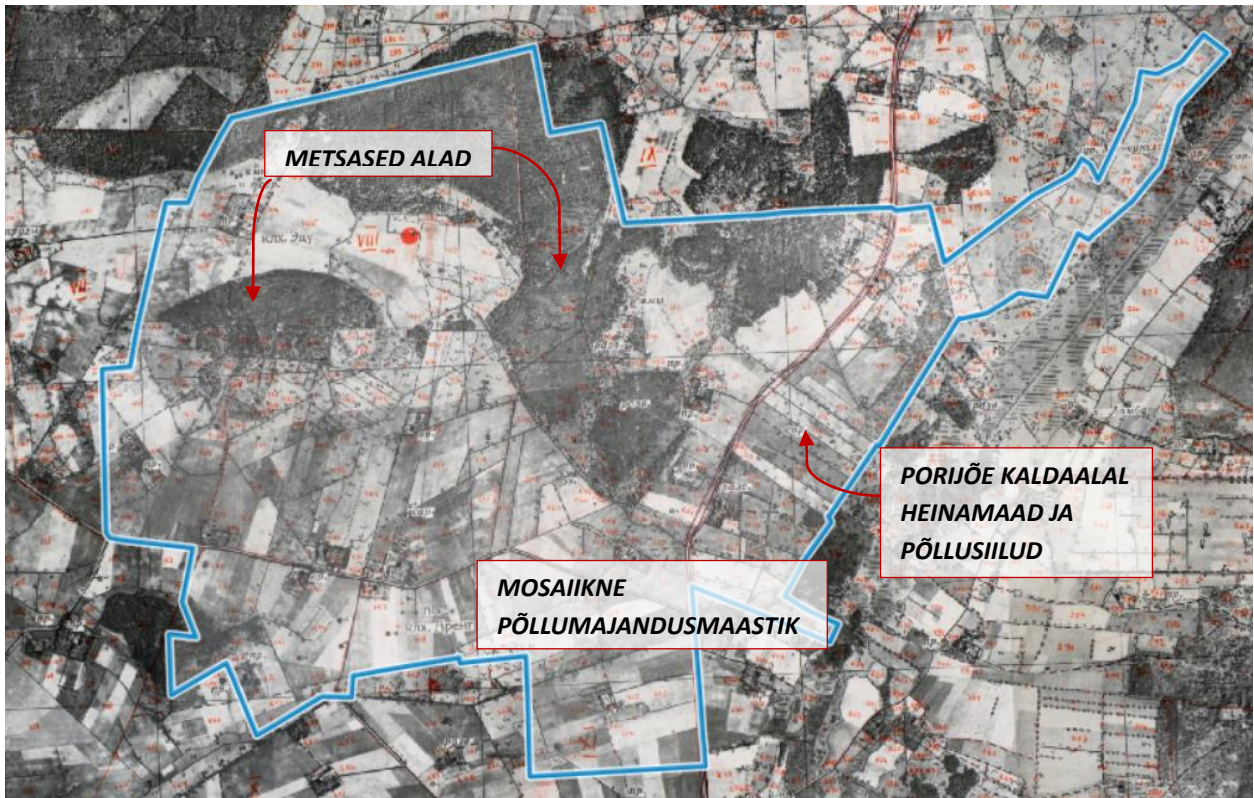
Aluskaardina on kasutatud Maa-ameti ortofotot ja katastrikaarti, 2022

3.13.3 Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused

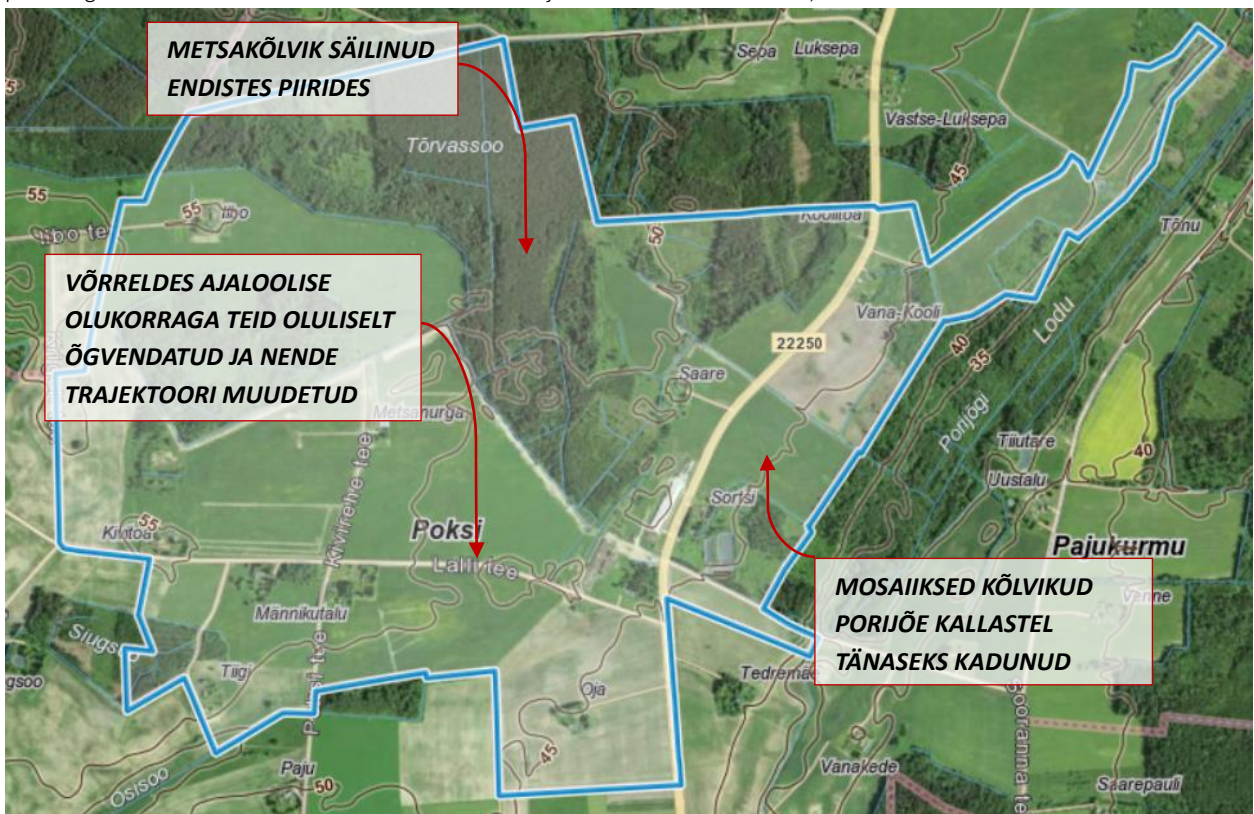
Poksi küla maastikus on nii ajalooliselt kui tänapäeval selgelt eristunud metsane ja lodune kesk- ja põhjaosa ning avatud ja kuivem lõunaosa. Varasemal on ka küla idaosas, Porijõe kallastega piirneval alal olnud soine maastik, ent tänapäeval on see piirkond üles haritud.

Maastiku avatud-suletud alade ligikaudne vahekord on alates 1950. aastast säilinud praktiliselt muutumatuna, ent maastiku mosaiiksuse vähenemine ning plaanistruktuuri muutumine koos taluõuede väljakruntimisega, on toonud kaasa selle, et vanade asundustalude maad on nüüd koondunud ühetaolistesse suurtesse massiividesse, mis ei arvesta enam ka säilinud piiridega.

Poksi külas ei asu olulisi looduskaitsealasid ega looduskaitsealasid.

Joonis 82. Poksi küla 1950. aasta fotokaardil. Selgelt on vaadeldavad suured metsamassiivid küla põhjapoolses osas ning üles haritud põldudega lõunaosa. NSVLi fotokaart 1950. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

Joonis 83. Poksi küla kõrgusinfo ja maastikustruktuur. Avatud-suletud alade vaherkord on püsinud üsna muutumatuna. Oluliselt vähenenud on aga avatud põllumajanduskõlvikute mosaiiksus, mistõttu kunagised, küla idaosasse, Porijõe kallastele jäänud heina- ja põllumaad, on muutunud suurteks ühetaalisteks massiivideks. Maa-ameti kaardiserver, 2022

3.13.4 Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest

Asundustalud Poksi karjamõisast lõunas: Kuigi Poksi karjamõis ei ole tänasel päeval maastikus enam loetav ning ka kunagine asundusküla ei moodusta eraldiseisvat ja selgelt tajutavat ruumi, on küla lõunaosas säilinud mõtteliselt Kikaste asundusküla ebaregulaarsema põhjapoolse osaga kokku käiv kihistus.

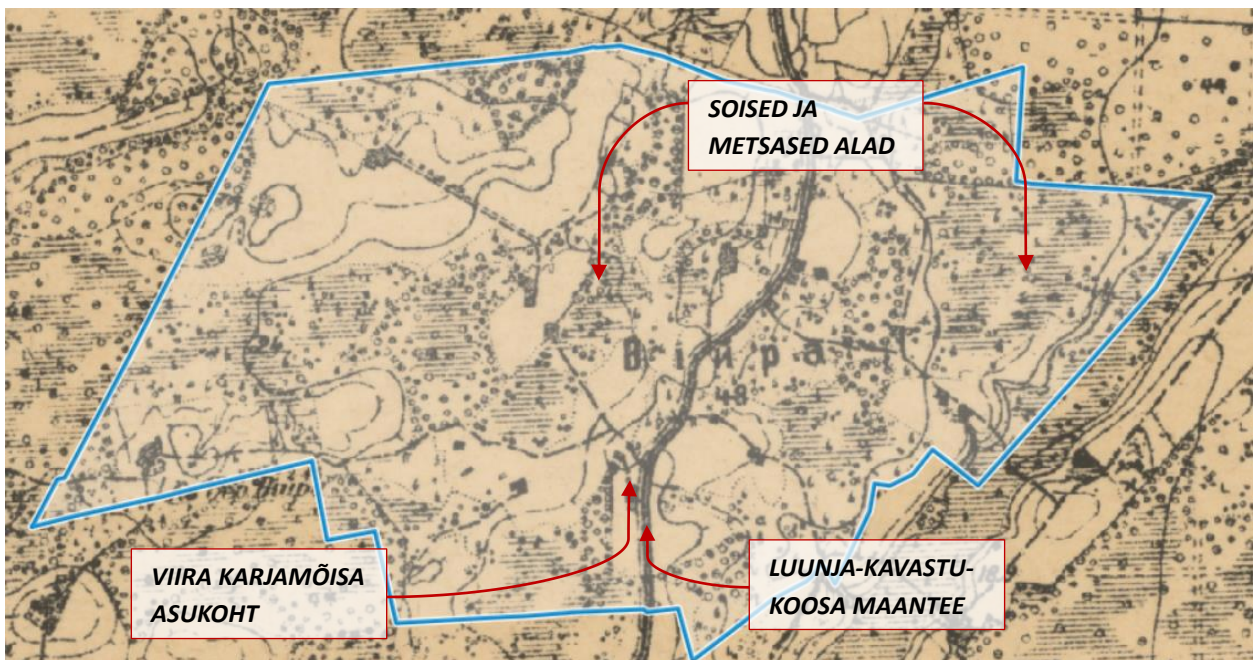
Ajalooline hajaasustatud maastik: Poksi külas ei moodustu ühtegi eripäraselt tajutavat miljöögruppi, ent tegu on osaga Luunja vallale tüüpilisest hajasust, ajalooliselt kujunenud asustumustrist.

3.14 VIIRA KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS

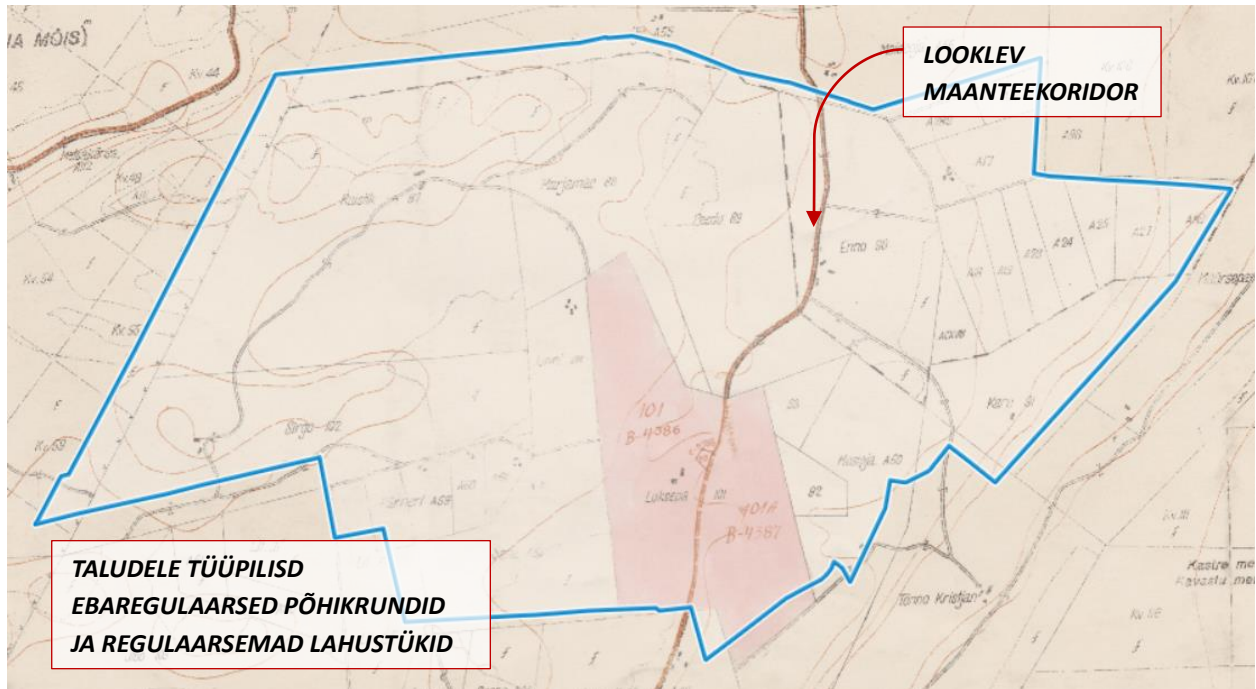
3.14.1 Ülevaade

Viira küla on esmamainitud 1601. aastal Wira kulla nimekujul, ent tänaseks on küla ajalooline põhjapoolne tuumik liidetud Peipsiääre valla Tähemaa külaga. Küla lõunapoolses osas on 19. sajandil asetsenud Viira karjamõis, kuid 20. sajandi alguseks olid sinna rajatud uued hajatalud, mida veel 1839. aasta Rückeri Liivimaa kaardile märgitud ei ole.

I Vabariigi perioodil rajati küla territooriumile ka mõned uued asundustalud ning samuti püstitati 1924. aastal külaelanike ühisel panusel Kavastu Piimaühingule kuulnud Viira koorejaam, mis EELISE pärandkultuuri andmebaasi alusel töötas kuni 1990. aastateni.

Joonis 84. Viira küla 1900. aastal. Külas on näha hajusalt paiknevad taluõued, mis valdavalt on koondunud küla keskosa läbiva teekoridori lähedusse. Üksikuid talukohti leidub ka küla läänepoolsetel kaugematel aladel. Talude vahel on paiknenud suured soised alad. Kaheverstane kaart, 1904. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

Joonis 85. Viira küla 1939. aastal. Külasse lisandus asundusperioodil uusi talusid, mis paigutati ebaregulaarselt olemasolevate talukohtade ümber. Küla krundid säilitasid valdavalt oma ebaregulaarse struktuuri, erandiks on soisematel aladel paiknevad lahustükid küla äärealadel.

Skeemiline katastrikaart 1931-1944. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

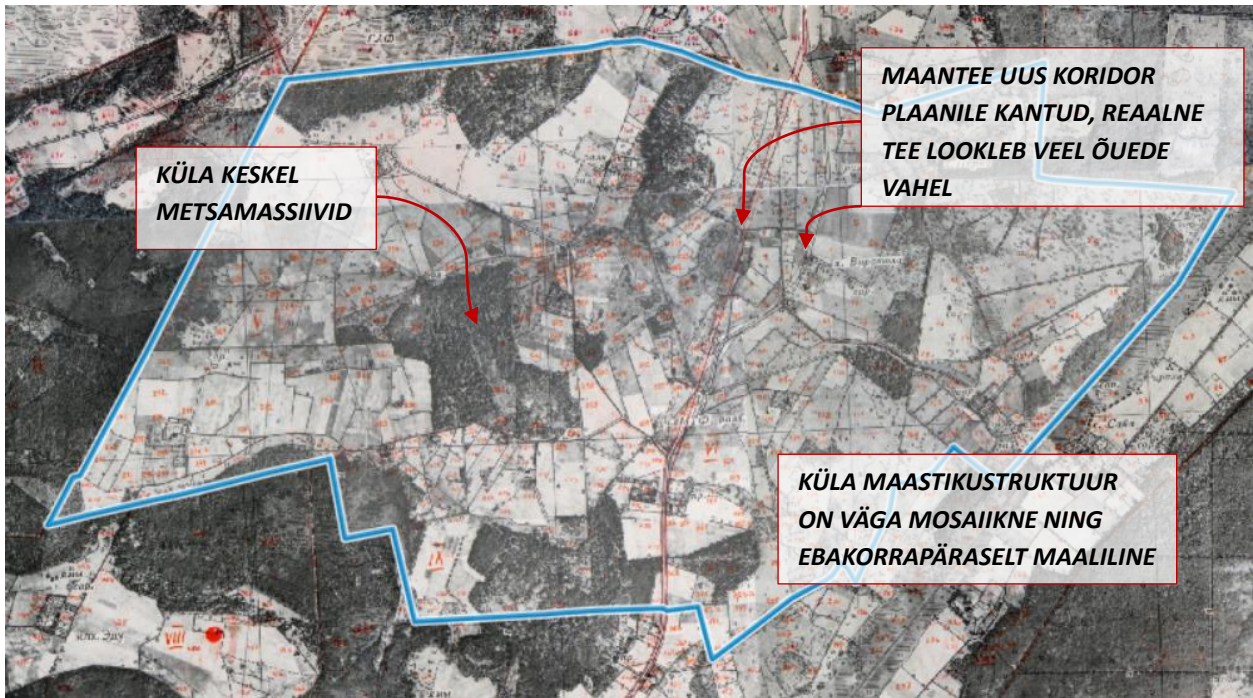
3.14.2 Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur

Viira külas on domineeriv tsaariaegne talukihistus, mis koosneb valdavalt Luunja-Kavastu-Koosa teest kahel pool paiknevatest ebaregulaarse asetusega hajataludest. Asundusperioodil on külasse lisandunud mõned uued talukohad, mille õued koondusid samuti valdavalt küla keskosa läbiva maantee vahetusse lähedusse. Sama mustrit on jätkanud ka pärast taasiseseisvumist püstitatud uued eramud. Kaugemale küla äärealadele rajatud talukohad, nii tsaari- kui asundusaegsed, on valdavalt tänaseks kadunud.

Kuigi osaliselt on ajaloolised krundid killustunud ja taluõuesid maadest eraldatud, on mõned talud (tsaariaegsed Sepa ja Luksepa, asundusaegne Vastse-Luksepa) säilinud oma võrdlemisi algupärastes piirides.

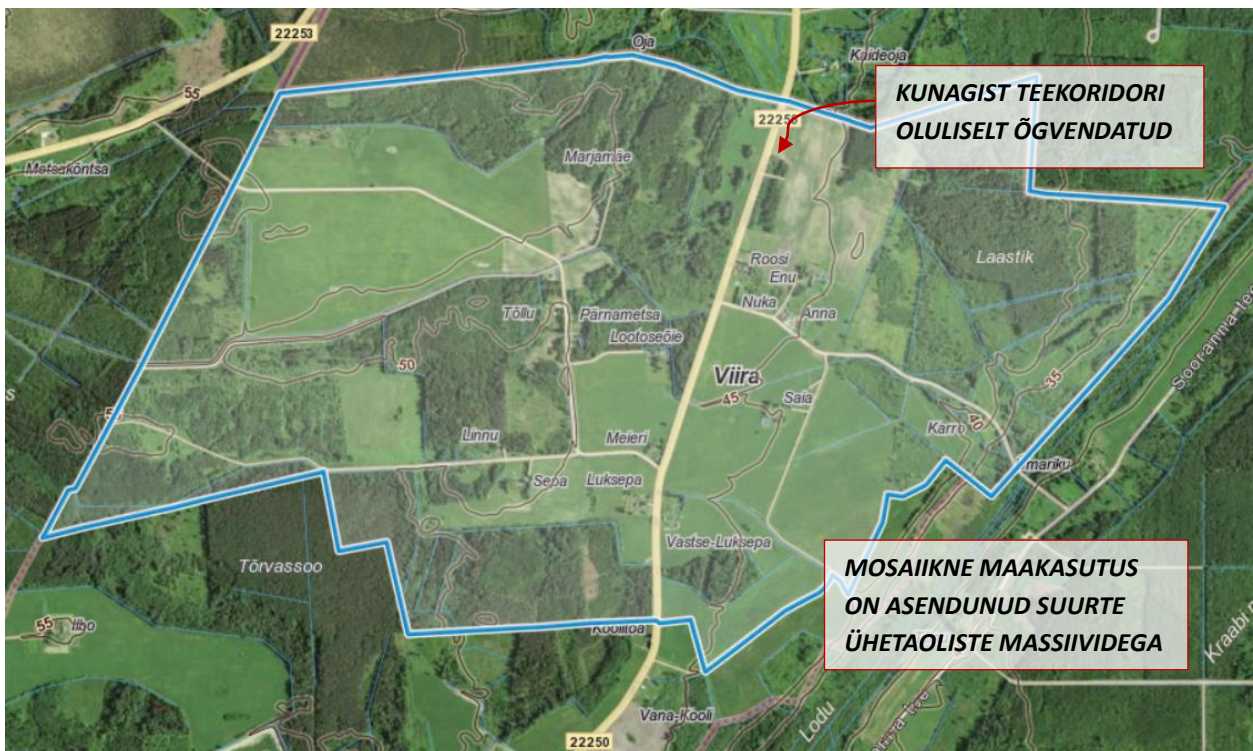
Küla teedestruktuur on olnud ajalooliselt küllalt tihe. Selle põhitelje on küll alati moodustanud Luunja-Kavastu-Koosa maantee, ent mõlemal pool suurt teed on loogelnud mitmeid väiksemaid teid, mis ühendasid omavahel taluõuesid. Tänapäevaks on suur osa väiksemaid teid kadunud või trajektoori muutnud. Samuti on Nõukogude perioodil oluliselt õgvendatud Koosa maanteed, mis, arvestades seda, et ajalooliselt on suur osa küla vanematest taludest olnud seotud just selle teekoridoriga, küla kunagist ruumistruktuuri muutnud ehk vähendanud maantee kui küla kokku siduva selgroo tähtsust.

Riiklikud kultuurimälestised Viira külas puuduvad, ent pärandkultuuriobjektidest jäävad Viira külla II maailmasõja aegsed kaevikud, punker ja sõdurite ühishaud, geodeetiline punkt, Linnu talukoht, mõisaagne piirikivi, Viira koorejaam ning Viira karjamõis.

Joonis 87. Viira küla 1950. aasta fotokaardil. Küla maakasutus on olnud väga mosaiikne ning kõlvikute piirid on järginud reljeefi ja soisemate alade piire, mistõttu on moodustunud maaliliselt ebakorrapärase struktuuriga maastikupilt, kus vahelduvad avatud-suletud alad. Luunja-Kavastu-Koosa maantee kulgeb veel oma vanas trajektooris, mis lookleb õuede vahel.

NSVli fotokaart 1950. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

Joonis 88. Viira küla kõrgusinfo ja maastikustruktuur. Silmnähtavalt on vähenenud maastiku kunagine mosaiiksus, samuti on mitmed ajaloolised heinamaad kasvanud metsa, mistõttu on vähenenud küla osade talude vaateline seotus teistega.

Maa-ameti kaardiserver, 2022

3.14.4 Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest

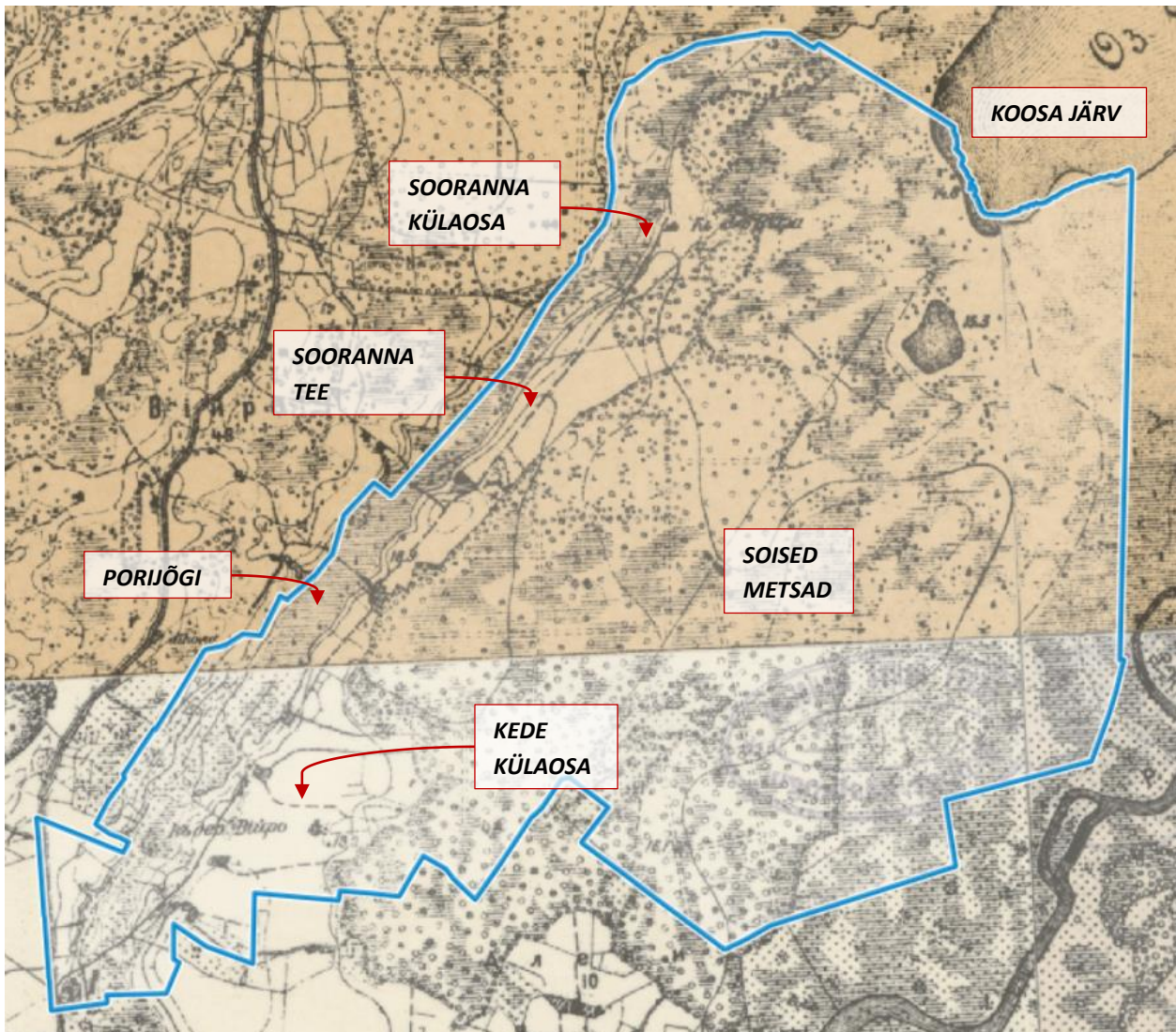
Ajalooline hajaasustatud maastik: Kuigi Viira külas ei moodustu ühtselt tajutavat ajastutüüpiliselt väärtuslikuna tajutavat asustusgruppi, on külas säilinud erinevatest ajalooperioodidest pärinev hajus taluõuede struktuur, mis loob maalilise, Luunja vallale tüüpilise hajaasustatud maastiku.

II maailmasõja aegne militaarne maastikupärand: Viira külas on pärandkultuuriobjektidena dokumenteeritud rohkelt II maailma aegseid objekte nagu erinevad kaevikud ning ka osaliselt säilinud punker.

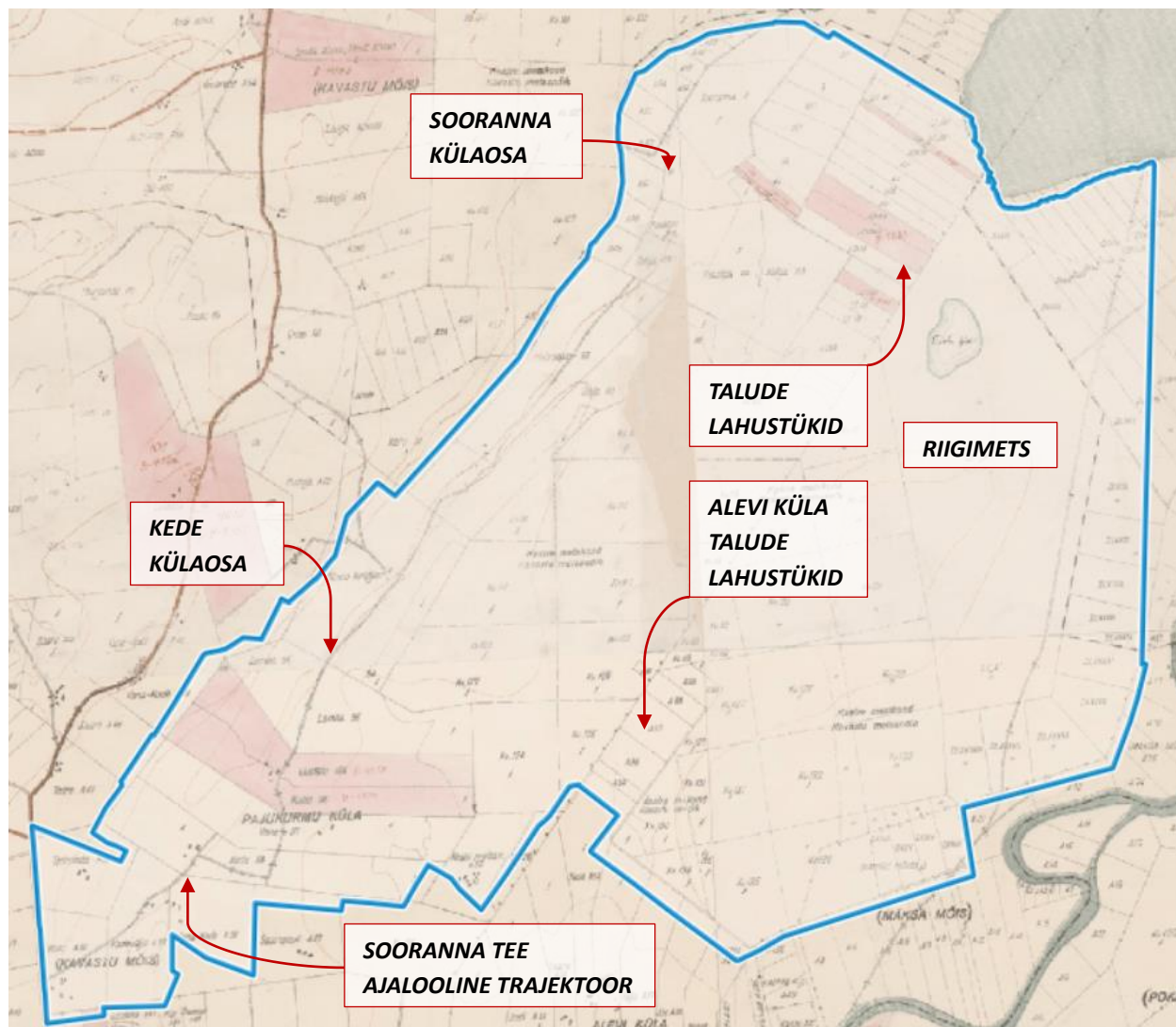
3.15 PAJUKURMU KÜLA VÄÄRTUSTE ANALÜÜS

3.15.1 Ülevaade

Pajukurmu nimi on esimest korda üles tähistatud alles I Eesti Vabariigi perioodil ning tänasest külast suure osa hõlmab Peipsi madaliku niiske metsa ning soo. Küla ajalooline asustus on jagunenud edelaosas asuvaks Kede külaks (esmamainitud aastal 1866) ning põhjaosasse jäänud Sooranna külast. Küla kitsas lääneserv on ka ainus piirkond, kus maapind on piisavalt kõrge, et võimaldada hoonete rajamist ning põlluharimist.

Joonis 89. Pajukurmu küla 1900. aastal. Asustus on koondunud kitsale maasiilule küla edela- ja lääneservas. Ülejäänud külaterritooriumil asuvad suured metsa- ning soomassiivid. Kirdes piirneb küla territoorium Koosa järvega. Kaheverstane kaart, 1904. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022.

Joonis 90. Pajukurmu küla 1939. aastal. Küla idapoolne osa on valdavalt riigimets, mille sees asuvad üksikud Alevi küla talude lahustükid. Edelaosas eristuvad Kede grupi vanad talud ning põhjaosas Sooranna talud. Küla põhjaosas, Koosa järve kallastel asub lisaks palju erinevate talude lahustükke.

Skeemiline katastrikaart 1931-1944. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

3.15.2 Olemasolev ajalooline kihistus, sh plaanistruktuur

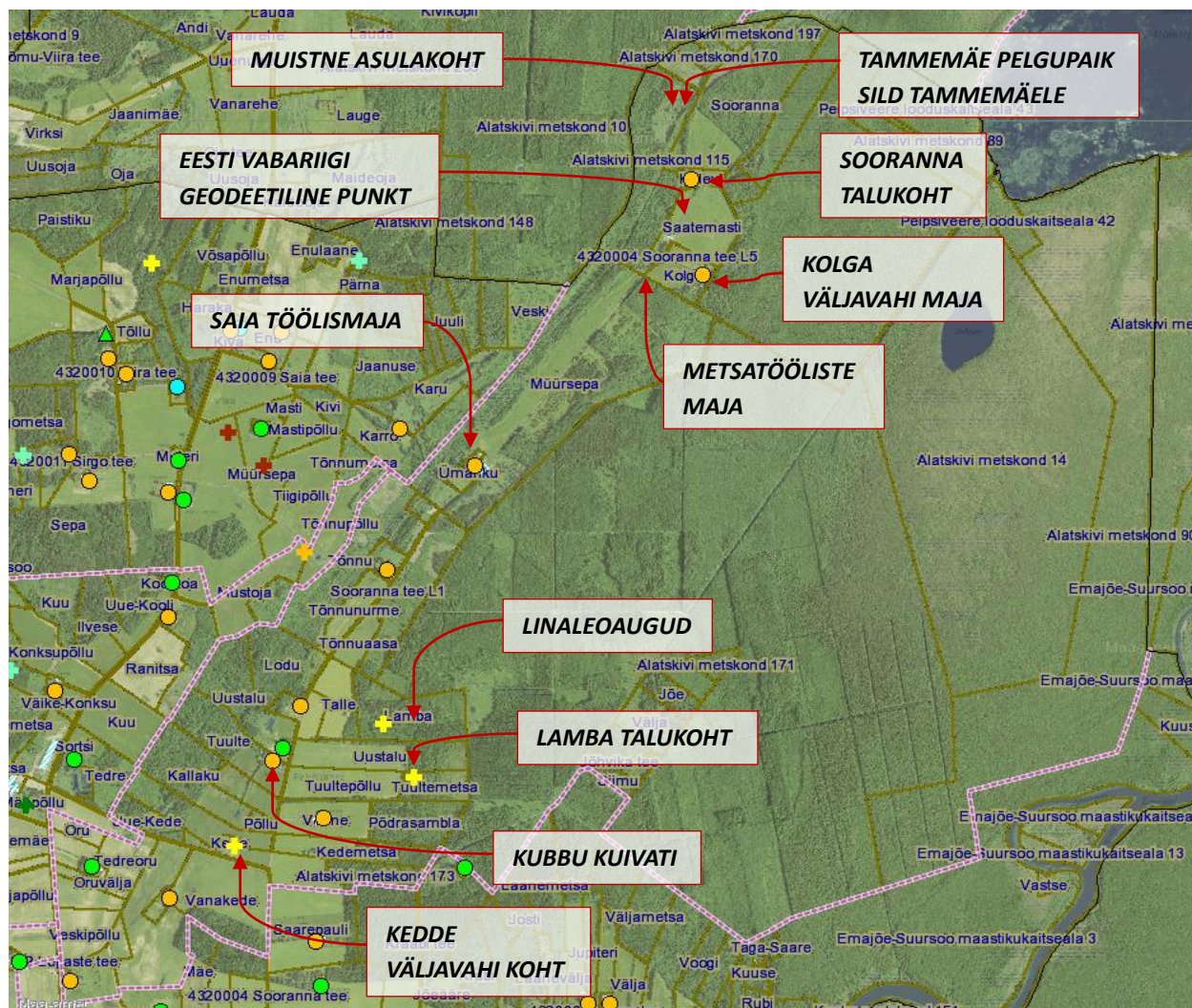
Pajukurmu küla talud on koondunud kitsa siiluna kahele poole Sooranna teed. Ajalooline asustus on valdavalt pärit tsariajast ning asundusperioodil on külasse lisandunud vaid kaks uut majapidamist. Nõukogude perioodil ei ole külasse uusi eluasemeid püstitatud ning kuigi tänapäeval on mõned uued hooned ehitamisjärgus, ei ole need hetkeseisuga ETAKi andmetel veel kasutusele võetud.

Küla plaanistruktuur on tugevalt mõjutatud põllumaaks sobiva maa olemasolust ja paiknemisest, mistõttu Kede grupi keskosas on ajaloolised krundid asetsenud valdavalt Sooranna teega risti, samas kui küla kesk- ja põhjaosas on krundid olnud teega paralleelsed. Küla plaanistruktuur on aja jooksul märgatavalt killustatud ning mitmed talusüdamed on oma maadest ka eraldatud. Kuigi Kede grupis on kunagised ajaloolised krundipiirid plaanistruktuuris aimatavad, ei ole need maastikus tänapäeval enam loetavad.

Küla teedevõrgu selgroo moodustab nii ajalooliselt kui tänapäeval Sooranna tee. Aja jooksul on teed aga mõningal määral õgvendatud ning selle trajektoori muudetud. Nimelt kulges Sooranna tee ajalooliselt

Vanakede ja Kede talude kõrvalt otse Luunja-Kavastu-Koosa maanteele, ent Nõukogude perioodil on Sooranna tee viidud otse lõunasse, kus see suubub Kantsi teele, ning loodud Kede taluaseme kõrvalt uus ida-läänesuunaline Lalli-Sooranna teekoridor. Lisaks on küla soisesse idaosasse rajatud noolsirgeid juurdepääsuteid.

Riiklikest kultuurimälestistest asub Pajukurmu küla põhjaoas, Tammemäel asulakoht. Lisaks jäävad Pajukurmu külasse pärandkultuuriobjektid Tammemäe pelgupaik ja sild, Sooranna talukoht, Kolga väljavahi maja, metsatöölise maja, Eesti Vabariigi geodeetiline punkt, Saia töölismaja, linaleoaugud, Lamba talukoht, Kubbu kuivati ning Kedde väljavahikoht.

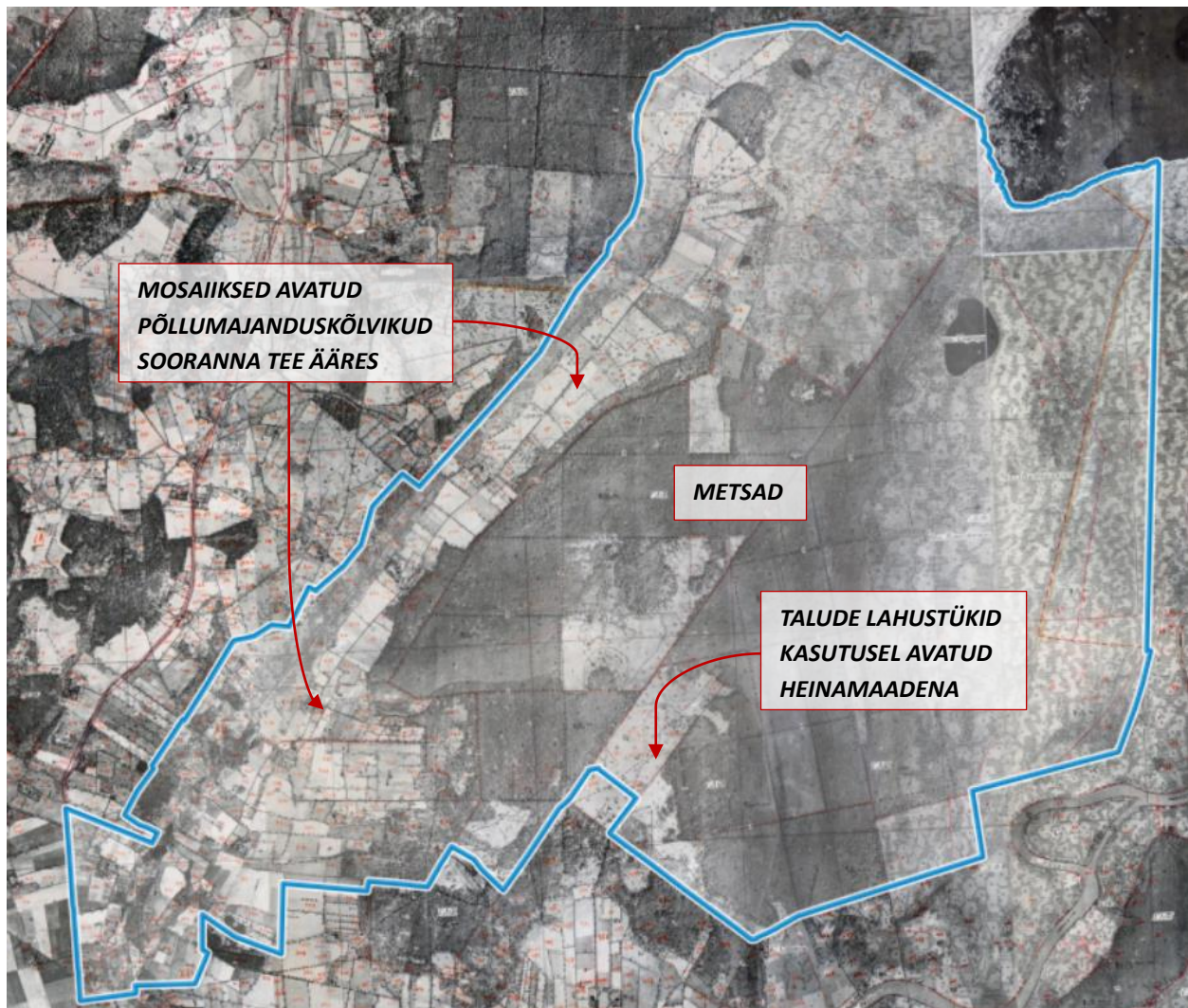

Joonis 91. Pajukurmu küla asustuse kujunemine ja pärandkultuuriobjektid. Oranži täpiga on tähistatud tsariaegsed ja rohelise täpiga asundusaegsed talukohad. Kollase ristiga on tähistatud tsariaegsed talukohad, mis on hävinud pärast NSVL perioodi. Aluskaardina on kasutatud Maa-ameti ortofotot ja katastrikaarti, 2022

3.15.3 Maastikuline iseloom, sh maakasutus ja loodusväärtused

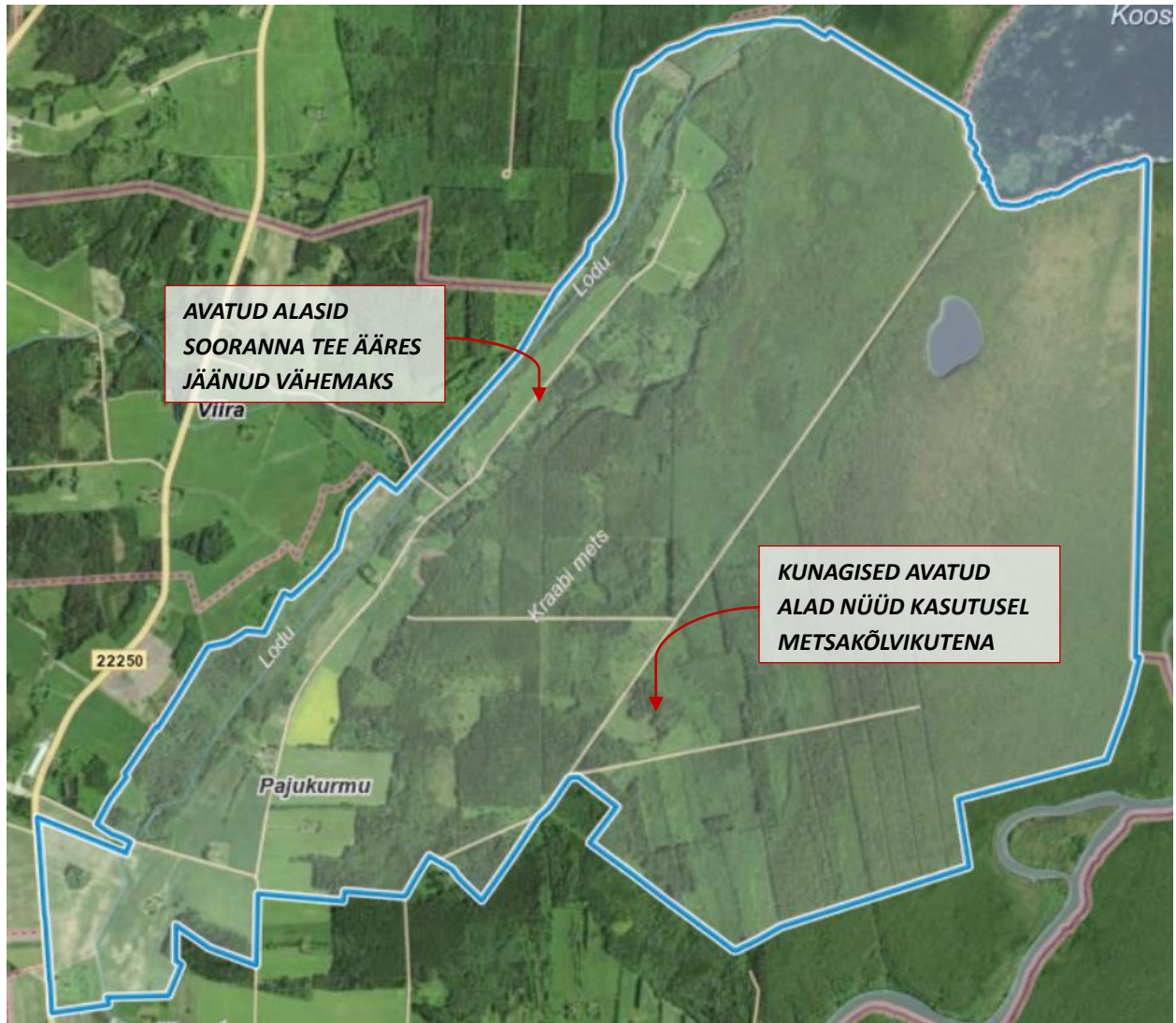
Pajukurmu küla on suuremas osas looduslikult väga madal ja soine. Reljeef langeb kõige enam põhja ja lääne suunas, küla kõrgemad piirkonnad jäävad selle idaserva, kus jällegi voolab Porijõgi, mille kaldad on samuti soised. Tulenevalt madalast reljeefist on enamik külast kaetud niiske metsa või sooga. Avatud põllumajandusmaastik on tänaseks koondunud valdavalt küla lääneserva. Üksikud avatud alad, mis ajalooliselt on küla keskosas paiknenud, on tänaseks metsa kasvanud.

Pajukurmu külas leidub mitmeid looduskaitsealuste liikide leiupaiku, aga lisaks sellele on oluline osa küla idaosast haaratud Peipiveere looduskaitseala koosseisu.

Joonis 92. Pajukurmu küla 1950. aasta fotokaardil. Valdav osa küla avatud põllumajandusmaastikust on koondunud Sooranna tee servadesse. Küla idapoolses metsamassiivis on näha avatud ala, mis on kasutusel talude heinamaadena. Koosa järve ääres on talude lahustükkide piirkond hakanud võsastuma.

NSVLi fotokaart 1950. Maa-ameti ajalooliste kaartide rakendus, 2022

Joonis 93. Pajukurmu küla kõrgusinfo ja maastikustruktuur. Avatud alad on säilinud vaid Sooranna tee ümbruses, ent sealgi on metsakõlvikute osakaal suurenenud. Kunagine avatud heinamaa idapoolse metsamassiivi sees on kadunud. Maa-ameti kaardiserver, 2022

3.15.4 Kokkuvõtte olemasolevatest väärtustest

Peipsi-äärse madaliku soo- ja metsamassiivid: Pajukurmu küla suurim väärtus avaldub selle looduskeskkonnas, kuivõrd suure osa külast võtavad enda alla tohutud soo- ja metsaalad, millel on nii suur looduskaitseiline kui potentsiaalne puhkeväärtus. Ka Pajukurmu küla pärandkultuuriobjektidest mitmed on seotud just suurte metsamassiivide poolt ajalooliselt pakutud töökohtade ja pelgupaigatunnetusega (Tammemäe pelgupaik, metsatöölise maja).

Kede küla: Asustusstruktuuriliselt saab eripärasena välja tuua Pajukurmu küla lõunaosas asuva ajaloolise Kede küla, mis on säilinud suure metsamassiivi serval avatud hajusa külamaastikuna ning seostub tsaariaegse külana Kavastu mõisa kunagise ruumilise asustuspärandiga.

4. UURINGU TULEMUSED

4.1 KOKKUVÖTE UURINGUALA VÄÄRTUSTEST VÕRRELDES I ETAPIS KÄSITLETUD ALAGA

Võrreldes uuringu I etapiga, mis hõlmas Luunja alevikku ning sellest piki Emajõe jäävaid külasid, on käesoleva uuringuga kaetud maa-alal säilinud vähem otseselt asustusajalooga seotud (miljöö)väärtusi. See ei tähenda kindlasti, et sealne asustuspärand ning maastik oleks väärtusetu, ent suures osas saab maastiku hajaasustatud ruumi säilitamine toimuda väljapool miljööväärtuste ja väärtuslike maastike kategooriaid.

4.2 ETTEPANEK KAITSTAVATE ALADE MÄÄRAMISE PÕHIMÕTETE OSAS

Käesolev uuring lähtus väärtuste määramisel uuringu I etapis (Hamletia OÜ töö U1-2022) välja toodud meetodilistest üldpõhimõtetest, mis on lahti kirjutatud ka siinses seletuskirjas (peatükk 2). Uuringu tulemuste analüüsi käigus selgus, et maa-alal leiduvad mõned miljööväärtuslikud alad, mis vastavad kirjeldatud kriteeriumitele ja meetodilisele alusele. Eraldiseisva, st uue väärtusliku maastiku määramiseks uuringuala lõikes alust ei ole, ent uuringu tulemustes tehakse ettepanek I etapis määratud väärtusliku maastiku ala osaliseks laiendamiseks.

Väärtuste võimalike kategooriatena toodi uuringu tulemustes välja:

- **Miljööväärtuslikud alad**, kus kaitstavaks väärtuseks on konkreetsele ajalooperioodile iseloomulik asustusstruktuur, mis loob maastikus omanäolise, koha peal tajutava eripalgelise ruumi. Miljööväärtus moodustub arhitektuuri (tiheasustuses detailirohkemana, hajaasustuses mahtudevormide-õuegruppina), maastikustruktuuri (avatud-suletud alade vaheldumine, kõlvikute jaotus maastikus) ning plaanstruktuuri (hoonete/taluõuede paiknemine, krundstruktuuri põhimõtted) koosmõjus.
- **Väärtuslik maastik**, mille eesmärk on kaitsta Emajõe äärset maa-ala, kus väärtuslikkus moodustub erinevate ajalooliste, looduslike, identiteedi ja rekreatiivpotentsiaaliga seotud väärtuste koosmõjul. Väärtusliku maastiku ala on miljööväärtuslikust alast laiem mõiste ning ei ole nii konkreetset seotud spetsiifiliste plaanstruktuuriliste põhimõtetega, ent säilitada tuleks maastiku põhistruktuur ning uushoonestuse rajamisel kaaluda hoolikalt läbi selle suhestumine kaardistatud väärtustega. Väärtusliku maastiku ala väärtuste ruumiline paiknemine on täpsemalt välja toodud külade analüüsipeatükkides.

Lisaks juhib uuring oma tulemustes tähelepanu sellele, et ka väljapool uuringuala neid konkreetseid piirkondi, mida saab meetodika alusel lugeda miljööväärtuslikeks või osaks väärtuslikust maastikust, eksisteerib maastikuliselt ja külastruktuuriliselt maalilisi piirkondi. Tegu on aladega, kus kas liiga hajusa asustus- või oluliselt muutunud plaani- ja maastikustruktuuri tõttu ei teki miljööliselt tajutavaid tervikuid või kus erinevate väärtuste kogum ei ole piisav, et õigustada eraldiseisva väärtusliku maastiku ala loomist. Samas on need piirkonnad aga sageli Luunja valla hajaasustusele iseloomulikud ning väärivad üldplaneeringus käsitlemist ka läbi asustusstruktuurilise vaatevinkli. Vastavad piirkonnad on ettepanekuna toodud välja ka uuringu väärtusi käsitlevas andmemudelil (Väärtuste_ettepanek_Luunja_II.tab) ning tulemuste koondkaardil (vt uuringu joonis 1 „Luunja valla asustuse kujunemine“).

4.3 ÜLDISED ETTEPANEKUD KAITSE- JA KASUTUSTINGIMUSTE OSAS

4.3.1 Miljööväärtuslikud alad

1. Miljööväärtuslikul alal uue majapidamise rajamisel tuleb koostada detailplaneering, mille välja töötamisel tuleb lähtuda konkreetse ala kaitse- ja kasutustingimustest, sh iseloomulikust maastiku- ja plaanistruktuurist ning alale iseloomulikest arhitektuursetest soovitustest.
 - a. Selline detailplaneering ei sisalda üldplaneeringu muutmise ettepanekut;
 - b. Detailplaneeringu eesmärk on eelkõige kokkuleppe sõlmimine tegevuste elluviimiseks miljööväärtuslikul alal;
2. Miljööväärtuslikul alal projekteerimistingimuste väljastamisel olemasolevale õuealale uue hoone ehitamiseks tuleb pidada silmas konkreetse ala kaitse- ja kasutustingimuste juures välja toodud arhitekturseid põhimõtteid ehituslike printsiipide ja mahtude kohta. Kui ala kohta ei ole välja toodud detailsemaid nõudeid, on kaalutusotsuse aluseks järgnevad ajaloolistest traditsioonidest tulenevad põhimõtted:
 - a. Traditsioonilisele taluarhitektuurile on üldreeglina omane 2 korrust (millest 1 on põhikorrus ning teine ärklikorrus) ning järsk (viilunurk $> 40^\circ$) viilkatus. Hoonete kõrgus valdavalt kuni 8,5 (9) m. Üldistatult mõjuvad maastikus uuemana hooned, mille põhiplaani pikkuse ja laiuse suhe on lähemal ruudule (nt. asundusaegsed väiketalud ja nõukogude perioodi ühepereelamud). Vanemate hoonetena mõjuvad maastikel riskülikukujulise põhiplaani ja suure katusemahuga hooned (nt. rehielamud).¹⁶
 - b. Tsaariaegse põlistaludega küla õuealale on omane suur rehielamu, hilisemalt ka taluhäärber. Eluhoone ehitisealune pind kõige suurem rehielamutel, tüüpiliselt kuni 200 (250) m². Rehielamutele on iseloomulik, et nähtav seiniosa moodustab hoone kõrgusest ligikaudu 1/3, katus 2/3. Taluõuele on tüüpiline erinevate funktsioonidega kõrvalhoonete paljusus (6-7 ja rohkemgi). Tsaariaegsetele kehvikute eluasemetele on omased väiksemad hooned. Hooneid iseloomustab järsk viilkatus (tüüpiliselt 45°).
 - c. Asundusaegse küla taluõuedel on võrreldes tsaariaegsete põlistaludega vähem hooned (tüüpiliselt kuni 3-4), samuti on hooned valdavalt väiksemad, üldiselt kuni 150 m² ehitisealuse pinnaga. Levinud on esimese vabariigi aegsete maaprojektide¹⁷ alusel ehitatud hooned.
 - d. Nõukogudeaegne hoonestus ei jälgi alati ühetaolisi põhimõtteid ning perioodi erinevates etappides olid arhitektuuristiilid väga erinevad. Seetõttu tuleb miljööalal nõukogude perioodi pärandit arvestades lähtuda konkreetse asukoha ehituslikest traditsioonidest.
3. Olemasolevate hoonete restaureerimisel on soovituslik järgida omaaegseid ehitustraditsioone (ehk eelistada ajalooliseid töövõtteid ja materjale). Tingimuse täitmine eeldab kinnisasja omaniku tahet. Kohaliku omavalitsuse spetsialistid pakuvad parima lahenduse leidmiseks konsultatsiooni.

¹⁶ Printsiip ei ole kindlasti absoluutne ning kirjeldab üksnes maastikul vaadeldavate hoonemahtude üldist tajutavust. Ilmeks erandiks on siinkohal näiteks väiksemad tsaariaegsed taluhäärberid, mis oma proportsioonide poolest selgelt eristuvad rehielamutest (on reeglina kompaktsemad ja mitte nii pikaks venitatud mahuga). Vastupidiseks erandiks aga näiteks uudismaa-asunduste aegsed koosehitused, kus eluruumidega ühe katuse alla koondati ka loomapidamiseks vajalikud ruumid, mistõttu hoone proportsioonid meenutavad taas pigem pikaks venitatud rehielamu mahtu (ent on rajatud selgelt teistest materjalidest ja rehielamu suure katusealusega võrreldes ka tagasihoidlikumas mahus).

¹⁷ *Maaehitusi : valik ART Põllumajanduseliidu Ehitusetalituse väljatöötatud kavandeid. I* (ART Põllumajanduseliit, 1928).

Ehitusseadustikust tulenevalt viiakse asjakohasel juhul läbi projekteerimistingimuste väljastamise menetlus.

4. Kui olemasolevale õuealale kavandatud uus ehitus on olulisel määral teiste mahtudega, kui miljööväärtusliku ala ajalooajaloolise traditsioonile omane (vt. punkt 2) või ei arvesta välja toodud arhitektuurseid soovitusi, siis tuleb projekteerimistingimuste andmise menetlus korraldada avatud menetlusena ning esitada analüüs selle kohta, kuidas soovitud lahendus sobitub olemasoleva miljööala olemasoleva olukorraga.
5. Miljööväärtuslikel aladel on maad valdavalt kasutuses elamumaana, põllumajandusmaana või metsmaana. Alal võib maaüksusi võtta kasutusele ka teistel eesmärkidel, kui tegevuse elluviimisega ei lõhuta ala väärtust. Tegevusega kaasnevad mõjud peavad olema hinnatud ja otsus kaalutletud.

4.3.2 Väärtuslik maastik

1. Väärtusliku maastiku alal on uue majapidamise rajamiseks eelistatud käesoleva uuringu I etapi käigus kaardistatud vanad talukohad.
2. Väärtusliku maastiku hajaasustatud alal uue üksiku majapidamise rajamisel kohta, kus eelnevalt ei ole taluõue asetsenud, tuleb I etapis esitada maastikuarhitekti poolt koostatud maastikuanalüüs, kus on arvestatud kontaktvööndi pärandkultuuri, külastruktuuri iseloomulikke jooni, maa-ala maastikustruktuuri ja kõlvikujaotust ning avalikelt teedelt või teistest olulistest avalikest ruumidest avanevaid vaateid. Uue majapidamise loomine on võimalik, kui see ei too kaasa negatiivseid tagajärgi väärtusliku maastiku väärtustele.
3. Väärtuslikule maastikule uue majapidamise loomiseks kohta, kus analüüs näitab, et kavandatud lahendus ei sobitu loomulikult olemasoleva asustusstruktuuriga, ent teised negatiivsed mõjud puuduvad, võib vald nõuda detailplaneeringu koostamist, mis hõlmab suuremat maa-ala ning kaalub võimalust uute majapidamiste loomiseks viisil, mis toetaks välja kujunenud asustusstruktuuri säilimist.
4. Väärtuslikul maastikul uue majapidamise loomiseks kohta, kus analüüs näitab, et negatiivsed tagajärjed puuduvad, tuleb projekteerimistingimuste andmise menetlus viia läbi avatud menetlusena ning esitada selle käigus analüüs selle kohta, kuidas kavandatud arhitektuurilahendus sobitub kontaktvööndi hoonestustavade, arvestades hoonete kõrguse, mahu, ehitise pinna, ning katuse tüübi ja katuse kaldega.
5. Olemasolevale õuealale uue hoone rajamisel on hoone lubatud maksimaalne kõrgus kuni 9 m ning ehitisealune pind maksimaalselt kuni 200 m²;
 - a. Teiste mahtude puhul tuleb projekteerimistingimuste andmise menetlus korraldada avatud menetlusena ning esitada analüüs selle kohta, kuidas soovitud lahendus hakkab mõjutama õuele avanevaid vaateid avalikelt teedelt või teistest olulistest avalikest ruumidest;
6. Elamute katused peavad olema kahepoolse kaldega ning kaldenurk vähemalt 40°.
 - a. Võimaluse korral järgida sama põhimõtet ka suuremate ehitusloakohustuslike kõrval- ja abihoonete juures;
7. Väärtusliku maastiku piires tuleb maksimaalselt säilitada ajalooliselt välja kujunenud maastikustruktuuri järjepidevust maakasutuse, kõlvikupiiride, teede ning taluõuede asetuse suhtes.
8. Säilitada tuleb avalikult kasutatavad juurdepääsud Emajõe ja tagada jõe kallakraja läbitavus kogu väärtusliku maastiku ala piires;
9. Säilitada tuleb vaatekoridorid Luunja-Kavastu-Koosa maanteelt ning Kantsi teelt, kust avanevad kaugvaated Emajõe ja selle lõunakaldale.

10. Lisaks kultuurimälestistele ja looduskaitsealustele objektidele on soovitatav väärtusliku maastiku alal tähistada ka pärandkultuuriobjektid.
11. Väärtuslikule maastikule ei ole lubatud rajada päikese- ja tuuleparke. Lubatud on taastuenergia toomise rajatiste ehitamine oma majapidamise tarbeks, kui ehitis püstitatakse õuealale või selle kõrvale maastikuliselt sobivas asukohas, samuti kui kasutatakse energiat tootvaid katusematerjale või paneelid on vahetult kinnitatud katuse külge (ilma tõstetud raamita).

4.3.3 Ajaloolised hajaasustusega külad

1. Ajaloolise hajaasustusega alal on uue majapidamise rajamiseks eelistatud käesoleva uuringu I etapi käigus kaardistatud vanad talukohad.
2. Uue majapidamise loomine seni hoonestamata katastriüksusel on lubatud üldjuhul eeldusel, et uue ja olemasolevate elamute õuealade vahele jääb vähemalt 250 m;
 - a. Erandlikult on põhjendatud juhul kohaliku omavalitsuse kaalutusotsusel lubatud uue majapidamise rajamine ka lähemale (vt punkt 9);
3. Uue majapidamise loomine on lubatud ka olemasolevate ja/või jagamise teel loodavate katastriüksuste õuealade koondamisel nii, et tekib kompaktne, maastikus ja arhitektuuriselt ühe tervikuna tajutav hoonegrupp. Elamute hoonestusalad ühe hoonegrupi ulatuses peavad olema üksteisele võimalikult lähedal (soovitatavalt 8 m). Hoonegrupi täiendamine saab toimuda vaid olemasoleva majapidamise omaniku nõusolekul. Hoonegruppide omavaheline vahekaugus peab olema vähemalt 250 m;
4. Katastriüksuse maksimaalne lubatud ehitisealune pind on kuni 10%, aga mitte rohkem kui 1000 m²;
5. Ühe hoone ehitisealune pind on kuni 200 m², kuid põhjendatud juhul kohaliku omavalitsuse kaalutusotsusel on lubatud suuremad hooned (vt punkt 9);
6. Põhihoone lubatud maksimaalne kõrgus on kuni 9 m;
 - a. Abihoonete maksimaalne harja kõrgus maapinnast on üldjuhul 6 m. Erandiks on põllumajanduslikud tootmishooned;
7. Eluhoonete katused peavad olema kahepoolse ning vähemalt 40° kaldega;
 - a. Võimaluse korral tuleb järgida kahepoolse katusekalde põhimõtet ka kõrval- ja abihoonete puhul ning ka erineva katusekalde korral peavad kõik hooned moodustama tervikliku arhitektuurse kompleksi;
8. Ridaelamuid ja korterelamuid ajaloolisele hajaasustusega alale ei planeerita;
9. Eespool toodud tingimustest 1-3 ning 5 erineva lahenduse kavandamise eelduseks on maastikuarhitekti poolt koostatud maastikuanalüüs, kus tuleb tähelepanu pöörata kontaktvööndi külastruktuuri iseloomulikele joontele, maa-ala maastikustruktuurile ja katastriüksusejaotusele ning avalikelt teedelt või teistest olulistest avalikest ruumidest avanevatele vaadetele. Tingimustest erinev lahendus on lubatud, kui analüüsi tulemusena selgub, et selle elluviimine ei too kaasa negatiivset mõju ajaloolisele asustusmuustrile.

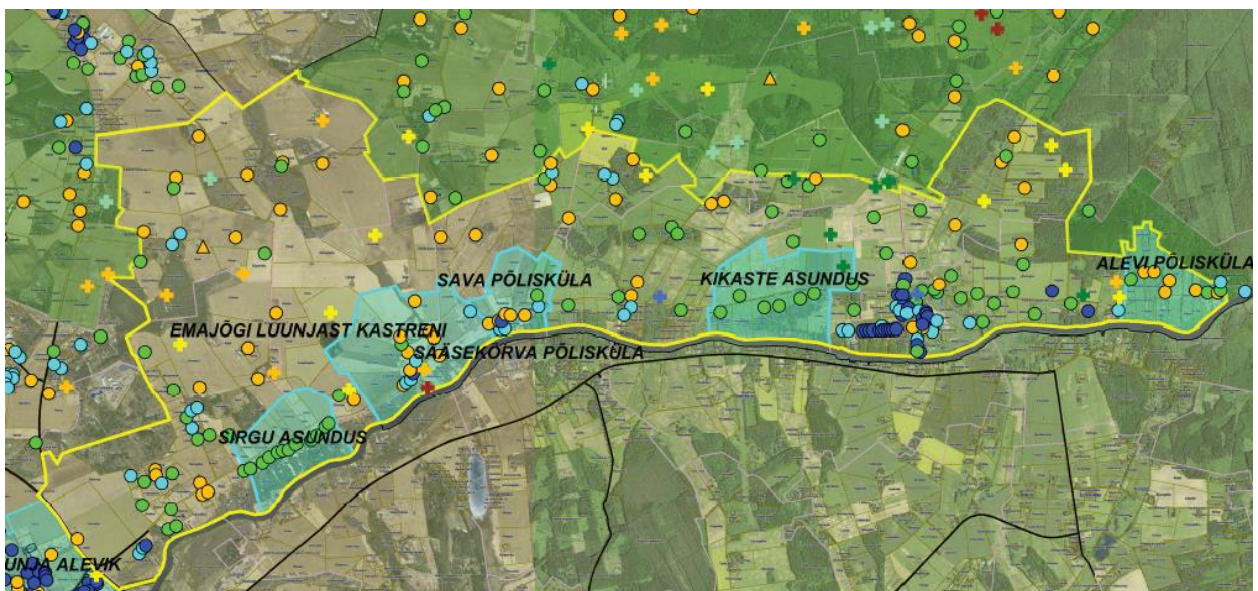
Valik taluarhitektuuri käsitlevaid ülevaateid:

- K. Tihase „Eesti talurahvaarhitektuur“ 1974
- T. Habicht „Rahvapärane arhitektuur“ 1977
- „Maaehitusi : valik ART Põllumajanduseliidu Ehitusetalituse väljatöötatud kavandeid. I“ 1928, kättesaadav: <https://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud/92449>
- „20 aastat ehitamist Eestis. 1918-1938“ 1939 (uuesti välja antud 2006)
- H. Pärdi. “XX sajand – murrang Eesti maa-arhitektuuris”, kättesaadav: https://evm.ee/uploads/files/EVM%20toimetised/EVM_toim-1-art3-P%C3%A4rdi.pdf

4.4 ETTEPANEK VÄÄRTUSLIKU MAASTIKU PIIRI KORRIGEERIMISEKS

Maakonnaplaneeringus välja toodud potentsiaalse väärtusliku maastiku ala P1 „Põdra-Tähemaa-Viira“ osas, mis jääb uuringualal Poksi ja Viira külade territooriumile, ei tuvastatud uuringu läbiviimise käigus selliseid märkimisväärseid väärtuseid, mis eristuksid Luunja valla ülejäänud hajaasustatud territooriumist. Kuigi maakonnaplaneeringus on ala väärtusena toodud välja hästi säilinud talumaastiku struktuur, ei ühti uuringu tulemused Luunja valla territooriumi piires selle hinnanguga, sest nimetatud piirkonnas on toimunud maastikustruktuuri oluline muutumine ning lisaks on õgvendatud teedevõrk muutnud kunagiste külade toimimisloogikat. Samuti ei jää piirkonda tähelepanuväärselt teiste aladega võrreldes olulisemaid kultuuri-, loodus-, esteetilisi-, identiteedi- ega rekreatiivväärtuseid. Kuigi talukohad on nimetatud alal tõesti küllalt hästi säilinud ja maastikupilti võib lugeda meeldivalt maaliliseks, ei ole see Luunja valla kontekstis ebatavaline, mistõttu ainuüksi see ei saa olla piisavaks põhjenduseks, et nimetada ala uueks väärtuslikuks maastikuks.

Teine maakonnaplaneeringus määratud väärtuslik maastik, M4 „Emajõgi Luunjast Kastreni, jääb valdavalt käesolevast uuringu etapist välja. Analüüsi tulemuste alusel teeb uuringu aga ettepaneku I etapis kaardistatud väärtusliku maastiku piiri korrigeerimiseks selliselt, et see laieneks ka Kõivu küllasse. Ettepaneku aluseks on soov hõlmata väärtusliku maastiku koosseisu osa ka taolisest Luunja vallale tüüpilisest hajaasustusest, kus on domineeriv tsaariaegne külakihistus ning mis selliselt täiendab Emajõe äärset, valdavalt Luunja ja Kavastu mõisatele kuulunud kompaksete tsaariaegsete põliskülade ning I Vabariigi perioodil rajatud asundusküladega pikitud väärtusliku maastiku piirkonda. Kuivõrd Kõivu küla on valla põhjapoolse piirkonna hajaküladest kõige paremini säilitanud oma ajaloolise iseloomu ning seostub loogiliselt sellest lõunasse jäävate Sääsekõrva ning Sirgu külade tsaariaegse kihistusega, on põhjendatud nimetatud piirkonna kaasamine väärtusliku maastiku alasse.

Joonis 94. Väärtusliku maastiku võimalik piiriettepanek (kollasega).

4.5 ETTEPANEKUD MILJÖÖVÄÄRTUSLIKE ALADE MÄÄRAMISEKS

4.5.1 Vanamõisa asundus

Miljööväärtuse määramise alus: Hästi säilinud asundusküla endise Vanamõisa mõisa maadel, Luunja aleviku läheduses.

Iseloomulik plaani- ja maastikustruktuur:

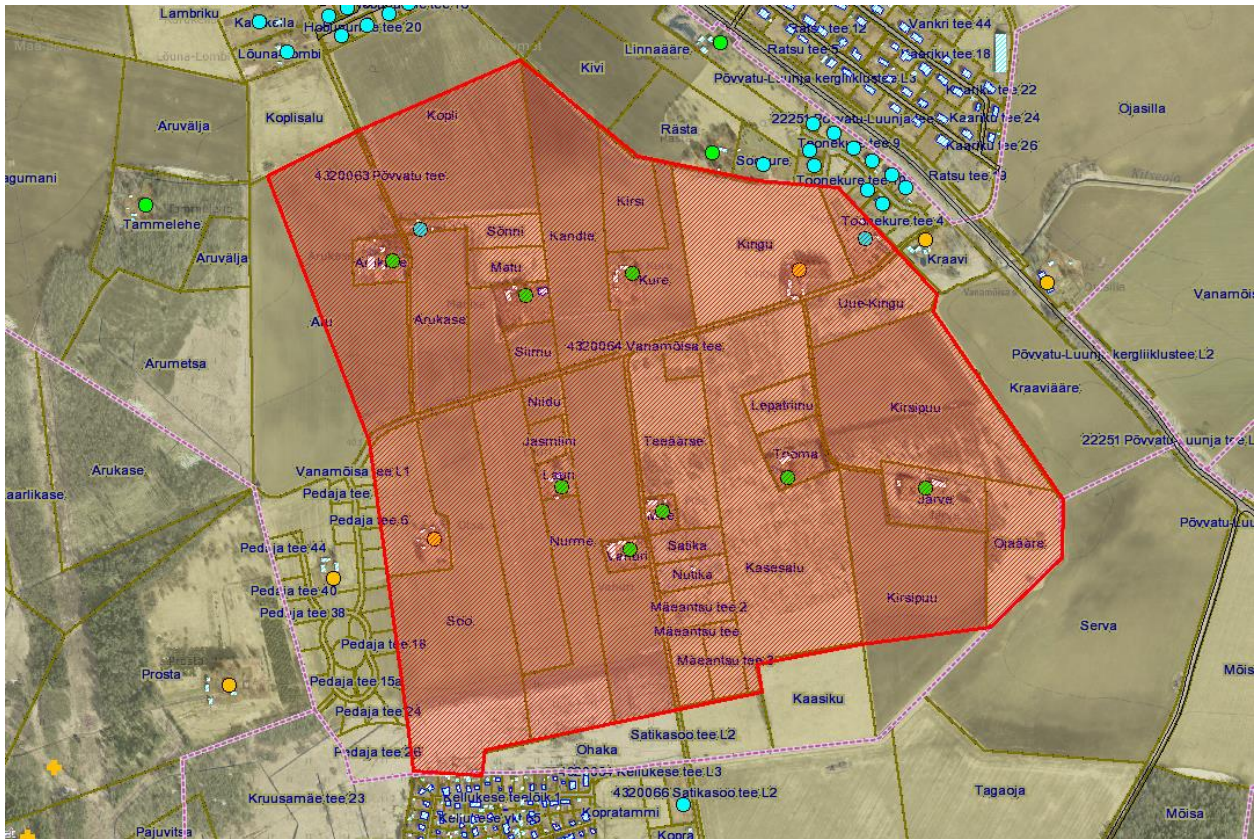
- Asundus on rajatud ajaloolisest Vanamõisa mõisasüdamest läände ning talude õued jäävad tänapäeval kahele poole Vanamõisa teed. Seoses vana, lõunapoolse külatee kadumisega, on õued jäänud üldkasutatavast teest reeglina kaugemale, paiknedes valdavalt teest tagasiastega (100...300 m). Taludele on tüüpiline kas eraldi sissesõidutee või siis ühe tee kasutamine kahe talu peale. Õued jäävad üksteisest keskmiselt ca 200 m kaugusele (minimaalne 70, maksimaalne 300 m).
- Kõrghaljastatud taluõuesid ümbritsevad valdavalt põllud, osaliselt ka võsastunud rohumaad.

Uute majapidamiste loomise põhimõtted:

- Olemasolevat külastruktuuri on võimalik tihendada eeldusel, et taluõuede vahele jääb minimaalselt 100 m ning uued õuealad paigutatakse Vanamõisa teest 100- 200 m kaugusele. Õueala peab olema kompaktne, kuni 5000 m² suurune ning seda peavad ümbritsema avatud põllumajanduskõlvikud.

Arhitektuursed soovitused:

- Miljööväärtuse aluseks on asundusperioodi kihistus, mistõttu soovitav on lähtuda perioodile omastest arhitektuursetest tavadest.
- Kohustuslik on põhihoone kahekorruseline maht (ülemine korrus katusealune) kõrgusega kuni 8,5 m. Põhihoone ja suured (üle 20 m²) abihooned tuleb rajada viilkatusega (viilunurk > 40°). Põhihoone ehitisealune pind kuni 150 m².
- Võimalusel eelistada traditsioonilisi töövõtteid ja materjale. Vältida imiteerivate materjalide kasutamist.
- Eelistada hoonestuse paiknemist traditsioonilise suletud või poolsuletud taluõue põhimõttel.

Joonis 95. Vanamõisa asunduse miljööväärtusliku ala ettepanek

4.5.2 Muri tee ajalooline grupp

Miljööväärtuse määramise alus: Osa Muri ajaloolisest hajakülast, kus asundus- ja tsariaegsete talude koosmõjus on säilinud vana teekoridor ning ajalooliselt tajutav külamiljöö.

Iseloomulik plaani- ja maastikustruktuur:

- Muri küla on ajalooliselt koosnenud suurtest hajataludest. Muri tee äärne maa kuulus ajalooliselt valdavalt Muri talule, ent juba tsariaja lõpul on sinna lisandunud mõned uued talukohad, mida omakorda on täiendatud uute taludega asundusperioodil. Taluõed on koondunud vahetult kahele poole Muri teed ning paiknevad üksteisest 100-200 m kaugusel.
- Muri tee taluõuede vahetusse ümbrusesse jääb avatud põllumajandusmaastik, ent talusid ümbritsevat maastikku raamib põhja suunas metsatukk, mis on oma praegustes piirides püsinud alates tsariajast.

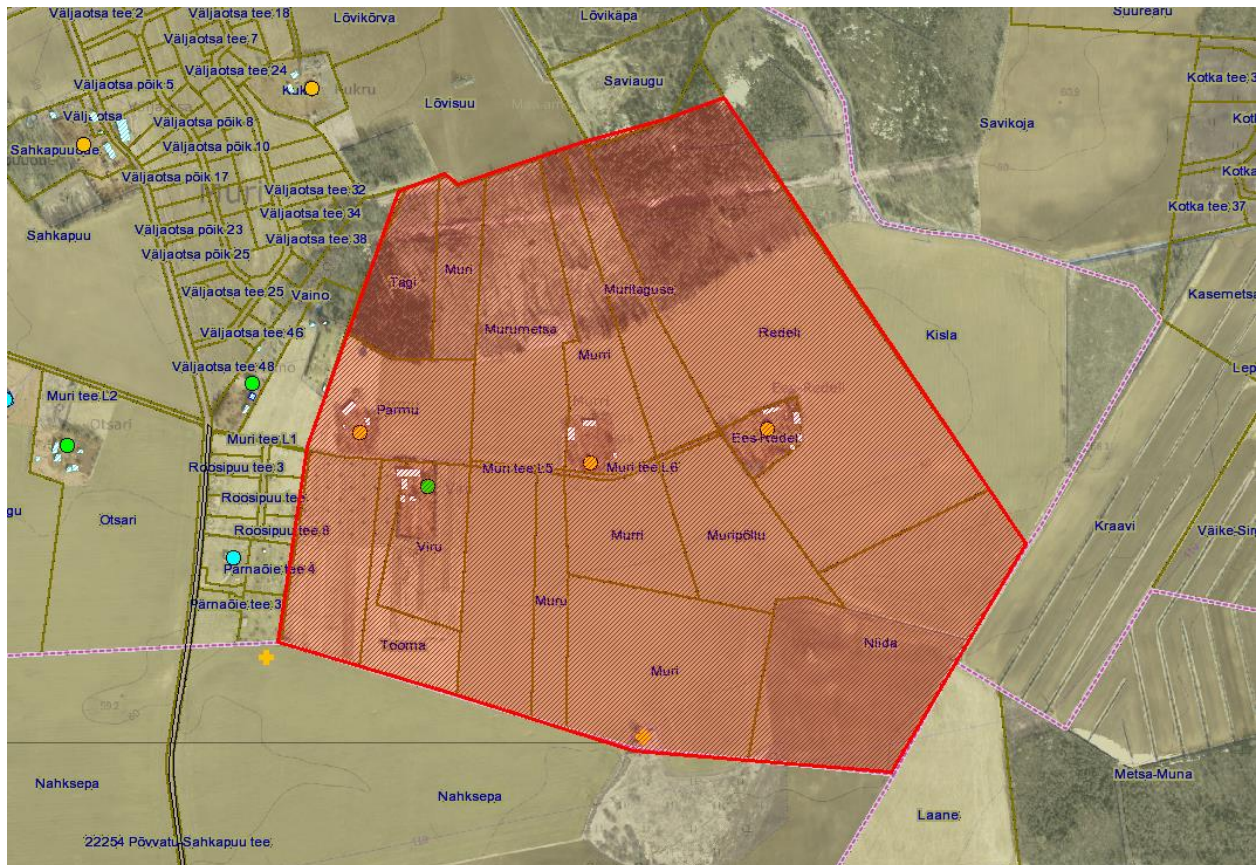
Uute majapidamiste loomise põhimõtted:

- Ajalooliselt välja kujunenud Muri tee külaosa reeglina mitte täiendada. Uute majapidamiste loomine on võimalik eeldusel, et uus taluõu paigutub olemasolevate vahele, otse Muri tee serva, jätkates küla õuede ajaloolist hoonestusjoont.
- Õuede vahel peab säilima avatud põllumajandusmaastik. Miljööala põhjaosasse jääva metsa raadamine ei ole lubatud.

Arhitektuursed soovitused:

- Miljööväärtuse aluseks on asundus- ja tsariaegne kihistus, mistõttu soovitav on lähtuda neile perioodidele omastest arhitektuursetest tavadest.

- Kohustuslik on põhihoone kahekorruseline maht (ülemine korrus katusealune) kõrgusega kuni 8,5 m. Põhihoone ja suured (üle 20 m²) abihooned tuleb rajada viilkatusega (viilunurk > 40°). Põhihoone ehitisealune pind kuni 200 m².
- Võimalusel eelistada traditsioonilisi töövõtteid ja materjale. Vältida imiteerivate materjalide kasutamist.
- Eelistada hoonestuse paiknemist traditsioonilise suletud või poolsuletud taluõue põhimõttel.

Joonis 96. Muri tee miljööväärtusliku ala ettepanek

JOONISED

Joonis 1. Uuringute tulemuste koondkaart Luunja vallas

Joonis 2. Miljööväärtusliku ala ettepanek: Vanamõisa asundus

Joonis 3: Miljööväärtusliku ala ettepanek: Muri tee ajalooline grupp